

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

POLLÁGH PÉTER:
A két hernyó

**BESZÉLGETÉS A 90 ÉVES
TAR KÁROLLYAL**

RIDEG ISTVÁN:
Körmendi Lajos

9

XXXVIII. évfolyam
2025. szeptember
840 Ft

A MESTER

TARTALOM

- 3 Pozsonyi Ádám: A Mester
(Részlet a Rákospalotai kódlovag című regényből)
- 10 Pollágh Péter: A két hernyó; 1992; Omerta; Vendetta
- 13 Andrejkovics Marcell: Anyám intézte el; Éjszaka
- 19 Székelyhidi Zsolt: Pusztában; Süketek
- 21 **Taxner-Tóth Ernő**: Úton – több megállóval – Puskinlandba
- 42 André András: Heni utca...; Hai-kukk
- 45 Megyeri Edit Tünde: A boldogságról
- 47 Kürti László: számárfül; szalmakalap
- 48 Kónya-Hamar Sándor: A Kárpát-karéj kérdőjele
- 56 Nagy Attila: Szípózó; Versekbe bontom
- 57 Háromemberöltős szolgálat
(Székely Ferenc születésnapjára beszélgetése a kilencvenesztendős Tar Károly íróval)
- 68 Novák Valentin: Kell-e híd?
- 72 Biernaczky Szilárd: Lászlai János Afrikában
- 80 Madácsy Piroska: Kitekintés Párizsra – a polgári életforma népszerűsítése a magyar reformkorban (Francia művelődés – hazai művelődési program, 1825–1848)
- 94 Rideg István: Körmendi Lajos, a Nagykunság költője
- 105 Hamar Péter: Politikai vádak árnyékában
(Balázs Béla nyilvánosság előtt ismeretlen beadványa 1936-ból)
- 112 Szemes Péter: Drámai létromlás-, nyelvromlás-változatok
(Zalán Tibor: Reménytelenek)
- 118 Sándor Zoltán: Megnevezhetetlen büntudat
(Bánki Éva: Apjalánya)
- 121 Aniszi Kálmán: Készség, tehetség, elkötelezettség
(Demeter Ervin: Erdélyiség. Egy elszakított nemzetrészt művészet)
- 126 Oláh András: Szemben a sorssal
(Karádi Zsolt: „a mélyben él az ember-fájdalom”)
- 129 Könyvajánló // Fa Nándor: Magad, uram

Borító: János Nikolett. E lapszámunk képanyaga az *Árnyék nélkül. Czimra Gyula (1901–1966) életmű-kiállítás*

(Szépművészeti Múzeum, 2025. május 23. – 2025. szeptember 14. Kurátor: Kolozsváry Marianna)

és a *Nem helyettesíthető tárgyak / III. Képzőművészeti Nemzeti Szalon 2025* (Műcsarnok, 2025. május 23. – szeptember 28.

Kurátor: Baksai József) című tárlatokba nyújt betekintést.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: **Csoóri Sándor**;

Főszerkesztő: Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese;

Nyelvi lektor: Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László.

Felelős kiadó: a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356;

E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális

Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám

kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi

postán, kézbesítőtől; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 9360 Ft, fél évre 4680 Ft.

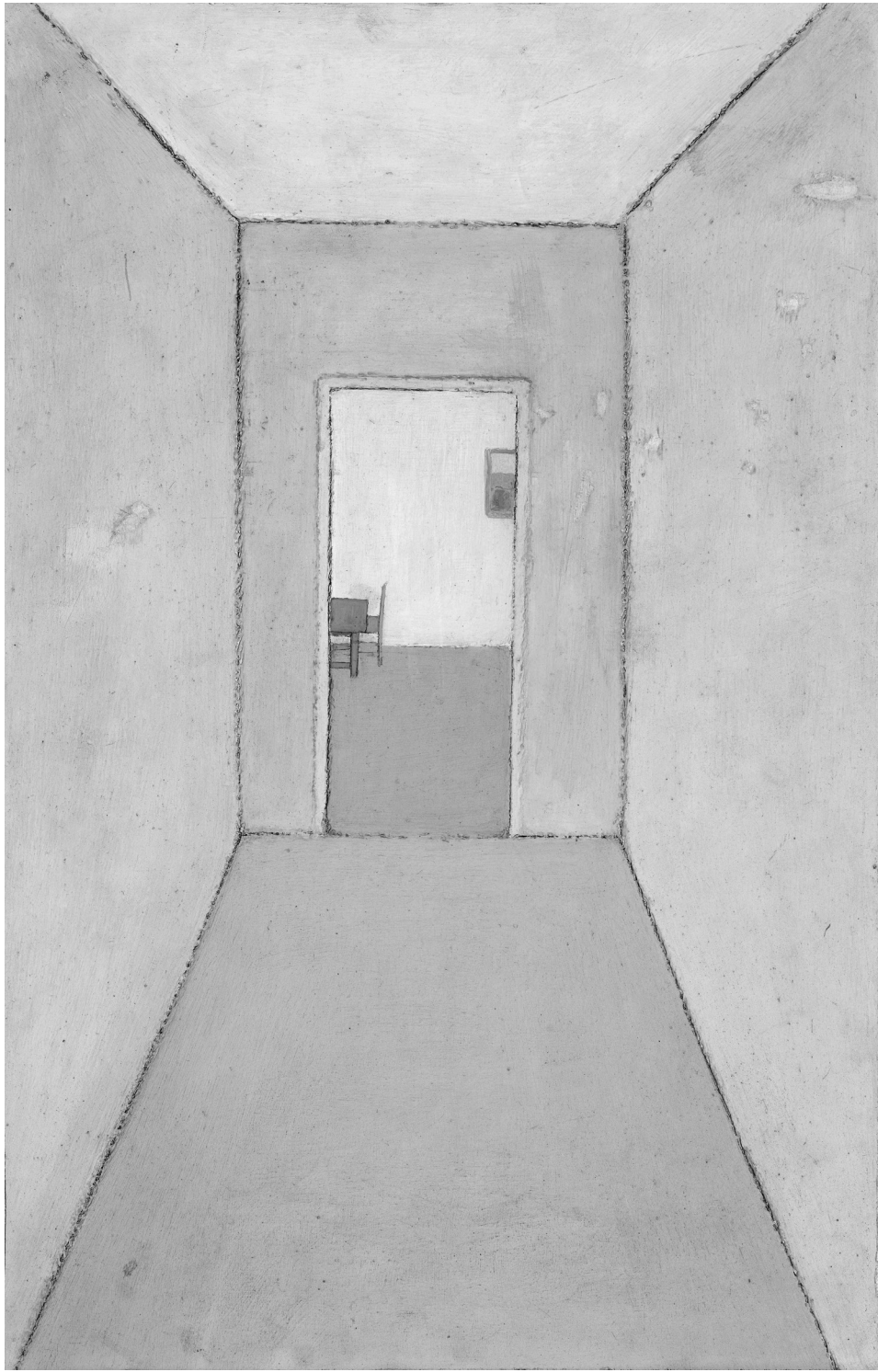
E-mail: Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu;

Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő),

papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2025-ben. Felelős vezető: Balla László vezérigazgató.

www.gyomaiakner.hu; ISSN 0238–9908.

Czimirra Gyula: Kék falú szoba, 1965 (olaj), farostlemez, 44×29 cm Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria)

A Mester

(Részlet a *Rákospalotai ködlovag* című regényből)

Este hat óra körül járhatott az idő.

Keskeny Károllyal véletlenül találkoztam egy kies mellékutca legvégén. Az egyik romos épület bejáratával szemben ácsorgott, s a homlokzatot nézte. Hosszú kabát volt rajta, kalapot viselt, az arcát sál fedte.

Mereven állt. Az esti szürkületben olyan volt alakja, mint valami szobor. Odaléptem hozzá.

Keskeny nem fordult felém. Jó fél percig állt tovább szótlanul. Abban sem voltam biztos, egyáltalán észrevett-e.

– Látod? – szólított meg hirtelen. – Látod azt a két kiálló vasdarabot a kapualj két oldalán? Azt a célt szolgálta, hogy ha szekérral vagy lovas kocsival hajtanak be, a kerék kiálló rúdja ne ütközzön a kapualj oldalfalának. Ez egy legalább kétszáz éves épület, és most bontásra ítélik.

– Gyere! – mondta. – Sétáljunk egyet!

Bólintottam.

– Néha rám tör valami furcsa vágyakozás – folytatta Keskeny, miközben fokozatosan elhagytuk a szomorú kis mellékutcát –, és ilyenkor járni kezdem a várost. Keresek valamit. Űz, hajt belülről egy érzés. Nem tudok otthon ülni. Mennem kell. Kutatnom. Hogy megbizonyosodjam. Hogy lecsillapodjam kissé. A minap is zaklatott idegállapotban voltam, és csak az tudott némi enyhülést adni, hogy láthattam egy régi vaskorlátot, amit még Lónyay Menyhért miniszterelnöksége idején kovácsoltak, s emeltek egy dohos lépcsőházban a lezárt, használaton kívüli cselédlépcső mellé. A múlt hónapban pedig nem tudtam leadni a heti tárcámat a Krajczáros Igazságnál, amíg nem leltem pár utcával odébb egy „Kintornázni Tilos!” feliratú, alig olvasható zománcozott táblát.

– És te mit keresel itt? – állt meg hirtelen, s nézett a szemembe. – Mit keresel a Sín utca és az Állomás köz találkozásánál ebben a szürkületben?

Egy pillanatig késlekedtem a válasszal.

- Kezembe került minap egy gimnáziumi tankönyv. Tegnap rossz idő volt, így jobb híján majd az egészet végigolvastam. És reggel nem éreztem valóságosnak a saját fürdőszobámat. Furcsának tűntek a villák és kések a konyhaszekrény fiókjában. A tükörbe néztem, és már abban sem voltam teljes mértékben bizonyos, hogy a saját ábrázatom a sajátom. Mivel a szomszédos utcában épült bevásárlóközpont csak a kételyeimet növelte, valahová messzebb akartam menni. A múlt maradékai közé.

- Szóval te is hasonló cipőben jársz - bólintott Keskeny Károly. - Gyere, bemutatlak valakinek.

Mentem. Keskeny nem szerette a kérdezősködést, hát nem kérdezősködtem.

Átvágtunk egy téren, majd berángatott egy apró, mindössze három épületből álló mellékutcába, s az egyik kapualjnál megállt.

- Most bemutatlak a Ludovikásnak! - tette vállamra a kezét. - Tudom, egy ízben már találkoztál vele, de az nem volt igazi megismerkedés. Most ellenben meglátogatjuk. Otthonában keressük fel. Ez nagy pillanat az életedben. Fordulópont. Ilyesmi nem mindennap történik meg az emberrel. A Ludovikás az, akitől én tanultam. Aki gondolataival formálta jellememet. De előre figyelmeztetek, ha ő beszél, hallgatni kell. A Ludovikás nem szereti a duettet.

Nyeltem egyet, majd követtem őt a lépcsőház felhomályába, s megindultam Keskeny mellett felfelé a kanyargó lépcsőn.

A világítás nem működött, így nem láthattam barátom arcát. Gyakorlatilag egy árny intézte hozzám szavait.

- Ha bizonyosságra van szükségem, mert a modern világ tárgyai, helyszínei, szereplői, az utópiák bűzét lihegik arcomba, csak feljövök ide egy óracsákára. A Ludovikás oly mértékben reakciós, hogy én hozzá képest trockista vagyok - tette hozzá nyomatékkal Keskeny. És nemcsak a jelszavak terén van ellene a szabadosságnak. Hogy egy példával illusztráljam, az utcasarkon ő nemcsak úgy simán befordul, mint más, megalkudottabb szellemek, hanem 90 fokos szögben vált haladási irányt.

Dobogó szívvel lépkedtem Keskeny mögött a kihalt lépcsőházban. A lábammal mindig kitapogattam a következő lépcsőfokot. A második szinten pislákolts valami lámpaféle. Körbenéztem. A falakról hullott a vakolat. Renoválásnak, emberi tevékenységnek nyomát sem lehetett látni. Csend honolt. A bezárt ajtók mögül sehol nem szűrődött ki zaj vagy beszédfoszlány.

A lift nem működött, és névtáblát sem lehetett látni semelyik postaládán és semelyik ajtón. Úgy festett, mintha a háznak csak egyetlen lakója volna.

Nagy nehezen felvándorogtunk a legfelső szintre, ahol mindössze egyetlen lakásajtó árválkodott. Névtáblát itt sem lehetett látni, csak egy kisméretű felirat volt rajzszöggel odaerősítve a kukucskáló nyílás fölé: „A demokrácia az a rendszer, amely Barabást választotta Jézus helyett.”

Keskeny bekopogott.

Az ajtót egy ötven év körüli férfi nyitotta ki. Feszés tartással állt az ajtónyílásban. Régimódi házikabátot viselt, s bizonyos időközönként végigsimított

kifent bajuszán. Azonnal megismertem. Ő volt az, aki a Rudolf borozóban összeszólalkozott Szász Kornéllal a szülői tekintély kérdéskörével kapcsolatban, s ő volt, aki mellette állt a postán, még a megismerkedésünk előtt, ama emlékezetes napon.

Ő, akiről barátunk már eddig is oly sokat mesélt. És mindig a legnagyobb tisztelet hangján. Igen, ő volt „a Ludovikás”.

- Fáradjanak beljebb, uraim!

Beléptünk. Elöl Keskeny, mögötte jómagam.

A bejárattal szemben egy színezett metszet függött IX. Pius pápa arcképével, amint épp egyházi átokkal sújtja az egész modern civilizációt, valamint Mária Terézia egy rendelete a hamis XVII. krajcárosok bevonásáról.

A falakon akvarellek, rézkarcok, Neogrády Antal, Hány Gyula és Guzsik Ödön. Pár olajfestmény a Tabánról, könyvsorok.

Az ablak alatt egy kibelezett tévékészülékre figyeltünk fel, melynek belsejében most egy macska ült. Magát a képernyőt kiserelték, a helyére betettek egy almot, s a fészekben most egy cirmos házimacska lakott. Az állat kissé sértetten pislogott ránk.

A Ludovikás követte a pillantásunkat.

- A neve Margaret Thacher - mondta. - De a hétköznapiokban csak Margitkának hívják.

Házigazdánk intett, hogy foglaljunk helyet.

A tekintetemet nem tudtam levenni az állatról. Láthatóan élvezte, hogy ő megy fő műsoridőben.

- Vajon miért szeretheti egy ilyen ember ennyire a macskát? - nézegettem elgondolkodva. - Talán azért, mert a macska is magának való. Éppen úgy, mint ő. Azon kívül reakciós. Ki nem állhatja a változást, nem kell sétáltatni, megsétáltatja saját magát. De azt is csak ritkán. Idegenekre fúj. Őt itt egy idős, morcos hölgynek látom, aki a gazdáján kívül senkivel sem kedves. És ha valaki megpróbálja megsimogatni, egy ideig hagyja is, de nem dorombol. Aztán egyszer csak odacsap a kezére, s gyors egymásutánban kioszt pofonokat.

Elképzelttem, amint beszél hozzá: Margitka, cicc! Zörög a zacskó, és már szalad.

- Orion AT-501-est sajnos nem sikerült szereznem - szólt a Ludovikás. - Ez a Tavasz tévé itt már elég újmódi, a hatvanas években készült.

Keskeny Károly sokáig feszengett a fotelben. Én meg csak ámultam. Barátunkat sosem láttam még ilyennek. Végül belekezdett mondókájába, melynek lényege az volt, hogy mindannyiunk nevében köszönetet mond vendéglátónknak, amiért tanításaival, lényének és személyiségének kisugárzásával tartja benne a lelket, miáltal ő is tovább tudja adni nekünk a túléléshez szükséges energiát.

A Ludovikás hallgatta egy darabig ezt a szóáradatot, majd legyintett, s így szólt:

- Marhaság...

Összenéztünk Keskenyvel.

Vendéglátónk most hirtelen felpattant.

- Unom már ezt a szerepjátékot. Engedjék meg az urak, hogy egy percre levessem ezt az uniformist. Jöjjenek velem, s megmutatom, hogy én honnan szerzem az energiát a helytálláshoz. Bemutatom magukat a Mesternek.

- Nem megyünk messzire - mondta, míg a felöltőjéért nyúlt. - Csak ide kell átugranunk a szomszédos kerületbe.

Előhúzta zsebóráját, és felkattintotta a fedelét.

- Fél nyolc! Még épp időben vagyunk.

Amíg a Ludovikás az ajtót zárta kulcsra, elmélázva nézegettem a névtábla helyett kifüggesztett feliratot. Mintha kitalálta volna a gondolataimat, így szólt.

- Levelet nem szoktam kapni. De amúgy sem érdekel az emberek véleménye. Erre, uraim! Azzal intett kezével, majd megindult előttünk a hátsó lépcsőn, ahol némiképp több fény és kevesebb akadály várta a látogatókat.

Annyira elmerültem a gondolataimban, hogy alig figyeltem oda, merre is járunk. A Ludovikás magasra húzott gallérral, határozottan lépkedett. Sétabotjának kopogása jó másfél méterrel előttünk mutatta a követendő utat. Mögötte Keskeny haladt, kezeit zsebre dugva, némán, magába fordulva. Leghátul balagtam én, komor töprengéseimbe merülve.

Arra lettem figyelmes, hogy elhagytuk a régi, ódon házakat, és egy barátságos, kertes házaktól övezett városrészben járunk.

Kutyaugatás hallatszott. A falusi idill furcsa ellentétben állt az események eddigi színhelyével.

- Megjöttünk, uraim! - Szólt a Ludovikás, és megállt egy pirosra festett kertkapu előtt. „Vigyázat, a kutya harap!”

- A csengőt hosszan kell nyomni, mert a Mester kissé nagyothall.

Bólintottunk.

- Úgy ismertem meg - engedett a távolságtartásból a Ludovikás -, hogy amikor „A modern filozófusok tévedései” című készülő, és máig kiadatlan munkámat szerkesztettem, véletlenül kitévedtem a pásztói strandra. Reggel volt, lehetett úgy hét óra. Fújt a csípős szél, de nekem pont ez az idő kellett, hogy zsi bongjanak fejemben a gondolatok. És akkor megláttam Őt.

Ott ült a stégen, egy papírtálcáról ette a hekket, és az ősz hajú kabinossal hallgatta a Kossuth-rádiót.

Sokolról!

Odaléptem hozzájuk, és elkezdtünk beszélgetni. Összebarátkoztunk. És állítom, uraim, nem bántam meg!

A Ludovikás ismételen megnyomta a csengőt, majd folytatta:

- Néha eljárók hozzá, hogy megfürödjének egy-két ódivatú megjegyzésben.

Ha szóba kerül valami bonyolult okoskodás, a Mester hümmög, majd megjegyzi: „Ez a kilincs nincs jól felszerelve. Manapság nem lehet tisztességes mesterembert kapni.” Vagy: ha szóképek hangzanak el egy beszélgetés folyamán,

pl. „új idők szele jön”, a mester körbenéz. „Miféle szél? Csendes idő várható. Érzem a csontjaimban. Ráadásul be van zárva az ablak. A gittet is tavaly csináltattam meg.”

A ház belsejéből mocorgás hallatszott, majd hirtelen egy éles hang csendült:

- Te vagy az, Ferenc?

- Én vagyok, Mester! És itt vannak velem a barátaim.

- Tudniillik a keresztségben a Ferenc nevet kaptam - fordult a Ludovikás Keskenyhez, aki erre nem mondott semmit.

- Megyek, csak meg kell keresni a kulcsot!

- „Hasznos”, ez az egyik leggyakrabban alkalmazott kitétele - fordult ismét hozzánk a Ludovikás -, a másik meg a „Nem válunk meg tőle”. Amikor a nagyapája meghalt, a Mester évekig az ő lódenkabátjában járt. Oly tündöklően anakronisztikus volt, hogy abban az időben sűrűbben látogattam ide, hogy élvezzem a látványt.

A Mester itt él leszázalékolva ebben a szoba-konyhás kis házban, nincs tévéje, az internetről nem is hallott, s a világgal az összeköttetést egy Sokol rádióon keresztül tartja. Itt él, a nagymamájától örökölt falvédővel a konyhában, a keresztretjvényűságokkal, amikből miután megfejtette, radírral kigumizza a betűket, s később újrafelhasználja, az egy számmal nagyobb méretű atlétáival, a pincében meg a felhalmozott drótokkal, spárgákkal és régi újságpapírokkal. Mert „Jó az, ha van”. Na, ez a harmadik szállóigeje. „Jó az, ha van!”

A rendet, a pontosságot ellenben szereti. Legutóbb épp itt jártam nála, amikor becsöngettek holmi kéregetők. Nem emlékszem már, hogy mit akartak, lényeg, hogy nem akartak elmenni. Álltam az ajtóban, mert épp indulni készültem, s próbáltam udvariasan elküldeni őket - csekély eredménnyel. A Mester erre kiszól a konyhából: „Ferenc, vigyem a puskát?” Nos, a magyar nyelv ropant kifejező. Talán a legkifejezőbb az összes közt, ám az a kitétel, hogy „elillantak”, még így is csak hozzávetőlegesen érzékelteti a végbement cselekvéssort.

- Nem tudod, hol lehet a kulcs, Ferenc? - hallatszott bentről.

- Mester! Szerintem nézze meg a gázóra fölött - kiabált a Ludovikás. - Oda szokta akasztani.

- Rajong a vasúti közlekedésért - fordult ismét felénk. - Mint leszázalékolt-nak, a gyengénlátós jegy anno a Budapest-Záhony vonalon 4 Ft volt oda-vissza. A Mester leutazott Záhonyba, megivott egy sört, majd hazajött a következő vonattal. A jegyet ellenben nem kezelték, így másnap elment a Keleti-pálya-udvarra, és visszaváltotta.

- Megvan! - hallatszott immár, és némi szöszmötölést követően egy ember tűnt fel a virágzó krizantémok közt. - Na, már itt is vagyok!

Meghatározhatatlan korú férfi állt a kerítés túloldalán. Rövidre nyírt túske-frizurát hordott, kötött pulóvert és barátságosan mosolygott.

- Látom, elhozta a barátait is - fordult a Ludovikás felé. - Kerüljetek beljebb. A gumislagra vigyázzatok! Nem rálépni, mert akkor megtörik, és ma-napság nehéz jó minőségű gumicsövet kapni.

Kövezett kerti úton haladtunk a ház felé, kétoldalt rózsabokrok és egy-egy gyümölcsfa.

A Mester a konyhában ültetett le minket. Alaposan körülnéztem, de igazából nem volt sok látnivaló. Régimódi gáztűzhely, kredenc, a sarokban alumínium ételhordó. A Mester pedig beszélt.

Beszélt a szomszéd macskájáról. Hogy a postást megharapta az utcában egy kutya, és emiatt nem szívesen jár erre. Panaszkodott, hogy elromlott a szódás-szifon, és nem lehet hozzá szelepet kapni. A szomszédék lánya házasodik. A vőlegény furcsa egy szerzet. Olyan hajviselettel járkal, hogy az borzalmas. A tisztelendő úr igen szépen prédikált a múlt héten. A gyümölcsfákat ellenben metszeni kell.

– Kértek tejeskávét?

Bólintottunk.

A rezsón előbb megmelegítette a tejet, majd körbekínált minket. Én egy lepattogzott zománcú pléhbögrében kaptam, Keskeny műanyag fogmosópohárban. Megtudtuk még, hogy a Mester jövő héten elutazik Százhalombattára a nagynénikéjéhez, mert az ad neki fejtett babot.

– Esernyőt mindig viszek – nézett a szemünkbe –, mert az eső bármikor eleredhet, alsógatyát meg azért, mert az ember bármikor beszarhat!

A Ludovikás az órájára nézett. „Későre jár!” Lassan cihelődni kezdtünk.

– Hát, örülök, hogy itt voltatok.

– Ferenc! – fordult még a Ludovikáshoz a kertkapuban. – Ha legközelebb jössz, hozzá pár kartondobozt, mert szét kéne válogatni a cipőket. Jön a tél, és addigra végezni akarok veled. A Ludovikás megígérte neki.

A kapuban szétváltunk. A Ludovikás sorra kezett fogott velünk, majd így szólt.

– Remélem, tanulságos volt a kis kiruccanás.

Azzal meg sem várta válaszukat, csak otthagyt minket. Felhúzott gallérú alakja lassan tovatűnt a ködben.

Egyedül maradtam a barátommal. Éreztük, hogy lehűlt az idő. Sokáig egyikünk sem szólalt meg, majd Keskeny hirtelen hozzám fordult.

– A Ludovikás valamikor 1970-ban született, és foglalkozását tekintve állás nélküli történelem-ének szakos középiskolai tanár. Gondolom már te is kitalálod, hogy nem lehetett ott '19. június 24-én, amikor megkezdődött a Tanácskormány ellen az ifjú ludovikások ellenforradalma.

A Mester pedig... nos, a Mester, az a Mester...

Nem mondtam erre semmit.

– Mire gondolsz most?

Egy darabig késlekedtem a válasszal.

– Arra, hogy reménytelenül el vagyunk rontva.

– Igen – bólintott Keskeny. – Ez járt a fejemben nekem is. Keressük a normalitást, és amikor megismerjük, nem tudunk vele mit kezdeni.

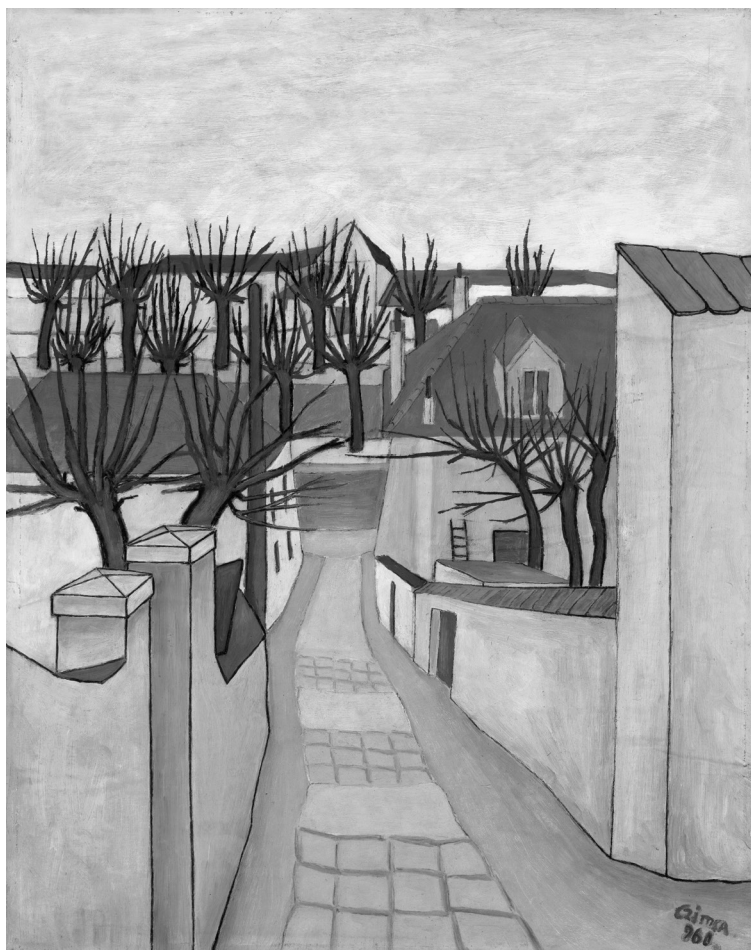
– Ez a középkorú, érdektelen nyárspolgár lenne a normalitás?

Keskeny elsétált még velem a kereszteződésig, ahol a hepehupás földút találkozott az aszfalttal, s csak akkor válaszolt.

- Én szándékosan, direktben, olykor akarattal és megerőszakolva önmagam vagyok reakciós. Te akarattal és szándékosan sem vagy az, csak hiszel benne, csak megpróbálsz azzá válni, de nem sikerül teljesen, még ha a csürhe szemében fasiszta is vagy. De ez az ember itt nem akar reakciós lenni. Ilyen. Az. Nem is tudja, hogy létezik másféle gondolkodásmód. Egy ember, egy élő maradvány a régebbi világból. Az igazi reakciós nem hirdeti a normalitást. Megéli. Aki hirdeti, már pótcselekszik.

Tettünk még pár lépést az éjszakai ködben. Keskeny hirtelen megállt.

- Létünk egy pusztá segélykiáltás - nézett rám fájdalmasan. - Mit gondolsz, meghallja valaki?

Pollágh Péter

A két hernyó

(A Polip: Az utolsó titok / Lorenzo Ribeira)

Carmene kezét csókolt. Tiszta vér volt
a két hernyója, ő úgy mondta: a szája.
Menthette a vagyonát, sok-sok tonnát,
meg utolsó, életben maradt fiát.
Az arcán végig ott ült a látszat.
Ütném szét a szemét, kurva szádat.
Nem tudtam neki mondani: apa,
vártam, hogy kiszúrja a lassú rák,
rohadatul vártam, hogy kiszúrják,
kiszúrjon végre két szemén a rák.

1992

(A Polip: Az utolsó titok / Lorenzo Ribeira)

A régi hálózatok még mindég élnek.
Sorompóikat sosem törjük át,
csapdáikba újból és újból behullunk.
Módszerváltás ez, nem lakosságcsere.
Na meg a temetők gyűlölettöbblete.

Nincs túlerőben. Nem csak a látszat les rá.
A megismerés fája elveszi tőle az élet fáját.
De nem várja meg, hogy érte jöjjetek.
Citromfák alatt kísér egy koporsót.
És a háttérben (el)esik a kanadai, édes hó.
Leereszkedik döntések ereszén.
Elereszti azt, hogy „te meg én”.

POLLÁGH PÉTER (1979) József Attila-díjas költő, író, szerkesztő. Legutóbbi, *Régi voltam* című verseskötete 2023-ban Könyv Nívódíjban részesült.

Mintha zenekar szólalna meg, ha szólani kezd.
Nem azért beszél halkán, hogy közelebb gyere.
Tavaszdó temetőben kísér egy koporsót.
Köszöni, a hátba veregetésből pont elég lesz.

Kivágom a fádat, Brenno:
mondja egy erdőnek.

Omerta

(A Polip: Az utolsó titok / Lorenzo Ribeira)

Ráfordulok egy hibára, elengedem a kormányt,
amit talán meg se fogtam, el a vendettát,
elegyszerűsödöm. Tölcsérörvény húz le.
Csúszókezüek közt pisztolytalan éltem.
Mit jelent az, hogy szurony és géppuskafészek?
Mit jelent az, hogy álom verte élet?
Bolygók hullanak, biztos elszakadtak az idegek,
lóg a Plútó, meg minden, már látom a fényfácánt.
Mi ez a lepedődolog? Igen, ez a víztenger, tonna
kék, tonna zöld, sós fénye, sötétje elnyel,
érezem a szájam szélén a Tirrén-tenger habját,
mennyire keveset nevettem, nem bánom már.
Egy régi rádióból kiszuperáltam a szeretetet,
azt tűztem a mellkasomra, hátha dob-dob, dobogni kezd.
Letörlöm a keserű levet. Tiszta keserű most az ingujjam.
Már levágnám. Túl tiszta kesztyűben indultam.
Diplomakesztyű, így mondják?
Mit tudtok ti az ellenállásról? S mit a szótlanságról?

Vendetta

(A Polip: Az utolsó titok / Lorenzo Ribeira)

„Sötét szemüveget visel az ég is,
mint a puccsista tábornokok”
Csoóri Sándor

A megismerés fája elveszi tőlünk az élet fáját,
jó napot kívánok! Vagy mi a helyes napszak?
Te utánam kutatsz, én meg benned.
Elindulnak felém a bibliai nippek.
Persze, hogy játék vagyok. Szépségahalász.
Szörpöt iszunk, a vitrinben együtt a család.

Nem kérem vissza az aduászt
(mi is volt az?),
22 évet vártam rád, igen, 22
kurva virág romlott el a síron.
Tudom, te lőtted szét a Kupolát,
egy rongyos bubu, Amilcare Brenno,
annyit sem érsz már.
Se hangtompítót, se válaszokat nem kapsz.
Posztmortem köntösben nevetek rajtad:
magamhoz hasonlatos, jó fiút kívánok,
iszony mossa el az arcod helyét,
mikor megérted csendtekintetét.
Kávé a bőre, tiszta anyja, csont a szeme.
Már látod a szálkákat, Brenno.
Ugye, hogy sárkányos, sötét másom?
Ugye, hogy nem állsz meg előtte, Brenno?

A kis Renzino, 1970-ből, üdvözlétét küldi.

Anyám intézte el

Anyám intézte el, hogy felvegyenek ebbe az iskolába. Mindenáron azt akarta, hogy gimibe járjak. Nekem aztán tök mindegy volt. Miután nem sikerült a felvételi, bementünk beszélni az igazgatóval, hogy ha van szabad hely, én szeretnék ide járni iskolába. Mégiscsak jobb egy nagyvárosi iskolában. Fel kellett öltöznöm ingbe, ünneplő cipőbe. Anyám még a nyakkendőmet is kivasalta reggel, cigivel a szájában.

Szóval bementünk Debrecenbe, az iskolába a beiratkozás napján, és megke-restük az igazgatót. Anyám beszélt velem, én csak ott álltam megfésülten, mint egy kis pudli. Anyám sokat mosolygott arra az emberre, az meg vissza, néha lenézett rám is. Aztán elment megnézni, melyik osztályban van szabad hely. Kettőben is volt, mint kiderült, úgyhogy Anyám lehajolt hozzám, és megkérdezte, melyikbe szeretnék járni? Mondtam valamit, aztán ők már meg is egyeztek, hogy akkor oda beírják a nevemet.

Kollégista lettem. Tíz percre a sulitól volt a kolim. Anyám azt mondta, legyenek jó fiú, ne kötekedjek a suliban, ne szóljak vissza a tanárnak, mert abból baj lesz, meg hasonló. Úgyhogy játszottam a jó fiút. Még a nagymenő sráccokkal sem törődtem, leszartam mindenkit. Majdnem hogy én lettem a csöndes gyerek az osztályban. Csak ültem a terem közepén, sosem jelentkeztem, csak írtam, meg rajzoltam a füzetembe. Azért két év elteltével szereztem néhány barátot, akivel tudtam dumálni meg hülyéskedni a szünetben. Az osztálytársaim nagy része ostoba, nagyképű, kitartott gyerek volt. Nagyrészt a telefonjukat nyomkodták, röhögtek, ettek az órán, beszóltak a tanároknak párszor. Leszarták az órákat.

A kóli nem volt túl nagy, eleinte szokatlan volt, de aztán megtanulod a szabályokat, és utána buli ott lenni. Ahogy engem megszívattak a nagyobbak párszor, úgy szívattam én is a nálam fiatalabbakat. Elmosogattak nekem, kivasaláltak a ruhámat, adtak a kajájukból. Volt egy fiú, aki sosem értette, mit akarok tőle. Ő nagyon félt is valamiért. Mindig, mikor ment valamerre, mondtam neki, hogy futás. És akkor futott a folyosó végéig.

Harmadik évre már elértem, hogy minden elsős féljen tőlem a koliban. Ha néha betévedtek a szobánkba, az ajtóból azonnal meglátták a poloskákat térképtűvel a falra felszurkálva. Ha találtam valamilyen bogarat, mindig felszúrtam a falon levő parafatáblára térképtűvel. Még egy egeret is fogtam a csapdával, amit állítottam. Na, mindegy. Ha azt felszúrtam volna, szóltak volna érte a tanárok.

A suliban is fokozódott a dráma ebben az évben. Az osztályom egyre többször került szóváltásba tanárokkal az órákon. Hangosan elindították a zenét egy JBL-en, a tanár meg nem tudott mit csinálni. Egész órán mondogatta, hogy „kapcsoljátok ki”; „hova tettétek”. A rajztanár például csak mondta, hogy rajzoljunk, és fogta a fejét tehetetlenségében. Az énektanárt meg el tudja képzelni mindenki. Vicces volt hallgatni, ahogy az elavult népdalok találkoznak a mélynyomó basszusával. Volt egy tanárnő, Éva néni, aki azt találta ki, hogy kirakítja a telefonokat a tanári asztalra, hogy ne azt nézzük egész órán, hanem rá figyeljünk. Ez ment két hétig, amikor is az egyik hangos csaj az osztályban, Eszti kiment, hogy visszavegye a telefonját. Mit csinálsz, kérdezte a tanárnő. Meg kell nézmem, írt-e nekem apa, mondta. Tedd vissza azonnal, majd óra után megnézed! De ez fontos; de kell a telefonom, és már fel is emelte az asztalról. Ekkor Éva néni kivette a kezéből, mire Eszti elkezdett kiabálni. Adja vissza, az az én telefonom. Visszakapod óra után. Nem! – üvöltötte Eszti. Néhány srác röhögni kezdett hátul. Azonnal adja ide, kiabált Eszti, és próbált a tanárnő keze után nyúlni. Adja ide a telefonom most, most rögtön. Még egy széket is felborított. A tanárnő meghökkenve állt vele szemben. Eszti hirtelen az asztal felé nyúlt, és elvette róla a tanárnő telefonját. Akkor elveszem a tiédet, mondta Eszti. A tanárnő ráparancsolt, hogy tegye vissza azonnal. Teljesen hasztalan volt. Páran röhögtek körülöttem, örültek a balhénak. Letette a krétát a tanárnő, próbált nyugodtan beszélni Eszterrel. Eszti légy szíves, add vissza a telefonomat, te is visszakapod a tiédet óra után. Eszti fél fejjel magasabb volt a tanárnőnél. És dagadtabb is. Gyere, vedd el, nyújtotta ki a kezét Eszti. Add vissza a telefonom, mondta a tanárnő. Te add vissza az enyémet, válaszolt Eszti. Így ment ez percekig. Közben Eszti lelökött egy cserepes virágot a földre, a tanári asztalról lesöpörte a tanárnő füzeteit. Ehhez mit szólsz, na és ehhez, kiabálta kaján vigyorral. A tanárnő teljesen megrökönyödött. Csak állt ott, és ismételte ugyanazokat a mondatokat, de mind tudtuk, hogy hiába, Eszti megbolondult. Már néhány lány is mondta neki a padból, hogy hagyja már ezt abba, néhányan viszont kifejezetten élvezték, ami történik. Éva néni körbe-körbe üldözte Eszti, az meg tologatta a padokat, a tanári asztalt. Teljes volt a káosz. Senki sem mert közbeavatkozni. Nekem az járt a fejemben, amit Anyám mondott, hogy legyenek jó fiú, maradjak ki a balhékból, de egyre nyugtalanabbá váltam a helyzettől én is. Eszti a magasba tartotta a telefont, a tanárnő pedig lábujjhegyre állva próbálta elérni, de nem ment neki. Látod, magasabb vagyok, nem éred el, nem vagy olyan magas, mint én. Így alázta Eszti a tanárnőt. A füzetemet néztem. A jegyzet alá volt írva nyomtatottal: TE BÜDÖS KURVA. Újra Esztire néztem, aki megint a falnál

állt az ajtó mellett, a tanárnő meg az elfordult tanári asztal és a tábla között, két méterre. Eszti azzal fenyegetőzött, hogy földhöz vágja a telefont. Mondták neki páran, hogy ne tegye. Az egész osztály riadtan figyelt. Én tudtam ekkorra már, hogy meg fogja tenni. Szóval felálltam, odamentem. Eszti rám nézett, és tudta mit akarok. A telefonért nyúltam, de eltartotta, viszont nem nagyon volt hová, mert majdnem a sarokban állt. A telefonért kaptam, megfogtam, és könyökkel nekinyomtam a fejét a falnak. Mivel kapálózott, nekinyomtam úgy, hogy kop-pant a feje. Kivettem a kezéből. Közben párszor tarkón ütött. Meg volt hökkenve. Odaléptem a tanárnőhöz, és visszaadtam neki. Eszti elvörösödött fejével zúgolódott. Mit csinálsz, te hülye, mondta. Odamentem hozzá, ráíjesztettem, mintha meg akarnám ütni, de nem bántottam. Nem mert szólni semmit. Még mindig ott álltam, és mondtam elmenőben: te hülye picca, nem veszed észre, mit csinálsz, térj már magadhoz. Aztán hisztizni kezdett és hüppögött. Ekkor vettem észre, hogy az egész osztály falféren engem néz, de nem érdekelt. Megfordultam, mikor a padomhoz értem. Üljk inkább vissza a helyedre, és kussoljál, te ostoba kis ribanc, mondtam Esztinek, aki válaszolt valamit, de alig lehetett érteni. Te szerencsétlen kis picca, mit drámázol? – mondtam neki. Azt hiszed kíváncsi rád valaki? Te kis kurva. Ekkor láttam, hogy sírva fakad. Valaki mondta is nekem oldalról, egy lány, hogy most már elég, de én még csak akkor kezdtem belejönni. Esztit néztem még mindig. Te buta kis csitri, ül vissza a helyedre ahelyett, hogy itt drámázol. Kiváglok innen azonnal. Hülye picca. Meg se mozdult, úgyhogy odamentem a padjához, megfogtam a tolltartóját meg a füzetét, és odahajítottam neki. Takarodj innen, te ribanc. Valaki szólt megint hátulról, hogy elég most már, hagyjam abba, de leszartam. Mondtam neki tovább. Senki nem kíváncsi rád, senki sem szeret, te kövér kis geci. Ekkor már bögött javában. Ki akartam küldeni a tereméből. Mikor a tanárnő látta, hogy közeledek, elém állt, és próbált nyugtatgatni, hogy nincs baj most már, meg ilyenek. Nem érdekelt. Ekkor már nem ő volt az úr a teremben. Megfogtam Esztit a kabátjánál fogva, és hiába visítózott, kinyitottam az ajtót, és kilöktem. Hanyatt esett a padlón. Ez is a dráma része, gondoltam.

Még aznap felküldtek az igazgatóhoz, aki viszont nem volt bent, úgyhogy az igazgatóhelyettes fogadott az irodájában. Nyugodtan beszélt velem. Hallottam, mi történt, mondta. Azt mondta, ilyen nem lehet egy iskolában csinálni, amit én csináltam, fiú létemre így beszélek egy lánnyal. Szívesen megmondtam volna neki a magamét, de hallgattam. Próbáltam jó fiú lenni. Tudja, mit csinált Eszti, azt mondta, de nem kellett volna közbeavatkoznom. Kérdeztem tőle: akkor mit kellett volna csinálnom? Erre nem tudott mit mondani, csak azt, hogy nem ezt. Meghallgattam az erkölcsi monológot, utána elkezdtem mondani, ami eszembe jutott. Tudja mit, szerintem nevetséges, hogy én ülök itt, és én vagyok felelősségre vonva amiatt, hogy az a hülye kis ribanc játszott az esztét. Ez az egész jogrendszer nevetséges, amiben vagyunk, hogy én kell, hogy odamenjek, és elvegyem tőle a telefont, mert ha a tanár teszi meg, az már kiskorú bántalmazásnak számíthat. Ekkor közbeszólt volna, de mondtam tovább. Szóval, hogy

nekem több hatalmam van ezt megtenni, mint a tanárnak vagy akár magának, ez a nevelés, tudja... Azt mondta erre, hogy ehhez senkinek sincs joga, amit én csináltam. Ott se volt, és úgy ítélkezik, gondoltam. Azt kérte, hogy nyugodjak le. Egyértelmű volt, hogy a falnak beszélek. Elkezdett megint ilyen erkölcsetikai faszágokat magyarázni, hogy házirend így, tanár-diák viszonylat úgy, ne bántsuk egymást. Mondta, hogy az Esztivel is beszélni fog. Aztán megígértette velem, hogy ilyet többet nem csinálok. Én meg megígértem, mert le akartam érettségizni...

Viszont onnantól kezdve ráálltam az Esztire. Vártam egy hetet, mire elcsöndesedik az ügy. Állítólag az anyja nagy balhét csapott, mikor bejött. Na, nem számít. Esztit hétről hétre egyre sűrűbben piszkáltam. Húzgáltam a haját, néha ki is téptem pár tincset. Mikor elmentem mellette mindig mondtam valami gúnyolódó megjegyzést. Láttam, hogy fél tőlem. Dagadéknak, ribancnak, rondaságnak hívtam. Azzal játszottam, hogy mielőtt elbőgné magát, mindig abba hagytam aznapra. Egyszer odamentem, és megpuszítottam, de ijedten ellökött magától. Ha visszaszólt, le is kurváztam, egyszer még a seggére is rácsaptam. Ekkor dühös lett, de nem mert támadni. Nem sok barátja maradt az utolsó évre. Néha csak álldogált a folyosón egyedül. Ha bontottan voltak az óráink, és az osztálynak csak a negyede várt a terem előtt, odamentem hozzá, és megfogtam pár helyen. Ezt szó nélkül hagyta. Volt, hogy a bugyijába is benyúltam, de akkor mindig elhúzódozott. Egy idő után visszaszólni sem mert, sőt került engem. Egyszer tesi órán addig piszkáltam, míg elbőgte magát. Negyedik évre igazi kezesbárány lett. Csak ült szótlanul egész nap, és a telóját nyomkodta.

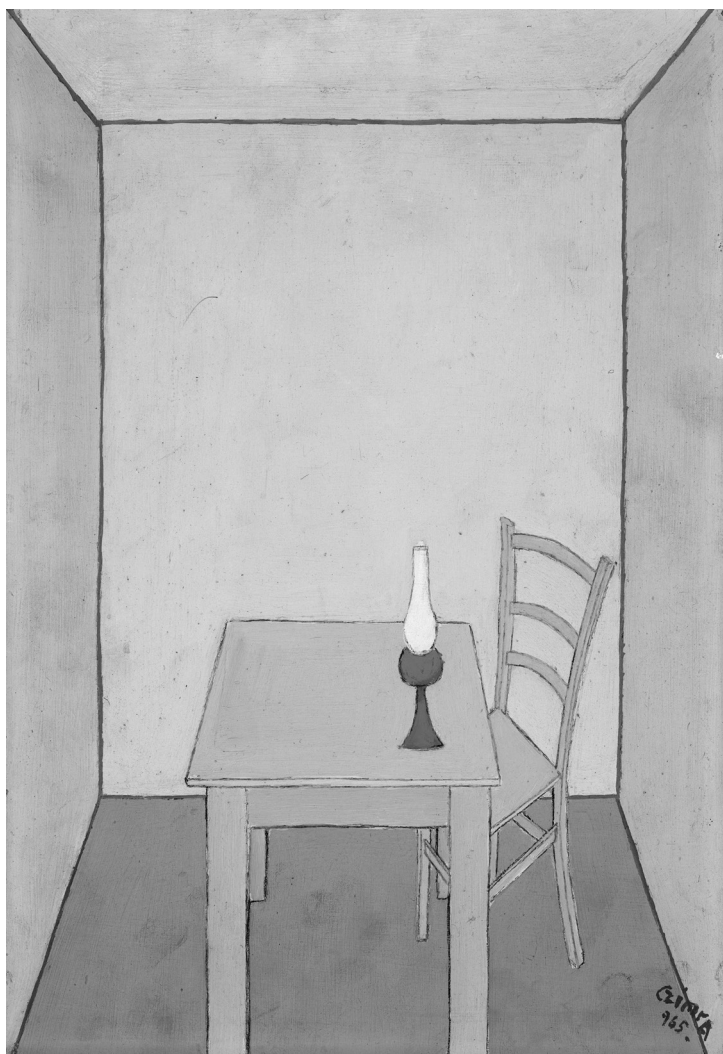
Éjszaka

Beültünk a százéves Suzukiba. Gergő vezetett. Elvégre övé volt a kocsis. Már éjfél is elmúlt, asszem, akkor. Az idő teljesen megnyúlt. Húzzunk innen gyorsan, mondta. Egyetértően bólogattam. A zsák már bent volt. Kifelé igyekeztünk a városból. Néhány piros lámpa azért meg-megfogott. Közönyösen néztem a régi házakat, a körutat, a beton villanyoszlopokat, majd ahogy azokat felváltották a fa oszlopok Budapest vége felé. Aztán jött még egy település. Végül felmentünk a pályára. Geri bekapcsolta a rádiót. Hogyhogy csak akkor jutott eszébe, nem tudom. Észrevettem, hogy véres a kezem. De már megszáradt. Kivettem egy rongyot a kesztyűtartóból, hogy megtöröljem. Így mentünk pár kilométert. Nem tom, hol voltunk akkor. Kicsit álmos voltam, de valami mozgott bennem mégis a maga súlyával. A tudat, hogy most még nem szabad

aludnom. Hiába, a kocsitak mindig andalítanak. Na, persze, ki nem szarja le. Mentünk szépen a jobboldali sávban, mint a jógyerekek. Aztán egy kijáraton lejöttünk a pályáról. Valahol meg kéne állni, mondta. Bólogattam összeszorított szájjal. Össze volt szorulva a gyomrom. Túl akartam lenni ezen az ügyön. Mentünk pár száz métert. Egy kis földút előtt lelassított, aztán lassan lehajtott. Ez jó lesz, nem? Kérdezte. Körbenéztem. Jó hát. Felőlem bármi jó lett volna, ami nem bevilágított vagy forgalmas. Mentünk egy kicsit a földúton egy kanyarig. A Hold akkor bújt ki a felhők mögül. Megállt, lekapcsolta a lámpát, de a motort járni hagyta egy kicsit. Még mindig fogta a kormányt, és bámult előre. Vártam, hogy akkor most kiszállunk, vagy nem. Mivel nem mondott semmit, meg is kérdeztem. Akkor most mi lesz? Kiszálljunk? Zavartan bólogatott. Ideges volt. Én sem voltam túl nyugodt igazából. Kiszálltunk, felnyitottuk a csomagtartót. Egy másodpercig se néztük, már vettük is ki a zsákot. Kurva nehéz volt. Valami melegség belülről fűtött. Észrevettem egy kis idő után, hogy a zsák is meleg még. Letettük a földre. Intettem Gerinek, hogy emeljük fel és vigyük be a fák közé. Az túl messze van, mondta. De itt könnyű megtalálni, mondtam neki. Bólintott, hogy jó, vigyük akkor. Felemeltük, mentünk vele több, legalább kétszáz métert, de már lihegtünk mindketten. Tegyük le, mondta Geri. Letettük a földre. Körülöttünk magas fűszálak meg gaz nőttek, az erdő még száz méterre volt. Különös ingerültséget éreztem. Gerire néztem, és láttam, hogy nem szívesen hajolna le újra, hogy hozzáérjen a zsákhoz. Hoztál ásót? – kérdeztem. Geri zavartan bólogatott. Hozom, mondta gyorsan. Visszaszaladt a kocsinhoz, és hozott két ásót, az egyiknek mozgott a nyele. Szó nélkül ideadta, én pedig néhány méterre a földúttól ásni kezdtem. Kiástam a gödör kerületét. Gyere, segíts, mondtam neki. Geri is ásni kezdett. Egészen kimelekedtem, különös gyengeség csapott meg időnként közben. Ő még ereje teljében volt, és ásott. Mikor már elég mély volt a gödör, gyorsan felemeltük a zsákot. Akkor valahogy könnyebbnek tűnt már, valahogy nagyobb rutinnal emeltük mindketten. Folyt mindkettőnk-ről a víz. A Hold iszonyatos fénnel világított. Arra gondoltam, hogy ilyesmit többet nem kellene vállalnom. Nem megyek bele többet ebbe, ilyenekbe... Beletettük, visszatöltöttük a gödröt, betemettük teljesen. Kiástunk máshonnan is füves részeket, és rádobáltuk. Jó lesz, mondta. Visszasétáltunk az autóhoz, egyáltalán nem néztünk egymásra. Geri beindította a motort, közben mondott valamit. Erről nem beszélünk senkinek, oké? Ühüm, bólogattam. Nyilván nem, gondoltam magamban. Húzzunk innen, mondtam. Menjünk hozzád. Jó, mondtam. Közúton visszamentünk a városba. Megálltunk tankolni egy Shell-kúton. Aztán bementünk egy autós Mekibe. Baszottul korgott már a gyomrom. Kértünk egy Maestro Fox Félix menüt. Marhahúspogácsa, gyorsfagyasztott, elősütött, panírozott rókaagombás ömlesztett sajtszelet, szeletelt paradicsom, mádársaláta, aioli szósz, hamburger zsemleiben. Meg kértünk még kólát, ja, meg egy McChickent krumplival. Mindegy volt, csak egyek valamit. A kiszolgáló ideadta, kifizettük, ő jó étvágyat kívánt, és mosolygott. Köszí, mondtam Geri helyett is, aki egy szót sem bírt szólni. Valami parkolóban megálltunk. Az úton

nagy, berobbanó hanggal gurult el egy BMW. Egy Wizzaires repülő épp akkor szelte át a sötét égboltot. Jó volt a burger amúgy. A kólát odaadtam Gerinek. Aztán visszaértünk Budapestre. Fel a körútra. Elvegyültünk az éjszaka emberei között. Ott már olyanok voltunk, mint bárki más. Leparkoltunk a lakásnál. Felmentünk, gyorsan megmosakodtam. Geri csak ült a fotelban. Kérdeztem tőle, hogy minden oké-e. Nem válaszolt. Nem akarsz lezuhanyozni? Megrázta a fejét, és azt mondta, inkább csak megmosakszik a csapnál. Még nézegettem kicsit az Instát, aztán elaludtunk. Fél négy körül lehetett.

Czimir Gyula: Kékpadiószoba, 1965 (farostlemez, olaj), 29x20 cm Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria)

Székelyhidi Zsolt

Pusztában

Még semmi megépített,
a földből kiálló csonk vagyok.
Nincs egy kész végtag kinyúlva,
semmit se süppedek, nyomok.
Nincs mesterség a kopár köveken,
művelő ész, felöltő akarat.
Szájamból formálatlanul tör a szó.
A majdani hangot égbe túrné a nyomaték,
a süvítés tónusán emelni kell.

Nem vagy, persze, te ott, a jártas napokban,
a fejem köré kerített tér teljesebb nélkülöd.
Egy árva kimetszés nincs az egészből,
a levegő légzéshiányát fel se veszed.

Pusztán csak én várlak, kiváló alak
a látómezőből, egyféle testesülés,
nyomás a földnek, sulykolt, rémítő gázok,
amit képzelek rólad, amitől izzadok, fázok
már most, pedig senki nem mondja, hogy ezt kell,
hogy eljössz, és feltörlöd velem a fél világot.

SZÉKELYHIDI ZSOLT (1973) költő, író, fotográfus, zeneszerző, zenész. Legutóbbi kötete: *Pórusok* (versek, Budapest, 2025, Parnasszus P'Art Könyvek).

Süketek

Ne veszekedj velük,
ha kérdezik szájtátva,
lesz-e döglés, pusztulás.
Lesz, persze, később,
csak azt nem hangoztatjuk.
Az első tanóra része
a kegyes tudatlanság.
Ne kösd az orrukra,
majd leesik neked,
fejük legyen káptalan,
egyben megsemmisülésre kész.
Magoljanak végtelenségig,
hogy a következő órán
kézzelfogható legyen
a feszültség, tapintható
a bőr összehúzódása
a pórusokon,
és még valami zsigeri ijedtség.
Hogy kezdik érteni.
Meg a döbbenet, hogy fogják,
tudják, a tényleg
és a biztosan tömény,
nehéz egymásutánja,
amire a választ
ők maguk fejből adják
a harmadik, ónsúlyú órán.
Végül a négy, öt, hat,
a tanulás okafogyottsága,
a válasz még több kérdés,
fejetlenség, énidő.
A kegyes tudatlanságot
sírják a hetedik órában,
és most már bátran felelhetsz nekik.
A választ, persze,
nagyon is tudod,
félrehallhatják és elfelejthetik.

Úton – több megállóval – Puskinlandba

„Távolban egy fehér vitorla / Tenger kék ködén átragyog. / Miért indult messzi országokba? / És otthonában mit hagyott?”

A Lermontov-sorok idézője rég elfeledte Katajev hetvenöt évvel korábban olvasott – a proletárforradalom legendáriumát hirdető – regényének történetét, de megjegyezte a fenti sorokat. Pedig olvasásakor kiskamaszként kissé a „forradalmi romantika”, a bolsevik tudatmódosítás hatása alá került. Persze soha nem támogatott üldözött matrózokat, de a „messzi országok” mindig vonzották. Messzi idegenből szólította meg egy moziban a *Patyomkin páncélos* című film. Lázadó hajlamát táplálta Eisenstein – hatásos – forradalom propagandája. Ma is látja maga előtt a híres lépcsősort, az azon lemasírozó katonacsizmák zárt kompozícióját, a mézarlás (matróz) áldozatait, akiket – később – azokkal azonosított, akiket '56 október 25-én a Kossuth téri sortűz – szemé láttára – terített le. Fenyegetően néz rá sötét tömegével a filmbeli hadihajó, s a békés élet reményét hirdetik a körülötte nyüzsgő fehér vitorlások, amelyek élelmet szállítottak a matrózoknak. Akinek egyike a középszerű regényben segítséget remélő üldözöttként jelenik meg.

A vénemberben még mindig lobog az utazási vágy. Megjelennek előtte a fehér vitorlák a kék tengeren. És a köd is, ami rég elnyelte sok egykori élményét. A *Szelek szárnyán*nak a történeteit olvasva képzeletében még mindig szabad lehet. Sok évvel a Katajev-regény után Oostendéből hajózott Londonba, ifjú feleségének megmutatni a Temze hídjait, a Bush House-t, Peter Brook színházművészetét, de még a komphajón megismerkedtek egy amerikai fiúval. A tengerek szerelmese megkérdezte: „- Hajdan Dickens minden óceánátkelés alatt tengeribeteg lett. Te hogyan úszad meg ezt New Yorkból jövet?” – A fiú röhögve magyarázta, hogy a hajózás nagyon drága szórakozás. Repülővel jött, az sokkal gyorsabb és olcsóbb. E sorok íróját ez döbbenetette rá, hogy a *Szelek szárnyán* repülő fehér vitorlák csak jelképei az utazási váagnak; semmi sincs úgy – minden más –, mint Herczeg Ferenc korában. De azért: Navigare necesse est! Szeretett utazni. Idegen világot és embereket megismerni. Ha lehet, meg is érteni.

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935–2025) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművét kutatta.

Hazájában közel fél évszázadig visszhangzott – főleg az utcákra kitett hangszórókból – a „Dicső Szovjetunió” magasztalása, miközben Katajev olvasója már Nagykanizsa szélén a „határsáv” tilalmi tábláiba ütközött. Aztán – jó sokára – felnőttként jutott el a Nagy Példakép birodalmába, ahol minden más volt, mint elképzelte. Ugyan hány árnyalata van a szürkének? A kopottnak? Az elavultnak? Vagy a szájaraknak? És a szívélyes jóindulatnak? Sőt! A ravaszságnak, a tiltótáblák megkerülésének... Először nem is jött rá, hogy az NKVD (KGB) uralma alatt fölnőtt, szűkösen, nehezebben, nála is korlátozottabban élő moszkvai kollégái (a hetvenes évek elején, a Béketábor közös „virágnyelvén”) azt akarták figyelmébe ajánlani, hogy Oroszország hagyományai – mindennek ellenére – léteznek. Élnek, vagy életre kelthetők. A bezárt templomok megnyithatók. Vlagyimir és Szuzdal gyönyörű fatemplomai alaposan meglepték, pedig már elég sokfelé járt a világban. És szorgalmasan itta a pravoszláv szerzetesek által készített finom mézsört. Mire nagyon óvatosan, sok nyelvi nehézséggel a lelkek is nyiladozni kezdtek. Eltűnt a rendszer igazi arca, hogy Moszkva határában, ahol a városból kilépők iratait a „Szervek” gondosan átvizsgálták, az állami autónak külön engedélye volt a további útra. Ez is kiváltság volt, mint annyi más. Néhány napra – hivatalos útján – az emlékező is kiváltságos lehetett. Velük volt a moszkvai irodalmi múzeum nagyhatalmú igazgatónöje is? Vagy csak jóváhagyta a betekintést a preszovjet világba? Nem emlékszik már. Még szállt volna a *Szelek szárnyán* (ahogy Herczeg Ferenc megírta), de a GUM Áruház városába repülően érkezett.

Odessza meg nem érdekelte, noha sokszor hallotta, hogy a következő század második felében a híres „orosz búza”, amit ott raktak hajóra, s – olcsó árával – súlyos válságba sodorta dédapja nemes-földbirtokos családját. Csak Solohov hősei keltettek benne némi rokonszenvet. Az agyonmagasztalt SZU már akkor a hazugság földje volt. De Odesszában született Emil Giles, s így miközben koncertjére készültek, felesége megkérdezte: „Hol van ez a város?” – „Dél-Oroszországban” – vágta rá. Nem is volt rá kíváncsi, noha talán turistaként megnézhetné – megnézhetnék volna – ezt a Kazinczy korában fölvirágzott várost, és jómódban élő tatár, zsidó, francia és franciáskodó orosz lakóit. Akik Puskin ott tartózkodásakor színházat is nyitottak. Aztán az első világháborút követő káosz nagyrészüket kiirtotta. Ki tudhatja, milyen genetikai állománya van ma Odesszának, a modern orosz kultúra egykori zászlóshajójának? A múlton viszont a történelmi fölfordulás – és a holomodor – sem tudott változtatni: Puskin itt fejezte be az *Anyegin* első énekét, itt sétált a híres tengerparton, s nézte a fehér vitorlákat, noha ő nem volt a tenger – a vizek – szerelmese, mint az emlékező. Innen ment – kényszerből – a világ végére, a folyó- és állóvizekben gazdag Mihajlovszkójéba.

Vajon az emlékező miért nem ment el Odesszát saját szemével is megnézni? Sorolhatná az okokat a vörös hadsereg fölidézte oroszellenességtől, a kényszerű nyelvtanulás nehézségeitől a propagandában fölfújt oroszrajongás elutasításáig, szűkös jövedelmükig, valamint a beutazási lehetőségek megszerzésének

bürokratikus bonyodalmaig. Lengyelországba elvitték a cimborák kalandozni, Csehszlovákiában vagy Romániában már nehezebb volt „stoppolni”: a magyarul beszélőket kevés autós vette föl. Bulgáriába olcsó volt a társasutazás; igaz, őt egy marxista filozófussal zárták közös szobába, de ott nyaralt Marika is, akivel (félíg-meddig) egymásba szerettek. Mellette ülve tette meg élete legkínosabb utazását Várnából Burgaszba. Mert a lány meleg keze végig a rövidnadrágos combját simogatta, gondosan titkolt merészséggel, amit aztán szülei vigyázó szemei az utcénál megsemmisítettek. Csak egy kis történetecske maradt: Marika vette meg a fapalackba zárt rózsavizet, amit Juditnak hozott, aki azt soha nem nyitotta ki. Későbbi felesége megérezte a lezárt szagos vizes palackon a másik lány illatát. Pedig soha nem beszéltek róla.

Az emlékező már az irodalomtudomány kandidátusa volt, amikor – kutatásra hivatkozva – kiügyeskedett magának egy leningrádi (és rigai) kiküldetést. Nagy Péter városában a bolsevikok mesterkéltnyelvét magára erőltető tolmácnő, aki kifutott tejként ismételtette az odakozmált frázisokat: népek barátságáról, a békeharcról, a Béketábor sikereiről; elvitte a Mojka partján található Puskin-házba, ahol az asszony elfeledkezett az ideológiáról, áttévedt a költő legendás világába. Az orosz nyelvvel vívott keserves küzdelmeire emlékezve az egykori kanizsai gimnazista büszkén idézte neki: Я к вам пишу – de már nem tudta tovább mondani Tatjana híres levelét. A magyar szövegre sem emlékezett, s döbbenten vette tudomásul, hogy a száraz, vékonyarcú, ragadozó szájú, de ábrándosan kékszemű idősebb elvtársnő belefeledkezik a romantikus hősnő érzelmektől duzzadó szerepébe. Amikor magyarul idézte, megszépült. A ház eddig halottnak látott tárgyai, bútorai étellel teltek meg. Ő, aki sok kortársával együtt torkig volt Puskinnal, lelkesen kérdezősködött. Noha a „Puskinban” sok jó filmet látott, eltöprengett azon, ugyan miért kellett Budapesten ezt a nevet adni az elegáns Fórum Mozinak? Vajon kik vették meg a hatvanas években a Bizományi Áruházban kapható – drága – porcelán Puskin szobrokat? Mit akar elkapni Puskin jobb marka a leningrádi szobron? Hogy van az, hogy Puskin a bárisnyák és gyezsurnák helyett elegáns, bálozni szerető feleséget választott magának? Aki nem Zoja Kozmogjemszkjára emlékeztetett, hanem Anna Kareninára. És mi lehet a magyarázata, hogy Moszkva világszínvonalú Szépművészeti Múzeuma – a cári önkényuralomból örökölt klasszicista épületben – a költő Puskin nevét viseli? Ötven évig lenyűgöző oszlopsorai között ment munkába igazgatónője, Irina Antonova, akiről még szó lesz. Itt csak annyit, hogy hosszú „uralkodásának” nagyobbik része arra az időre esik, amikor a szovjet hatalom az orosz néppel együtt rajtunk is uralkodott, és a „békeharc” jelszavával vezette félre (máig tartó hatással) a Nyugat (benne Amerika) szellemi elitjét. És szervezte – nagy titokban – hatvannyolcban a Mao-idézetekért lelkesedő diákokat. Hamisított aügynökeivel a spanyol polgárháború borzalmait megjelölő fényképeket. A középkorúvá érett magyar muzeológus ekkor nem gondolt a rigai (kedves) Puskin-szoborra, amit még nem láthatott (és az óta ugyanúgy eltávolítottak, mint a kijevit), továbbá hirtelen az jutott eszébe, hogy a szovjet

gyártmányú Puskin-életrajznak, amit elolvasott, a leggyakrabban ismétlődő szava a „megfigyelés” volt. Puskin költészetéről az a kérdés jutott eszébe, mennyire kulcsszó a Szovjetunióban: a megfigyelték? Mert megfigyelik.

Az öregemberre, amikor ezt leírta, szokatlan erővel tört rá az érzés, hogy „akkor” Rigában valamit elmulasztott. Eljutott ugyanis a Szovjet Tudományos Akadémia költségén a lett fővárosba is. Ehhez (hivatkozásként) talált egy 18. századi német újságot, amit Rigában adtak ki, s amiben magyar vonatkozású cikket keresett. Úgy vélte, a Lett Nemzeti Könyvtárban – a „Világosság várában” – biztosan megtalálható. Annak a gyűjteményébe olvastották ugyanis a negyvenes években a szovjet megszállók a Balti Németek Bibliothékáját. Szerencséje volt. Mindenekelőtt abban, hogy mások nem használtak föl más témákra több szovjet ösztöndíjat. Kéthetes tanulmányútra repülhetett Leningrádba. Nagy Péter cár városának monumentális palotáit meglepően jó állapotban tartotta a szovjet állam. Nem zártak be minden – agyondíszített – pravoszláv templomot, és szívesen mutogatták az egykori Téli Palota csodás műkincseit. Turisták sokasága állt sorba a pénztáraknál: szabadnapos katonák, tanár vezette diákcsoportok, rosszul öltözött kistisztviselők. És mindenütt oroszul beszéltek. A kiállításvezetők is. Az emlékező éjjel kettőkor – ezrek kíséretében – kísétált megnézni a „hidak kinyitását”: szép lassan fölemelkedett a két hatalmas középső rész, hogy helyet adjanak – a Balti-tenger felé vagy vissza – a folyón addig várakozó hajóknak. Az éjszakai csendbe dermedt Néva megelevenedett, a bámszokdók meg hangosan örvendeztek. (Évtizedek múlva, turistaként is sokat sértált a hatalmas városban, sőt egy kishajótúrára is befizetett. Mindent újra látott a csatornákról és a folyóról. Csodás volt.)

Leningrád akkori szürkeségével ellentétben szinte azonnal tapasztalta Riga elevenségét. Mindenütt sok színnel és több mosollyal találkozott. Hogy miért volt rosszabb a győztes Leningrád hangulata a leigázott Rigáénál? Olyan kérdés, amire nincs válasz. Vagy csak olyan hosszan, amire itt nincs hely. Talán mert a letteket a bele-nem-törődés szelleme mozgatta. Rigában biztos nem hajózott sem a Daugaván, sem a csatornákon. Ezért is kellett ide újra eljutnia – immár turistaként. Csak azt a magas panelházat nem találta meg, ahol a tolmácsnője lakott. Aki egykor a rigai állomáson várta. Fáradtan szállt le az éjszakai vonatról, noha kényelmesen aludt a négyszemélyes hálófülkében.

A háború előtt épült rigai pályaudvaron egy jelentéktelen külsejű, de szovjet körülményekhez képest elegáns és mosolygó fiatalasszony várta. A tolmácskodást „mellékesként” vállalta úgy, hogy közben németet tanított egy középiskolában. Segített vendégének kiigazodnia a Lett Szovjet Szocialista Köztársaság „Villis Lacis” nevű Állami Könyvtárában. Tudta, a kicsit budapestiesen szecseszsiós többszintes épületben hol a folyóiratolvasó, és kicsit nehézkesen, de oroszul elmagyarázta, a külföldi mit keres. Az orosz könyvtárosnő morcosan megírta a kéréslapot, a lett fiú barátságosan kihozta a lapköteget. De azért megkérdezte: „Können Sie die lateinische Buchstaben auf Deutsch lesen?” Amikor megmutatta a balti németek lapjában a mellette ülő tolmácsnőnek azokat a hazug

(és képtelen) történeteket, amelyekkel a magyar elmaradottságon gúnyolódtak az ott soha meg nem fordult „újságcsinálók”, az asszony jót nevetett. A magyar kutató elmondta kedvenc példáját, hogy – 150 év török uralom és folytonos hadakozás után – a hazájába eljutott német lapok szerint ott a gonosz boszorkány földbirtokosnő az éhenhaló jobbágygyerekek anyjának tejével eteti a kiskutyáit. Hozzá tette: „S a rágalomnak árján...” úszott tovább a magyar csónak. „Wie bei uns!” – És a tolmácsnő beleszépült, ahogy a saját példáit is hozzátette. A kandidátus végre talált néhány idézetet, amivel otthon bizonyíthatta, hogy nem járt hiába a SZU-ba, igaz, az nem annak a dicsőségét hirdette.

Alaposan bebarangolták az ősi várost. Az emberek másként viselték öltözköket, a kirakatok sokkal gazdagabb választékot kínáltak, mint amit az üzletekben találni lehetett. A vendéglőkben másként főztek, mint Leningrádban, a pincérek barátságosabbak voltak, a szálloda néhány recepciósja idegen nyelveken is beszélt, s minden nyugatiasabb volt, mint ott, ahonnan érkezett. Kiültek a járdára a még (újja) épülő Szent Péter templom elé, s a férfi valami csodára várt. Meg is szólalt a folyóparti város csúcsának látszó templomtornyában a harang. – „Figyeljen!” – mondta, s már hallották is – (egy éve naponta ötször) a lett népdalok dallamára írt „Rīga dimd” lágy melódiáját. Dalma pedig a rostocki katedrálisról tartott előadást, amit egyikük sem látott, de annyira nevezetes, hogy a Hansa-városban hű mását építették föl. Igaz, azóta sokszor átépítették, de Dalma tudta, mely részeket őrizték meg, csak vendége felejtette ezt el. Talán mert kissé túlságosan is összebarátkoztak. Másnap délelőtt egyedül kóborolt, s a könyvtárban ellenőrizte a szükséges idézeteket. Nem tudta, kik lehettek a feketefejük, akiknek egykori házát csodálta. A városházát kevésbé, pedig az is híres. Délután Dalma két kerékpárt szerzett, amire még vendége is sikerrel fölült, s kikerekeztek a tengerpartra. A víz hideg volt, távolból szovjet gyors-hajók figyelték, nem indul-e valaki az ősi hajóúton a szabad (?) világba. – „Ha szépen megkérem, itt marad ülve?” – Bólogatására az asszony ledobta ruháját, s meztelenül beszaladt a tengerbe. A kutató is el kezdett vetkőzni, de az asszony ijedten kiabálta: „Warten Sie, Warten Sie, bitte, ich komme schnell heraus.” Kicsit zavarta meztelensége, mert hazájában ez nem volt szokás (vagy felhívás volt keringőre?), de az asszony ezt szokta meg, viszont nem engedte, hogy hozzáérjen. Gyorsan törölközőt csavart magára, majd sürgetően – és elhárítóan – kiáltotta: „Schnell, schnell! Es ist sehr kalt.” – Mire ő is partra rohant a hullámokból, mielőtt a hadihajó megindult volna feléjük, s mindketten tudták, megszegették a szabályt. A vendég csak abban nem volt biztos, melyiket. Miután az asszony törölközőjével ő is letörölte magáról a vízcseppeket, hallgatagon visszakeréparóztak a városba. Hazakísérte Dalmát, aki a bejáratnál rámosolygott, s sürgősen bement a házba, nem történt semmi. Évtizedekig nem is gondolt a meztelenül úszkáló nőre. Vajon miért jutott mindez ötven évvel később újra eszébe? Ezzel majdnem véget ért a rigai kaland. De csak majdnem.

Iskolai szünnapon kellett az éjszakai vonattal visszautaznia Leningrádba. A tolmácsnővel és kislányaival beültek a régi pályaudvar esti szürkületbe borult

restijébe. Dalma elkeseregte, hogy a férje dühös volt, amiért ismét vendéget kíséretet helyett, hogy vacsorát főzne. „Pedig nincs is már feltétlen szükségük erre a pénzre.” – Itteni viszonyokhoz képest egészen jól kerestek, és semmire nem gyűjtöttek. „Nem érdemes. Valamilyen ürüggyel úgyis államosítanak” – És könnyek jelentek meg a szemében. A filmek is azt sugallták, hogy a nők könnyen sírnak. A vendég ingerültebb lett, amíg észre nem vette, hogy a vidám búcsúvacsorára számító Dana és Dora megrökönyödve bámulnak anyjukra. Ilyen nyilvános zokogást még nem adott elő, pedig a kedvükért egyszerre több szerepet is játszott. Nagyon szeretett együtt nevetni velük. Tátott szájjal és hangtalanul bámulták, de azért szorgalmasan fogyasztották a pirogot, amit Rigában máshol nem lehetett kapni. Itt viszont nem is volt más ennivaló. Fölugrott, hogy édes lötyöt hozzon a kislányoknak, maguknak meg egy-egy pohár vodkát. – „Nem szeretem – suttogta Dalma könnyfűgönye alól –, de most jót fog tenni.” A valaha elegáns étterem, most – szovjet ízlésű felújítása után – önkiszolgálóként működött, azaz nagyrészt üres volt. A beszállásra még várni kellett, ki kellett tölteni az időt. A zavarban levő vendég nagy nehezen képes volt megkérdezni: „– Mi baj, Dalma?” Talán a vodka hatására ki is robban belőle az elkeseredés: „Még az NDK-ba se juthatok el soha!” – zokogta.

A többször elmondott „Auf Wiedersehen” után a magyar világjáró fölszállt a vonatra. Abba a kocsiba, ahová a jegye szól, s benyitott a fülkébe, ahol már ült egy fiatal százados két korban hozzáillő nő társaságában. Az emlékező pánszlávul köszönt „dobri vecsert”, amiből rögtön megértették, hogy külföldi, s mindhárman óvatos mosollyal válaszoltak. Ülőhelye az ablakhoz szól, s nem volt még megágyazva. A százados szótlanul segítette föltenni a csomagját. A vonat lassan elindult. Abban a tudatban nézett ki az ablakon, hogy egyszeri látványban lesz része. Eltöprengett, milyen lesz a vonatablakból a határ, ha eléri, noha úgy rémlett, hogy Riga felé ott meg sem álltak. Aztán behunyt szemmel látta a tolmácsnő arcán azt a jellegzetesség nélküli mosolyt, amellyel az állomáson várta. Majd azt a másikat, ahogy az orosz könyvtáros nővel beszélt, végül azt, ahogy a harang zenéjét magyarázgatta. Látta a könnyező, de azt nem, aki az öregember előtt jelent meg fél évszázad múlva meztelenül, csöpögő hajjal, szép keblére fűzött karokkal és... de ezt nem szabad leírnia.

Útitársai csendesen duruzsoltak, nem figyelt rájuk. Meg sem próbált egy-egy szót megérteni. Zajosabb volt a két szomszéd fülke: a vonat csattogásán keresztül is hallania kellett, hogy az egyikben – valószínűleg lettül – emelt hangon vitáznak, a másikban oroszul énekelnek. Aggódva gondolt a hosszú éjszakára, noha a vonat idefelé menetrendszerinti pontossággal érkezett. Most hajnalban érnek Leningrádba. A lettek elhallgattak, s ebből arra következtetett, hogy vacsoráznak. Ő eltelt a piroggal meg a vodkával, s olvasni kezdett. A szovjet tiszt – némi habozás után – barátságosan érdeklődött, honnan jött. „Ocseny haraso”, mondta válaszára. Vajon szolgált Magyarországon is? Ötvenhatban ehhez fiatal volt. A százados óvatosan körülnézett, s arra gondolhatott, hogy válaszát csak a vele utazó hölgyek értik, mert erre azt mondta, mindig csak a hazája földjén

szolgált, Afganisztánt eddig szerencsésen megúsza. (Azt azért nem tette hozzá, néhány tisztársa viszont ott maradt a nagy hegyek kopár földjébe temetve. Másokat koporsóban vittek haza.)

Nem, nem Rigából jönnek, onnan száz kilométerre, nyugatra van a bázisuk, azt persze nem közölheti, hol. Azt viszont elárulhatja, hogy Leningrád közelében laknak. Ott ismerkedett meg a feleségével, aki érettségizett nőként a tanácsnál volt könyvelő. Amíg vele nem költözött a bázisra. A másik nő a sógornője, aki – külön engedéllyel – meglátogatta a nővérét és annak férjét. Egyébként a leningrádi pártbizottságon dolgozik, s ő is férjezett. Nézze csak meg a jobb kezét, s Olga mutatta a jegygyűrűjét, a mellette viselt kísérő gyűrűvel, amelynek vörös köve sehogy sem illett jól szabott, divatos ruhájához. Ámuljon, tisztelt olvasó, mindez kibogarászható volt egy kandidátusi nyelvvizsga tudásanyagával. Azt viszont sehogy nem értette, mit magyarázott Olga egy *Pravdával* hadonászva. Már attól félt, hogy valami politikai vitába keveredik, amikor a százados átnyúlt a válla fölött, és a könyveit az asztalkáról hősünk ölébe ejtette. Kiderült, az asszony vacsorához akart megteríteni, erre szolgált a két nappal korábbi *Pravda*. Tiszteletére eldobható papírzsebkendőjével gondosan letörölgette az asztal felületét. Újságpapírban hozták magukkal a kenyeret, háromféle sajtot és valami felvágottfélét, amit a százados rohamkésével szájba vehető darabokra aprított. No meg egy üveg uborka is került az asztalra. Megint zsákutcába jutott utazni szerető barátunk: undorodott a nyomdafestékes papírba csomagolt ételtől, és éhes sem volt, mégsem utasíthatta egészen vissza a kedves kínálást. A sajtot választotta, aztán a kalauz teát hozott, azzal foglalta le magát. Megnyugtatóan, a sok ennivaló érdemi hozzájárulásom nélkül elfogyott, a jegygyűrűs sógornő leszedte az asztalt, azaz összegyűrte az újságpapír terítőt és a szemetesbe dobta. Belátták, hogy többre nekem nem futja, s heves beszélgetésbe bonyolódtak a leningrádi színházak pillanatnyi kínálatáról. Főleg a balettéről. Mindent tudtak a táncosokról és táncosnőkről, s nemcsak magánéleti kalandjaikról, hanem szakmai fölkészültségükről, s a zenék jellegéről is, amit persze csak töredékesen értettem, de kétségtelenül művészetkedvelő és ismerő útitársakkal töltöttem az éjszakát. Mindenesetre időben lefeküdtünk, s arra ébredtem, hogy a százados figyelmeztet, Leningrád külterületén járunk.

Az emlékező még meg sem melegedett az irodalmi múzeumban, talán még külügyi felelős sem volt, amikor azt a feladatot kapta, kísérje el Miroslav Krležát a Margit körüti ferences kolostor könyv- és levéltárába. Nem maradt ideje, hogy olvasson róla – és tőle. Viszont akkor már három darabját is látta. A Nemzetiben (Major Tamással, Lukács Margittal) a *Glembay Ltd* címűt, a Madách Kamarában az *Agóniát* (Tolnay Kláriveral, Ajtay Andorral, Bessenyei Ferencsel) és a Katonában a *Lédát* (Bara Margittal, Bessenyei Ferencsel, Kálmán Györggyel). Vagyis volt némi fogalma arról, milyen megtiszteltetés a kísérgetés feladata. Arra mégsem számított, hogy a drámaíró jól beszél magyarul, mert Pécsen és a Ludovikán végezte a Monarchia tisztiiskoláit. A fiatalember útközben azon lelkendezett,

milyen remek rendező Bojan Stupica, akitől a *Dundo Marojét* is látta Dubrovnikban (a szabadtéri színpadon). Meggondolatlan tapintatlanságával nem használta ki (most sem) a lehetőséget, hogy érdemi irodalmi kérdésekről kérdezze a híres író. Arra az öregember nem emlékszik, mi után kutatott Krleza a ferenceseknél. Csak sokkal később tudta meg, hogy a horvát rendtartomány is a budai provinciális hatáskörébe tartozik. Két eredménye is volt mindennek. Amikor először eljutott Zágrábba, Krleza emlékezett rá, és fogadta a Lexicográfiai Intézet igazgatói irodájában. Kopasz feje alatt csokornyakkendőben, elegáns öltönyben, világhírű íróként.

Így aztán magától értetődő volt, hogy hősünk közreműködött a budapesti irodalmi múzeumban fogadott Krleza-életműkiállítás szervezésében. Anyagát a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia Irodalmi Intézete állította össze és küldte. A budapesti felállítását Vujicsics D. Sztoján felügyelte. Korábban sokszor látta munkából jövet jellegzetes alakját a Váci utcában. Részben „igazi egyházi férfihoz” illő nagy pocakját csodálta, részben a vékony, délszláv szakos (Hadrovics-tanítvány) kislányt, akinek éppen hevesen udvarolgatott. Ő volt Marietta, későbbi felesége, majd özvegye, akit e sorok írója mintha az egyetemről ismert volna. Sztojánékkal várost nézni nagy élmény volt Zágrábban (és még nagyobb Belgrádban) mindenütt rengeteg épületre, történelmi szereplőre hívták föl a figyelmét. Több évvel később együtt voltak meghívottak a horvát fővárosban egy nagy (de elfelejtett) irodalmi ünnepségen. Mivel hősünk a kitüntetett vendéglátás ellenére sem érdeklődött különösebben az előadások témái iránt, irigykedve vette tudomásul, hogy Sztoján egy napra eltűnt, más elfoglaltságot talált magának. Másnap hazautazás közben tudta csak meg, hogy egy közeli szerb faluban volt disznóölésen, ahol bizony nem a horvát nemzeti öntudat kultuszát táplálták, hanem elnyomottságuk panaszaival árasztották el a pesti szerb pópa fiát. A horvát és horvát szakos vendégek közé pottyant magyar irodalomtörténész csodálkozva kérdezte: „Zágráb környékén szerb falvak vannak?” Az öregember e sorok írásakor már tudja, hogy csak *voltak*. Áldozatul estek a balkáni polgárháborúnak, éppen úgy, ahogy a másik fél szétlőtte Ragusa-Dubrovnik városának műemlékeit, amit azóta helyreállítottak. Épületek esetében ez lehetséges.

„Vesszen Titó, vesszenek a láncos kutyák” – hallja évtizedek távlatából saját diákkori üvöltését a nagykanizsai Sugár úton, amit parancsszóra – de kiforgatva – harsogott, hogy kamasz énje is kiélhesse magát. A velejéig hazug Rákosi-kor szellemében engedelmessé akarták őket nevelni. Azokat, akikből aztán ötvenhat lázadói lettek. Nagypapa a közeli Csáktornyan született, de a Titót gyalázó kisfiú csak felnőtt családapaként jutott el oda. Ahol minden szélesebb út a „jugó” diktátor nevét viselte, de ez őt egyáltalában nem zavarta. Amikor a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia vendégeként először volt Zágrábban, rögtön elmagyarázták, hogy azt – a Jellasics-szobor árnyakéban – néhány évvel a magyar kiegyezés előtt alapították, de az ebben rejlő gyűlöletmagot mi, magyarok sokáig észre se vettünk. Azt az egész délszláv tudomány

és kultúra összefogására hozták létre, csak utólag – a függetlenségi háborúk után – szűkítették nevét horvátra, szlovénre, szerbre stb. Nemcsak a tengert és Dalmáciát szerette, de bizony a zágrábi kollégái magasabb életszínvonalát és világlátottságát is irigyelte. A nyolcvanas évek végén Dubrovnikban az emlékidéző családja befizetett egy montenegrói kirándulásra, ami sok szép élményt tartogatott. Hazafelé már az utasok majdnem mind szunyókáltak, amikor a családapa fölfigyelt rá, hogy az utaskísérő angol nyelven előadást tart a többségében holland utazóknak Jugoszlávia egységéről. Már majdnem megérkeztek, amikor a szép belgrádi diáklány elmagyarázta, hogy az országban használt nyelvjárássok a közös szerb-horvát anyanyelv helyi változatai. Ahogy leszálltak, hősünk megkérdezte tőle: „Ugyan hol talál olyan horvátországi újságot, amit a jegyzetfüzetében látható cirill betűkkel nyomtattak?” Az öregember e sorok írásakor éppen egy Lembergről szóló könyvet olvas, s döbbenten veszi tudomásul, hogy az ottani nemzetiségi viszonyok – benne a gyűlölködés számtalan okával – kísértetiesen hasonlóak ahhoz, mint amelyek az egyik „délszláv” népet arra vezették, hogy lemészároljon a másiktól mindenkit, akit csak tud.

Kiegészítés: a „Gorenje-láz” előtti hónapokban egy magas rangú magyar diplomata azt bizonygatta a Zágráb-Belgrád közti autópályán száguldva, hogy a szovjet befolyás csökkenése után a fejlett jugoszláv könnyűipar fogja uralni Közép-Európa piacait. Annak ellenére, hogy nem Zastavával, hanem Mercedessel utaztunk.

Történetünk idején Jugoszláviába elég volt a piros útlevel, és sokan leírták már, milyen jól fogadták őket. Ebbe a többes számba tartozik az emlékező, akit talán Krleža iránta mutatott figyelmessége miatt kényeztettek. Leginkább az elegáns Vikica asszony, aki persze nem Zágráb boltjaiból öltözött. Csak az öregember gondol írásközben arra, hogy bőbeszédűsége ellenére családjáról soha semmit nem mondott. Ha voltak, felnőtt gyerekei voltak, de történeteiben „a férje” – „mein Mann” – sem jelent meg soha. Egyedül utazott rendszeresen Fiuméba (Rijekába), onnan katamaránnal Velencébe, majd vonattal ment Bécsbe bevásárolni. Hozzátette, az osztrák és olasz fináncok nem forgatják úgy föl a horvát utasok bőrdíjait, mint a „jugó” szerbek. Vikica Matkovics úr titkárnője volt, talán már azelőtt, hogy a Jugoszláv Tudományos Akadémia Irodalmi és Színháztudományi Intézete vezetőjévé őt, a költőt, drámaíró és világfit igazgatónak kinevezték volna. Hogy ebben mennyi szerepe volt azoknak a kapcsolatoknak, amelyek egykor Tito partizánjaihoz fűzték, nem tudható, mert erről mindig másként beszélt.

Az emlékező azt is elfelejtette, hogy hívták azt a fiút, aki '56 őszén követendő példaként először ismertette meg vele a „jugó” öngazgatási rendszert, miközben a Rákóczi úton föl s alá sétáltak és politizáltak. Az államosítás belső ellentéteit azzal lehetne föloldani, magyarázta, ha a munkavállalók tanácsa gyakorolná a tulajdonosi jogokat – miután átalakítottuk Rákosi elvtárs örökségét. (És mindenkinek mindent megígérünk.) Lett is nálunk munkástanács, aminek a történetét jól ismerhetik abból az időből, amikor a fizikai munkát huzamosabban

soha nem végző Kádár János lett a diktatúra legfőbb díszproletárja. A megvalósult öngazgatással később az említett Intézetben találkoztam. Jellegzetes döntésük az volt, hogy a költségvetésük szűkösségét (van olyan költségvetés, amit nem érzünk szűkösnek?) azzal orvosolták, hogy hidegben nem fűtötték az épületet. Zágráb is elég távol van a forró égőtől ahhoz, hogy fűtetlen helyiségekben ne legyen kívánatos szellemi alkotómunkát végezni. Zágrábi kollégáink nem is jártak be munkahelyükre. Otthon, valamint könyvtárban-levéltárban dolgoztak, és elég szépen publikáltak.

Herr Matkovics folyékonyan beszélt németül és franciául. Nekem „szervusszal” köszönt a Monarchia nyelvén, és majdnem baráti viszonyba kerültünk. De azért – noha Vikica igazgatott – ő volt az igazgató úr. Alighanem sajnált bennünket, magyarokat szűkösebb viszonyainkért, ezért segített is mindenben, ami hatalmában állt. Főleg meghívásokkal, aminek hozadékáról Lőkös tanár úr sokkal többet tud. De térjünk vissza inkább Matkovics úrhoz, mert ott valami nem stimmel. A lexikon szerint Matkovics elvtárs 1974-ben lett az Intézet igazgatója, én viszont egész biztosan emlékszem (ami igen ritka), hogy egy évvel korábban (egy szeptemberi napon) tőle hallottam a chilei Salvador Allende bukásának friss hírét. Annyira meg volt rendülve, hogy hosszan fejtegette ennek a világpolitikára tett végzetes következményeit, s – amit később soha nem ismételt meg, pedig valamiért továbbra is kedvelt – meghívott ebédre. Vikica egy népszerű kerthelyiségben foglalt nekünk asztalt, ahol a főpincér a jól ismert vendégnek kijáró tisztelettel fogadta. Halat rendelt. Két pincér két-két tálcán tucatnyi megtisztított halat mutatott neki. Kettőt kiválasztott, megsüttette, s közbe hosszú beszélgetést folytatott az itallal a hozzá illő borokról. Plavac, amit Matkovics úr szeretett, nem lehet, mert nem illik a halhoz. Legyen Grasevino vagy isztriai Zlahtina. Végül Malvazia lett. A hal – alighanem orada (aranydurbincs) – csodás volt, jobbat azóta sem ettem. A fagyalt is, a bor pedig kiválónak bizonyult. Matkovics úr közben Matkovics elvtársá vált, ami nem illett hozzá, de egész ebéd alatt partizán táborokról és ott megismert emberekről mesélt, akik közül nekem csak Sinkó Ervin neve csengett ismerősen. Följánlotta, hogy legközelebb Sinkókat is meghívja, de erre nem került sor.

Az öregembernek itt arra kell gondolnia, hogy egykori megbízatása nemcsak vendégeskedésből állt (amit magán utak is kiegészítettek), de a vendégekről is gondoskodnia kellett. Ahogy hivatalos útjain ő is államköltségen (Nyugaton néha alapítványin vagy intézetin) vendégeskedett, minden cserekapcsolat arra épült, hogy a viszonzásról is gondoskodni kellett. És a vendégek – főleg az NDK-ból érkezettek – kívánságai néha bizony gondokat okoztak. Ő várta az érkezők többségét a repülőtéren vagy a Keletiben, másokat a tolmács. (A Lajtán túl ez nem volt szokás, elvárták, hogy az utas ki tudjon igazodni idegen városokban is.) A szállásra menet megbeszélték kívánságaikat, a már előkészített programajánlatot, majd megkapták a napidíjukat, a szükséges belépő- és színházjegyeket, útmutatásokat. Csak kevesen tartottak igényt állandó kíséretésre,

többnyire az, akinek nem volt szüksége tolmácsra, nélküle is boldogult. A többiek programjának teljes lebonyolítása a „külügyesre” várt, beleértve a hivatalos találkozókat, fogadásokat és esti kulturális eseményeket. Ebből eleinte gondosan kihagyta a családját, később néha felesége közreműködésére is szüksége volt. Aki fogadta a vendégeket, az kísérte ki őket elutazásukhoz is. Bár egyre gyarapodott azoknak a nyugati vendégeknek a száma, akiket az állam gondoskodó (és megfigyelő) szerepe nem szoktatott erre: ők önállóan intézték útjaiknak ezt a részét. Az NDK-ból érkező vendégek voltak a leginkább vállalkozó kedvűek, a szovjetek kívánták a folyamatos gyámkodást. Arra minden szinten ügyeltünk, hogy minél többet lássanak az országból és Budapestből, ahol a legtöbb időt töltötték. Csak a magam nevében mondhatom, hogy legfőbb örömöm ebben az volt, ha megkedvelték országunk sajátos ízeit és szellemi értékeit.

Önálló intézményként – 1949-ben – azzal a céllal hozták létre a Kultúrkapcsolatok Intézetét, hogy a hatáskörébe tartozó ügyeket „tervszerűbben és egységesebben” lehessen kezelni. Nem tudom, hogy volt ez '56 előtt, később a nemzetközi kapcsolatok nagyrészt kezdeményezőjük munkája eredményeként jöttek létre. Főleg tudósok, művészek, írók vették ki ebből – nemzetközi összeköttetéseiket hasznosítva – a részüket. Sokan háború előtti barátságokat, szakmai és rokoni kapcsolatokat használták, továbbá elsősorban őket hívták meg nyugati országokba. Az előző fejezetben szó volt Tamási, Vas István, Illyés londoni útjairól, de e terén a pálma alighanem a világjáró Karinthy Ferencé. Miből, hogyan, nem tudható, de mint a korábbi irodalmi élet egyik reprezentánsa szinte havi rendszerességgel járta a világot. De a példa még bőven szaporítható lenne olyan külföldi kapcsolatokkal, amelyek aztán a KKI közreműködésével valósultak meg. Ehhez persze az kellett, hogy az illetőnek többet nézzenek el, és senkit ne zavarjon, hogy külföldön ellenzéki, itthon a rendszer érdemeinek nagy elismerője, a kiváltságosok egyik legkiváltságosabbja. Illés László is ezen az (ő esetében sokkal keskenyebb) úton kezdte építeni az irodalmi múzeum nemzetközi kapcsolatait. A közvetlen múzeumközi kapcsolatok révén az ügyintéző eljutott a „szocialista” fővárosok összes irodalmi múzeumaiba, s bizony élt a főigazgató által kiépített jó kapcsolatok lehetőségeivel: többször volt Moszkvában, Berlinben, Weimarban, Varsóban, majd Prágában is.

Az öregembernek nem sikerült tisztázni, hogy mikor számolták föl a KKI-t, s olvasztották feladatkörét a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályába. Mindenesetre az emlékező tevékenysége második részében a Szalay utcában intézte azt, amit korábban a Dorottyában. (Útlevelekéréseket és a pénzügyeket, ritkán szóltak bele a kapcsolatépítés érdemi részébe. Az utazásokhoz jegyeket vettek, a vendégeknek szállást és napidíjat adtak, s így tovább.) Legtöbbször abban foglaltak állást, hogy párt- és protokollszempontból ki, milyen fontosságú vendégnek minősül; hol kell elhelyezni, milyen összegű napidíjat, színház- vagy hangversenyjegyet kap; tiszteletére ki ad – ha ad – ebédet, vacsorát. A muzeológus szintű vendégeknek a napidíjon és szálláson kívül más nem járt. Legföljebb, kivételesen, mert kivételek mindig vannak.

A második világháború után az UNESCO keretében létrejött a Múzeumok Nemzetközi Szervezete, az ICOM, amelynek – mint az szakmai körökben jól ismert – párhuzamosan működtek nemzeti és nemzetközi szakbizottságai. A nyolcvanas években az ICOM háromévente tartott közgyűlésein ezres nagyságrendben vettek részt a különböző országok múzeumi szakemberei. Ezek megrendezése – a magas részvételi díjak mellett is – költséges, de nemzetközi visszahanggal kísért vállalkozás volt. Rendezési jogát nehéz volt elnyerni, az NDK kultúrdiplomáciája azonban megcélozta azt. (Már ha ez nem csak találgatás, azaz pletyka.) A döntés egyfelől a pályázó ajánlatától függött, másfelől a Tanácsadó Bizottság is szavazott róla. Azaz a nemzeti és a nemzetközi bizottságok elnökeinek szavazatától is függött. Nem tudom, kinek jutott eszébe, hogy a viszonylag nagy – országos – irodalmi múzeumok döntő többsége a szocialista országokban működik (továbbá Hollandiában), ráadásul a legnagyobb ide sorolható szervezet az NDK-ban volt: az NFG (National Forschung- und Gedenstätten der Klassischen Deutschen Literatur in Weimar). Valószínű tehát, ha megalakul az Irodalmi Múzeumok Nemzetközi Bizottsága (az ICLM), elnökéül a szocialista országok valamelyik szakemberét választja. Az ICOM 1977-es közgyűlésének leningrádi ülésén elfogadták az ICLM létrehozására vonatkozó javaslatot. Az NDK vállalta, hogy Berlinben megszervezi annak alakuló és vezetőválasztó közgyűlését.

Az NDK miniszterhelyettes szintű delegációkat küldött a szocialista országokba, hogy irodalmi múzeumaik képviselőjét biztosítsa – az ott általános föl fogásnak megfelelően vezetői szinten. Mivel az elképzelést Illés főigazgató lelkesen támogatta, Berlin Magyarországot ebből a szempontból kiemelten fontosnak tartotta. Csakhogy ő már más területen dolgozott, utódját pedig nem érdekelték a nemzetközi kapcsolatok. E sorok írója részt vett az erről szóló megbeszélésen. Ráadásul a magas rangú német delegáció egyik tagja aránylag jól ismerte. Az NDK küldöttsége persze a minisztériumban is szóvá tette az ügyet, a magyar részről a múzeumi főosztály vállalta, hogy közreműködik a megvalósításban. Maga a főosztályvezető vett részt az ICLM alakulásáról szóló döntésben, majd elfogadta a német javaslatot, s e sorok íróját küldte Kelet-Berlinbe az alakuló ülésre.

Ennek azonban feltétele volt, hogy a magyar irodalmi múzeum képviselője tagja legyen az ICOM-nak, ami óriási kegy volt, mert az itteni a Nemzeti Bizottság tucatnyi tagja főigazgató vagy legalább helyettes volt. (Tagsági díjukat az állam fizette – dollárban.) Ilyen – már-már valószínűtlen, de a korra jellemző – előzmények után mehetett e sorok írója Berlinbe. Meglepetésére – NDK javaslatra – nem a weimari intézmény vezetőjét – vagy valamelyik munkatársát – választották meg az ICLM első elnökének, hanem a kelet-berlini Winckelmann Múzeum igazgatóját. Talán mert jól tudott angolul, s a régészeti bizottságban már belekóstolt a világszervezet munkájába. Ráadásul pártfogója is akadt, az ICOM nyugatnémet alelnökének személyében. (Ezt ki is használta később. Személyi szinten a német-német kapcsolatok mindig gyümölcsözően működtek.)

Ez – többek között – azért volt fontos, mert így sikerült a Béketáboron kívüli intézményeket is bekapcsolni a munkába. A szocialista országok öt képviselője mellett négy nyugati intézmény vezetője is megjelent. (Közülük Albert, aki ismert holland költő volt, s igen jó kapcsolatba került e sorok írójával.) Az elnökségbe a magyar küldöttet is beválasztották. A tagok nem mind értették egymás nyelvét, legtöbbször németül tudtak, de a hivatalos nyelv az angol lett, amit legjobban az új Chairman beszélt. Csak ő és a moszkvai igazgatónő ismerték kissé a Múzeumi Világszervezet (ICOM) munkáját. Natalja Vlagyimirovna Sahalova már a moszkva-leningrádi közgyűlésen is jelen volt. (Igaz, ő oroszon kívül más nyelvet nem beszélt.)

Az ICOM alapszabálya szerint – elvileg – minden tisztség három évig tartó megbízás, amit egyszer lehet meghosszabbítani. Az ICLM-elnök – Max Kunze – javaslatára a németesek azonnal tegeződtek, ami nagyban elősegítette a legnagyobb csoport barátságáá fejlődő közvetlen kapcsolatát, s ami a magyar küldötteknek nem volt ismeretlen, mert NDK-beli kollégáival már korábban összetegződött. (Noha ez Németországban – hivatali szinten – elég szokatlan.) Már Berlinben több közös programon vettek részt, több emlékház és nagyobb múzeumot látogattak meg. A működés meghatározó tényezője lett az az elhatározás, hogy az évenkénti közgyűlést lehetőleg mindig más és más intézmény vállalja magára. (Az elnökség tagjai ezen kívül évente még egyszer találkoztak, hogy előkészítsék a találkozókat.) A Berlinben megjelentek közül azonban senkinek (még a befolyásos moszkvai igazgatónőnek) sem volt felhatalmazása összejövetelek költséges szervezésére. Így aztán a soron következő elnökségi ülést is Berlinben tartották. Közben Moszkva fölkészült, hogy a következő közgyűlés szervezésével példát mutasson.

Már ekkor kiderült, hogy a szocialista országok múzeumai könnyebben rendeznek – csak helybeli költségekkel járó – konferenciákat, de nehezebben támogatnak külföldi utazásokat. A Nyugaton működő kisebb-nagyobb emlékházak fenntartói pedig inkább egyéni utazásokhoz járultak hozzá. A kölcsönösség szelleme ezen az alapon bizonyult életképesnek: a következő hat (illetve összesen tizenkét) évben nem kellett részvételi díjat kérni, szállást és főétkezéseket, valamint az egyre érdekesebbé szervezett kirándulások költségét a vendéglátó intézmény (vagy ország) állta.

Az ICLM tagsága az első és a második elnök hat-hat éve alatt megduplázódott. A Mexikóvárosban tartott ICOM Közgyűlésen ugyan csak az elnök Max Kunze tudott (az NDK-kormány és nyugati ösztöndíj segítségével) részt venni. Újra választásához nyilván hozzájárult a moszkvait követő prágai közgyűlés, valamint a düsseldorfi, weimari és budapesti elnökségi találkozók sikere. Meglepő támogatókészséget mutatott a francia kulturális kormányzat: – az egyik találkozót a párizsi Victor Hugo Múzeum közösen szervezte a Balzac Emlékházzal. A munka megindult, 1983-ban már egy működőképes szakmai szervezet választotta – Londonban, a Dickens House Múzeumban – új elnökké e sorok íróját, akit egyszer újra választottak (három év múlva). Ennek eredményeként

majdnem minden európai múzeum után eljutott Argentínába, Indiába és Kanadába is. Érdekes: a mediterrán országokban csak turistaként járt, sem Spanyol-, sem Olasz-, sem Görögországban nem mutatkozott érdeklődés szakmai együttműködésre. A találkozók jobb és kevésbé jó, fontos és érdektelen előadásain az irodalmi kiállítások számos kérdését vitatták meg. Sajnos a gyűjtésről és megőrzésről kevesebb szó esett,

Az emlékező sorsa tehát ismét Londonban vett jelentős fordulatot. Rögtön azt kérdezte a Dickens House vezetője – David: „Tudtad, hogy Victoria királynő is Dickens-rajongó volt?” Vele már az előző közgyűlésen barátságot kötött. „Dickens itt, a Doghty Street 48-ban fejezte be a *Pickwick Klubot*, írta a *Nicholas Nicklebyt* és a *Twist Olivert*. Ezt a házat a húszas években annak a tudatában állították helyre, hogy elegáns környéken található, igazodnia kell a jómódú utca jellegéhez. „Igyekszünk minél több eredeti tárgyat beszerezni, de ez nagyon nehéz, még mindig nagy az érdeklődés. Neked is hozzon sikert ez az épület” – célzott az elnökválasztásra David, s jól látható helyre tette ki az ajándékba hozott magyar Dickens-könyvét. Szerzőjének „megkoronázásra” az itteni tanácstermecskében került sor, miután megválasztották. Davidról még többször esik szó, mert egyre jobb barátok lettek korai haláláig.

A végül megválasztott sokáig bizonytalan volt abban, eljut-e a londoni ICOM közgyűlésre. Anélkül nem lehetett volna megválasztani. Otthon csak repülőjegyet kapott, és szolgálati ablakot az útlevelébe, az ICOM ösztöndíja pedig oly szűkre volt szabva, hogy szállást rokoni alapon kellett találnia. A reá váró szereptől félt, szorongva gondolt arra, hogyan fogja betölteni feladatát? Hogyan teremti elő – más intézmények közreműködésével – a rendszeres találkozások közös költségének fedezetét. Minden útjának megszervezése külön ügyeskedést kívánt, magától semmi nem működik. Végül: noha a rá váró feladat nem volt világpolitikai fontosságú, a minisztérium lehetővé tette részvételét – néha évente többször is – az ICOM Tanácsadó Bizottságának párizsi ülésein, s útiköltséggel támogatta a többi utazásait is. Nyugaton, ahol közismerten sokkal magasabb volt az életszínvonal, és nagyobbak a fizetések, az emlékházak ritkán számíthattak állami támogatásra. Angliában a Dickens Múzeumot egy alapítvány tartotta fenn, David saját költségén vett részt az ICLM ülésein, csak az ICOM világtalálkozó költségeit fedezte részben London városa, részben a brit költségvetés. Feltehetően a szerény ösztöndíj miatt („hősünk”) esténként gyalog sétált ki East-Putneyba, ahol szállást kapott. Különböző útvonalakat választott ehhez, s így megismerkedett a város színes körülményeinek néhány érdekes elemével: üzletekkel, lakóházakkal, parkokkal, játszóterekkel és így tovább. (Csak azt sajnálja, hogy nem jutott ideje kimenni a közeli Wimbledonba is, noha a tenisz különösebben nem érdekelte.) Még Putney is többféle, az emlékező elegáns villanegyedben lakott, amelynek közelében komor bérházak sötét tömbje sorakozott. Az öt nap gyorsan elszaladt, azzal a remek kirándulással, amikor David egy bérelt kisbuszon elvitte a tagságot, hogy a városhoz közelebbi emlékházakat megismerjék.

Múzeumigazgató barátom naponta vonattal járt be otthonából London városába, s ha sietett, taxiba ült. Saját kocsiját csak este használta, például akkor, amikor sok évvel később színházba vitte az ICLM volt elnökét. Budapesti tartózkodásakor persze ő is vendégeskedett náluk, ahogy sokan mások is. Két nagy világfelfedező talált bennünk egymásra. A magyar persze inkább csak álmodozott a fehér vitorlákról, angol barátja viszont azzal készült irodalomtudósi pályájára, hogy egy-egy évre elszegődött nyelvtanárnak a Brit Birodalom afrikai és távol-keleti országaiba. Sok helyen megfordult, mindenütt jól érezte magát, s miután visszatért Londonba, irodalmi muzeológus és tudós textológus lett. Feleségével folytatták a nagy utazásokat, csak most már kényelmesebb körülmények között. Noha a városon kívül lakott, David London fia volt. Szeretett olvasgatni háromszintes, szűk alaprajzú házának kicsi kertjében, s ott terített az első vacsorához, amit nála kaptam. Velünk volt fogorvos felesége és egyik lányuk is, s arra vártunk – miközben a nők az ő kedvéért lelassított angolsággal a legújabb színházi bemutatójáról beszélgettek –, hogy David elkészüljön a „maláj vacsorával”. Sokszor ő főzött, mert csavargásai során nemcsak irodalomból készült föl, hanem a brit világbirodalom különböző konyhai remekeinek elkészítését is megtanulta.

Az ICLM elnök Berlinben egészen otthonos lett. Már mint Kelet-Berlinben, mert a nyugati szektorba csak a nyolcvanas évek végén jutott át. Dahlen múzeuma lenyűgözte, noha akkorra már a nagyobb intézmények jó részét – a British Museummal kezdve – bebarangolta. Legmélyebben képzeletébe vésett képeket azonban a tavakról őrzi. A fehér vitorlákról. Addig csak a FAL-ig jutott el, de azon belül is kötött néhány érdekes ismeretségre – vagy talán: barátságra talál. Többnyire az „Alexen” (az új, és nem a regénybeli Alexander Platzon) lakott, ahonnan a Sztálinbarokk panelsoráról elhíresült Karl Marx Allee kiindult. Jellegzetesebb része volt ez a Hauptstadt der DDR feliratokkal tarkított városnak, mint a tv-torony, tetején egy körbe forgó étteremmel, ahonnan át lehetett látni a Falon. E házak egyikébe kapott először (majd minden berlini útján) vacsora-meghívást Ilstétől, a feledhető Johannes R. Becker emlékházának a vezetőjétől. Az egyik panel harmadik emeletén lakott kényelmesen berendezett, döbbenetesen szűk lakásában. Az egykori Hitlerjugend most a Német Szocialista Egyeségpárt oszlopos tagja volt, aki – hősi halott özvegyeként – egy nála jóval idősebb szabómesterből lett pártmunkáshoz ment férjhez. (Soha nem tudtam meg, hol nőtt föl az első házasságbeli fia, akiről csak ismeretségünk vége felé derült ki, hogy Nyugaton világjáró tengerész lett belőle.) Amikor vacsorára hívtak, a pártmunkás már nyugdíjban volt. A meghívás nagy szó volt Kelet-Berlinben, ahol a vendéglők bejáratát őrző pincérek (és pincérnők) addig senkit nem engedtek be, amíg valaki el nem ment, s maradt – gyakran idegen társaság kellős közepén – egy (vagy több) üres hely valamelyik asztalnál. Közbevetőleg: egy vagy két évvel később új barátja – Wolfgang – fedte fel neki a sűrű város csillogó gyöngyszemét, a „régiből Berlin” megőrzésének szándékával rekonstruált Nikolaiviertel. Itt az Ephraim-Palais és a Knoblauchhaus mellett remek kiskocsmák

sokasága nyílt. Régi fényében állították helyre a konyhájáról nevezetes Fischer és Lustig vendéglőt is. Ezekbe időnként sorbaállítás nélkül is le lehetett ülni.

A budapesti irodalmi múzeum munkatársa Ilsével nagyjából egy évtizedig rendszeresen találkozott: munkatárscsere eredményeként hazájában is, aztán meg az ICLM összejöveleken. A nyolcvanas évek elején azonban meghalt a jó vacsorákat készítő férj, s Ilsét említett matróz fia meghívta Hamburgba unokát nézni. A kádernek ismert barátnő innen elfelejtett visszatérni, úgy látszik, a párt-nak és a nagy munkásmozgalmi költőnek közel sem volt akkora vonzereje rá, mint Ausztráliának, ahova – nem tudom hogyan – kitelepült. Itt hamarosan újból férjhez ment. A német újraegyesítés után harmadik férje is meghalt. Ilse visszaköltözött Berlinbe, de már csak e-mailben érintkeztünk. Századik születésnapja után végleg itthagya a földi világot.

Az aprólékosan precíz és lenyűgözően figyelmes irodalomtudós, Wolfgang majdnem mindenben más volt. Ha e sorok írója konzervatív forradalmárnak vallja magát, kelet-berlini barátja baloldali vonzalmaival volt konzervatív. Ezért kilencven után nem minden fejleményben értettek egyet: míg a DDR fennállt, kritikus volt sok mindennel, aztán meg sajnálta, hogy a kelet-német szocializmus is eltűnt a történelem süllyesztőjében. Persze Wolfgangnak soha nem volt mása, csak egy szűk kétszobás panellakása, idős korára is csak a feleségének lett autója. Az asszony angol műfordítóként kereste kenyerét, gyerekek nem volt, viszont igen szorosan összetartoztak. Inge férje minden angol nyelvi hibáját kijavította, noha Wolfgang ezen a nyelven is folyamatosan beszélt és szellemesen írt. Ezt Daviddól hallottam, akivel szoros levelezésben voltak. És vendégeskedett is nála. Hogy Wolfgang kapott-e maláj vacsorát, nem tudom. David temetésén viszont jelen volt (ahová e sorok írója nem tudott elmenni).

Wolfgang a Fal és a falazások előtt földalattival járt nyugat-berlini iskolájába. Az utóbbit egy közös sétájukon váratlanul árulta el. Ahol megálltak, az emlékezőnek is feltűnt négy lépcsősor, ami lefelé vezetett addig, amíg a sort fal nem zárta el. „Hallgasd – mondta Wolfgang –, alattunk száguld az Untergrundbahn az egyik nyugat-berlini állomásról a másikra. Valaha itt is megállt, innen mentem naponta iskolába.” Ritka nosztalgikus pillanata volt ez, ami aztán évekkel később ismét kilobbant komoly – sőt komor – lelkéből. Egy másik közös sétájuk (a nyolcvanas évek második felében) Koppenhága kikötőjébe vezetett. A Malmöbe induló nagy komphajó berakodását nézték. – „Mi lenne, ha mi is fölszálnánk, s átruccannánk Svédországba?” – Egész kivételesen az emlékező tette a kijózanító megjegyzést: – „Nincs elég pénzünk, s az útlevelünkben is hiányzik a svéd vízum.” – No meg, tette hozzá német barátja: „nem jöhetnénk vissza, illetve ha az NDK-ba beengednek, rögtön le is csuknának”. Aligha a Kleist Múzeum hiányzott volna további életéből, hiszen kutatásait bármely nagyobb könyvtárban folytathatta volna, s az emlékező biztosra vette, otthonával együtt a feleségét sem szeretné elveszíteni.

1989 novemberére az ICLM tagságának egy része baráti közösséggé alakult. Valószínűleg az elnöki mandátum lejártából következő otódlás kérdése miatt

ismét Berlinben ült össze a kibővített vezetőség öt vagy hat tagja, s a búcsúborozás kedvéért Wolfgang kis lakásában – tízpercnnyire az Alextól – szorongtak. De nem a szakbizottság, hanem a világ várható változásáról vitatkoztak, mert korábban elképzelhetetlen dolgok történtek. Az emlékező ugyan már a nyolcvanas évek közepén külön engedélyt kapott, hogy átmenjen Nyugat-Berlinbe, ami roppant egyszerű volt, hiszen a Friedrichstrasséről egyenesen odavitt a vasúti pálya. Csak éppen megfelelő irattal kellett bírni, ami kiállta a szigorú határőrség ellenőrző próbáját. E sorok írója az említett papírral (amit a magyar követség állított ki) el is jutott a pénztárig, ahol közölték, hogy magyar állampolgárként csak nyugat-német márkáért kaphat jegyet. Mivel a sok ott munkavállalási engedéllyel rendelkező kelet-német saját pénzével fizetett, ő is hosszú vitába bonyolódott a jegykiadóval. Egyre növekvő sort tartott föl. Egyszer csak egy természetes német félretolta, s minden további nélkül vett két retúrjegyet. Az egyiket barátságosan az ő markába nyomta, és pénzt sem fogadott el. Az ülés napjaiban azonban már nem volt szüksége külön engedélyre, mert mindenkit átengedtek. Sőt: azt kellett irigyelnie, hogy a Tiergarten pénzváltóinál a kelet-németek bizonyos összeget egy az egyben átválthattak nyugati márkára, ő azonban nem. A változás megindult.

Wolfgang lakásán ürültek a poharak, s Inge mindig új üveggel hozott a kamrából. Általában rossz minőségű bikavért vagy még szörnyűbb bolgár gyártmányokat. Öten vagy hatan, nyugatról és keletről azon vitáztak, elképzelhető-e, hogy a nagyhatalmak beleegyeznek a két Németország egyesülésébe. A Fal még két napig állt, de ő volt egyedül, aki ezt lehetőnek tartotta. A többiek azzal érveltek, hogy Németország egyesítését nem a szovjetek, hanem a britek és franciák fogják megakadályozni. Már a latinok tudták: „Errare humanum est...” A marxisták tették hozzá, hogy azért a tévedéshez makacsul ragaszkodni cél és nem ostobaság.

Berlinben ekkor nem volt ott prágai kollégám, akit az ICLM tagjai közül elsőnek ismertem meg a Tátrában sétálva. A Matica Slovenska vendégei voltunk egy kéziratárosoknak szervezett nemzetközi tanácskozáson. Ők szerveztek ide – a néhány évvel később nekünk is elérhető síparadicsomba – egy felfedezési élményt nyújtó kirándulást. Repülőablakból láttam már ekkora havas hegyeket, de azokon sétálni egészen más volt. A néhány évvel idősebb Richarddal akkor már három napja ismertük egymást, és összebarátkoztunk. Elárulta, nincs útlevele, nem utazhat külföldre, ez az ilyen konferencia az egyetlen lehetősége, hogy németül tudó kollégával beszélhessen. Az okot is elmondta: diákkorában cserkészvezető volt Prágában, majd tiltott szervezkedés vádjával az Uralon túlra vagonírozták. A Gulágon bányában dolgozott, majd '53-ban hazaküldték, s csodák-csodája az egyetemet is elvégezhetette, majd a Cseh Irodalom strahovi Múzeumában kapott állást. Mire az ICLM megalakult, vezető állásba is kerülhetett, mert a csehen és németen kívül angolul és franciául is beszél. Őt küldték Berlinbe az alakuló ülésre, aztán többször is találkoztunk. A nyolcvanas évek közepén már Nyugatra is utazhatott. Munkahelyi feladatai nagyjából azonosak

voltak az enyémmel, jól megértettük egymást. Budapest őszintén meglepte, mert a csehek felsőbbrendűségi tudatával mindig lenézéssel gondolt a magyarokra. Meg is magyarázta: Bécszet Csehországban született főtisztviselők irányították a Monarchia időszakáig. Prágában volt a legrégebb „német” egyetem, ami az ő idejében már a cseh nemzeti öntudat fellegvára volt. Máskor együtt jártuk be Franz Kafka városrészét. Szobája ablakából megmutatta – gondosan vigyázva, hogy más ne hallja – azt is, hol zuhant egy másik ablakból a mélybe Thomas Masaryk. Egyáltalában nem véletlenül. – „Beszéltél erről a fiatalabb kollégáiddal is?” – kíváncsiskodtam. – „Hová gondolsz?” – kérdezte, és a Károlyi-palotában éreztem magam.

A Párizsból – valószínűleg az ICOM titkárság – a Szajna völgyében Rouenig tervezett kirándulást. Nagy csalódásunkra azonban Normandia fővárosának híres katedrálisáig nem jutottunk el, mert Pierre Corneille emlékmúzeumában beleragadtunk rég elfelejtett beszélgetésekbe. A takarékoskodó szervező úgy gondolta, francia finomságokból itt rendez táplálkozási megállót, ami még egy nagy adag almaborral kiegészítve sem került annyiba, mint a roueni vagy párizsi vacsora. Mire az almabor elfogyott, addigra egész józanon alighanem csak e sorok írója maradt, akinek nem ízlik a cidre. (Illetve csak calvadossá párolva kedveli.) Így aztán a világszervezetben uralkodó demokrácia erős többségi szavazatával visszatértek Párizsba. Amennyivel az irodalomtörténet nagyobbra tartja Corneille-t Rostandnál, az emlékhely hatása éppen fordított sorrendben maradt meg a tudatában. Jó színházi rendezők képesek arra, hogy életet varázsoljanak – színészeik játékával – a nagy francia drámaíró régimódi darabjaiba. Művelődéstörténeti háttérük rég kiesett a köztudatból, de a drámai Igazság, amit kerestek, ma is megrendítő – vagy elgondolkodtató – lehet. Az emlékház élettelen tárgyai azonban még az életvitel egykori jellegzetességeit sem tudják visszavarázsolni. Ám az ellenkezőjére is van példa: Edmond Rostand emlékháza Baszkföld határánál. Modern, háromszintes lakóházával sokkal elevenebb. És tekintélyparancsoló a Villa Amaga. Talán a sok fényképtől, ami a mi életünknek is rég része? Vagy a csodálatos franciakert közepén álló tó vízének csillogásától és a mellette lévő folyó sodrásától? Vagy csak a néző türelmétől és érdeklődésétől? Mert ha elég öreg, eszébe jut a *Sasfőök* meg a *Cyrano* valamelyik szép előadása? Nem emlékszem, hogy nagy elődje bármelyik darabját láttam vagy olvastam volna.

Lehet, hogy az öregember itt is összekuszálja a szálakat, s ez a kirándulás évekkel később volt, mint az ICLM találkozó a párizsi Victor Hugo és a Balzac múzeumban? Az elnök, nem sokkal az után, hogy gépe leszállt az Orlyn, bejárta először a Victor Hugo emlékházat, s nem nagyon keltette föl lelkesedését. (Angela pedig igazgatói irodájában nem éppen őt várta. Tört angolságával inkább elküldte a társrendező Balzac Emlékházba.) Önmagában ez még unalmasabb volt, de magas, sötét hajú, sötét szemű (mediterrán típusú) vezetőnöje szívesen fogadta, s ami szokatlan volt, lakására hívta vacsorára. Nem egyedül persze. Társaságul Jörgöt választotta, részben mert tudta, jóban vannak, részben,

talán mert közismert homoszexuálisként semmi veszélyt nem jelentett az érényekre. Jörg hozta önmagát: csokor virág helyett egy üveg borral hálálva meg a szíves meghívást. A Cité melletti Szent Lajos szigeten gyönyörűen berendezett lakásában várta az együtt érkező fiúkat, akik már nem voltak egészen fiatalok. Egyedül lakott, ezüsttel, porcelánnal terített asztalán maga szolgálta föl a francia különlegességeket. Bort ittak, majd konyakot, érdekes volt és gyönyörű lehetett volna, ha éjfélre nem rendel nekik taxit, s abba be nem tuszkolja két vendégét, akik közül egyiknek nem sok kedve volt elmenni. (A taxiköltségről nem beszélve.) Ki is szállt a kocsiból, s kedvelt szokása szerint gyalog ment abba a szállodába, ahol a többség lakott, Jörg kivételével. (Ő maga közösségének megfelelően választott szállodát.) E sorok írójának útközben sok minden eszébe jutott, csak az nem, hogy Párizs a szerelem városa volna.

Reggeli után beültek a Victor Hugóba konferenciázni, délben sétáltak egyet Wolfganggal, és palacsintát ebédeltek, délután újabb előadásokat hallgattak, majd megállapodtak, hogy vacsora után hol találkoznak. Ott is voltak, valamennyien. Többen, mint tucatnyian, köztük jó néhány francia kolléga és kolléganő. Végül egyre több közös témát találtak, eszmecseréjükben egyre közelebb kerültek egymáshoz. Ami a legjobban összefogta figyelmüket, az a táncparkett volt, ami leginkább két kolléganőjük képzeletét és ritmusérzékét mozgatta meg. De csak Angela és August táncoltak. Nincs abban semmi különös, ha egy ötvenes férfinak erős vonzalmakat támaszt egy nagyon csinos huszonéves lány.

Regényekben ezt fordított szereposztásban is olvashatjuk. Abban sincs semmi meglepő, ha egy félig-meddig idegenekből álló társaság erre fölfigyel. Különböző életkorú és nemzetiségű férfiak és (kisebb számban) nők megbámulják – eleinte tizenegynéháyan. Azután már csak hatan-nyolcan. A fiús „mag” marad végig együtt. Asztaluk fölött furcsa illatba szagolt a sokat tapasztalt pincér: az irigységgel összekeveredett csodálat szagát. „Hozhatok még két pezsgőt, uraim?” Az italt eddig August rendelte és fizette, minden palackot gondosan kiválasztva, s az asztaltársaság reméli, ez így is marad. A szerencse fia remekül táncolt, kissé kopaszodó feje után hosszú haja lobogott, és a lány kíváncsi teste szinte beleolvad az övébe. Ragyogó szemmel élvezték az együttlétet. Aztán leáll a zene, és úgy beszélgetnek a társasággal, mintha semmi közük nem lenne egymáshoz. De azért mindenki észrevette, hogy van. Sőt. Azt is, hogy a férfi szellemes, és szívesen beszél mindenféléről, a lány igyekszik követni, de most nagyon látszik rajtuk a korkülönbség. És fölizzik közöttük a színes és (még) színtelen élettapaszwrtalatok elválasztó tényezője. Mégis azt várják tőlük, hogy az első adandó alkalommal ágyba bújnak. Mindenki sejti, de senki nem tudja, hogy ez akkor – vagy már egy évvel előbb, amikor megismerkedhettek az ICLM jóvoltából – tehát már előbb, esetleg csak később – megtörtént-e.

Mert a férfi a csábítóból vezérré változik, s kis társaság együtt végigjárja – egyre fokozódó összhangban – a város tucatnyi mulatóját, ahová August nélkül soha nem jutottak volna el. Van, aki kaptos, van, aki mindentől el van kápráztatva, és nem látja a bejáratot. Mindenki álmos és fáradt. Minden elmúlik

egyszer. Jól jön a szálloda, ahol valamennyien laknak. Többségük vagy nem volt még Párizsban, vagy csak a bagett megvételéig, esetleg egy pohár bordói kihörpintésig és múzeumnézésig jutott, ami nekik – ICOM tagsággal – ingyenes. Másnap beülnek a Victor Hugo Múzeumba konferenciázni, nem veszik észre, hogy Párizs egyik legszebb terén vannak, délben már August vezényli őket egy olcsó, de finom vendéglőbe. A délutáni ülés lerövidül, mert August és Angela ajánlatára elmennek várost nézni. Este tánc. Már mint nekik kettőjüknek, és folytatódik az éjjeli Párizs fölfedezése. A másnapi üléseken csak a helybeli kolléganők vagy akik korán a szállodájukba szöktek, tudják nyitva tartani a szemüket, de ez senkit nem zavar abban, hogy kövessék két idegenvezetőjüket a Fény városának ízeit-csodáit keresve és kóstolgatva. És August azt is tudja, hogy kollégái zsebében nagyon kevés francia frank lapul, az élvezet mégis feledhetetlen. A tagokból baráti közösség rázódik össze, s már tudják az út meglepetését, hogy utolsó napjukon Angela elviszi őket George Sand nohanti házába, ami most emlékház. Reggel a buszba csupa komoly és elismert szakember ült be, hölgyek és urak, elvtársnők és elvtársak láthatatlan, de nagyon is érzékelhető Vasfüggönnyel elrekesztve. Aztán valahol fölcattan az együttes kacagás, amit harsány röhögés követ. Viccelődve mennek be az emlékházak meszterkéltségét magán viselő, kétszintes vidéki házba. Azt tudják, ki volt Balzac, azt sejtik már – sok kép alapján – milyen lehetett Victor Hugo, de George Sand (Aurore Dupin)? Valaki azt a mondja: George Sand és a szerelem. A másik kiigazítja: szerelmek. Veszélyes és veszélytelen viszonyok csupa világhírű íróval, művésszel (állítólag másokkal is).

Számos oka lehet annak, hogy az irodalmi emlékházak közül George Sandéhoz fűződnek e társaság legkedvesebb élményei. (Akkor is, ha szakmailag nagyobbra kell értékelni azt a teljesítményt, amivel a háború alatt elpusztult Goethe-szülőházat Frankfurtban – korhűen, persze csupa reprodukcióval – helyreállították.) Goethe egészen más miatt izgalmas személyiség, mint a francia író. Elődei könyvsikerei jobban élnek a 21. századi köztudatban, mint az övéi. Ráadásul a szintén szabados életű Mary Shelley közel annyi férfit hódított meg, mint ő. Mégis lenyűgöző élmény megállni Nohantban a szigorú és tekintélyes George Sand-emlékmúzeum földszintjén levő ebédlőben, ahol a kíváncsi látogatót állandóan ezüsttel és porcelánnal terített fehér abroszos asztal várja, amelynek minden terítéke mellett névjegykártya jelezi, hogy kinek a helye. Asztalfőn a háziasszonyé, mellett sorakoznak: Chopin, Liszt, Delacroix, Balzac, Turgenyev... tányérjai. Az író nő életrajzaiban nem lehet elválasztani egymástól azt, ami megtörtént, s azt, ami a pletyka terméke: de egybehangzó, hogy – mások mellett – az említett urak, egyben világhírű művészek, mind megfordultak Madame Dudevan báróné ágyában. Ha azonban kicsit tovább gondoljuk, a korkülönbségek miatt az lehetetlen, hogy valaha is együtt ültek volna valamennyien ennél az asztalnál. De így hatásos. Lehet, hogy ez a kettősség – a félig igaz, félig nem – az emlékházak iránti érdeklődés fölkeltésének igazi titka?

E sorok írójának – az ICLM akkori – életében a Nohantba tett egynapos kirándulás azért is feledhetetlen, mert ez volt az első alkalom, amelyen az egész jelenlevő (sokan hiányoztak) tagság fölfokozottan jó hangulatban egymásra talált. Létrejött a szellemi összhang, a közös érdeklődés. Szeretném hinni, hogy ebben nemzetközi szakbizottságok keretében ritka szerelmi románc is szerepet kapott: Angela és August előzőleg már találkoztak Marbachban, de emlékezetes táncuk Párizsban került a figyelem előterébe. A marbachi találkozó a helyi irodalmi múzeum után kétnapos kiránduláson mutatta be a Necar völgy irodalmi múzeumait. Stuttgart környékén, egy Holiday Inn szálloda elegáns szobáiban, illetve (igen drága) éttermében fejeződött be. (A kirándulás költségét a Német Nemzeti Irodalmi Arhívum és a Schiller Társaság fedezte, de az italokat mindenki maga fizette – nyugati márkában.) Mellesleg: a magyar Wikipedia Marbach híres szülöttjeként csak egy labdarúgót említ, Schillerről nem vesz tudomást, sőt, a világ egyik legnagyobb irodalmi kéziratáráról sem, ami jelenünk értékrendjét is jelzi. E sorok írója hazautazott, de hogy mit tett Angela és August, akinek a felesége és két kislánya Marbachban élt, azt nem tudni. Mindenesetre Angela egészen szokatlan lelkesedéssel és találékonysággal rendezte meg a párizsi találkozót – amihez a nála sokkal tapasztaltabb August – hasznos tanácsokkal járulhatott hozzá. Remekül éreztük magukat.

E példának is köszönhetjük, hogy svéd kollégánk úgy szervezte meg a stockholmi találkozónkat, hogy Malmöben fogadta a résztvevőket, onnan busszal a tóvidéken keresztül Jönköpingbe, majd a fővárosba utaztatta. A Strindberg Múzeumban két napig ültette a társaságot szakmai előadásokkal és vitákkal lekötve. Az út gyönyörű volt, s a város fölfedezésére is jutott idő. Sőt Jörg az elnököt egy kis szigeten levő házába is meghívta roppant elegáns vacsorára, amit azonos nemű „felesége” készített. Ő az egyetlen, aki a tudósabb múzeumi munkatársak közül a felső-középosztály szintjén élt, vagyonához tartozott az a tóparti nyaraló is, ahol rögtönzött ebédet kaptunk. Dán kollégánk, aki aztán e sorok írójának utóda lett – egy következő alkalommal –, végigvitte az ICLM tagságát négy szigeten, s megnézték irodalmuk számos emlékhelyét, amelyek közül az emlékező legjobban a számkivetésben élő Bertold Brecht házára emlékszik, mert ott a tengert is megízlelhette. Hasonló sikert szeretett volna ő is elérni a jóval szerényebb magyar lehetőségek között az ICLM budapesti ülésének és a befejező kirándulásnak a megszervezésével.

(Folytatjuk)

André András

Heni utca...

Lovász Andreának

Heni az unokánk – pontosabban
mi vagyunk Heni unokái; már szépen
irányít bennünket...

*

Heni ha letép egy virágot: számtalan
tüszentés nyílik...

*

Minden látogatásunkkor
odasettenkedhetünk Heni kiságyához,
reggeli ébredése után – mindkettőnknek
örül, ám csak Mami karjaiba hajlandó
felköltözni...

*

Némi káröröm, hogy Api karjaiba sem
mindig...

*

De Mami egyszer nagylelkű volt velem:
megengedte, hogy csak én menjek be Henihez,
aki ugyanolyan örömmel nyújtózott felém –
ám a csukott ajtóig sem értünk,
már integetett, s köszönt Maminak.
S hogy nem átallott a kulcslyukon
átrepülni hozzá...

*

Heni hároméves lesz ma holnap,
már Ó is gyorsan öregszik.

ANDRÉ ANDRÁS (1955) Martonvásáron él. Kötetei: *Mélyhűtött dallam* (2000), *Köztes anyag* (2017).

S egy öreg hölgynek nagy szókincse van,
alig győzi befogni a száját, úgy repkednek
belőle a szavak – egyszer már hallottuk tőle
azt a leleményét is, hogy „basszus”,
bár Mami azt is említette nekem,
hogy ő ugyan már többször sem hallotta meg...
Anyi bevallása szerint mondott már
mélyebbet is. „Az utcán hallja”, tette hozzá
gyorsan... (Hja, kérem, akik a negyedik
emeleten laknak!)
Az utcán is lehet szépen beszélni Henivel,
gonoszkodott Papi gondolatban,
hetekkel később...

*

Heninek sosincs ellenére, hogy ő a forgó világ
tengelye. Mamival néha *szabadjára* engedjük,
s hogy mit kezd magával, némán figyeljük.

Ugyan mit kezdene; hamarosan *szavunkon*
fog bennünket...

*

A munkagép-melódiákra hajlamos érzékenynek
lenni: nem átallja billegetni fenekét...
Ám *tud* még többet is; az épülő óvodánál jártunk,
mikor egy ács-zenész bácsi kezében
fölgengett a motoros-fűrész, és Heni felkért
egy tánra. Ó, én falabú!; csak forogtunk,
forogtunk egyre a szabadtéri táncteremben –
az volt ám az ihletett valcer a Heni utcában!

*

Mami meséli, hogy Heni egyszer ráparancsolt;
most pedig ülünk le és beszélgessünk –
eme dolgot ő persze úgy gondolta, hogy Mami
kezdje a beszélgetést, ki is derült ez bőséges
hallgatás után...
No jó; „mi történt ma az óvodában?”
Hunyorgott a hallgatás, már-már megcsendült a
hooosszúúú csend...

Hai-kukk

Szél, virágsoron.
Felfűz, s hullat minden színt,
egy-pillanatban.

*

Hajnalka kúszik –
minden kinyílt virága
egy-egy emelet.

*

Hőguta fojtja –
éjszaka bontja szirmát
a fürtös szekfű.

*

Lángnyelvek oltják,
díszparéjlevelek a
perzselő zöldet...

*

A krizantémok
gyökerén alvó színek
tarka álmai.

*

Nyíljék hát szebben
náluk, fehér verbénánk,
kik elemelték...

*

Egy csepp százszorszép
(pár év) az egész udvart
összefröcsköli.

*

Megyeri Edit Tünde

A boldogságról

A boldogság voltaképpen egy apró előszoba, ahová belépsz, szűkösen férnek el benne ketten-hárman.

Ha történetesen havas eső vagy más alattomos latyak van az utcán, a falnak dőltek, úgy veszítek le a cipőt hangos kacagással.

Jobb oldalt van az ablak, katedrálüveg takarja el a magnólia virágzását.

A boldogság tehát málnaszínű, és lila, és rózsaszín, és kicsit krémszínű. Egyszóval az a hely, ahol sosem vágják ki a viruló fákat.

Az előszobából nyílik a folyosó, onnan vezet fel egy meredek lépcső az emeletre, de ebbe most ne menjünk bele, mert túlcsordulna a szív a látomástól.

Ha alaposan megfigyeled, könnyen meg tudod határozni, hogy a boldogság többnyire hét-nyolc éves; az ennél fiatalabb még éretlen zöldfülű, és az ennél idősebb mintha kissé puhulni kezdene, kontúrja alig láthatóan megereszkedik.

A boldogság egyúttal a félelem teljes hiánya, védőháló és trambulín és gumiszoba és bukósisak, feneked alá időben betolt szék, álmaidhoz a szokott párna.

Klisék és evidenciák, közhelyek, bármely körülmény között érkező állandó válaszok. Számodra egyáltalán nem börtönrács, megtartó korlát a szakadék peremén.

Banális párbeszédetek biztonsága, mint hogy mit ennél vacsorára, és rá a válasz, hogy bundás kenyeret vagy tükörtojást szalonnával. De sosem éhség vagy félelem, vagy harag, és nem is fáradtság.

Egy kehelynyi keményre felvert tejszínhab a cukrászdában, hétköznapi, gyerekorvostól hazafelé.

Könyvesbolt a jellegzetes új könyvek szagával. És a repeső kíváncsiság, míg a hónod alatt szorongatod az új szerzeményt.

A szabálytalan dolgok boldogsága. Tüskés bogáncs a tengerparti homokban, ami felszúrta a talpadat; egy apró kavics a levert térded vérző sebében.

Nem előírt boldogságok. Nem az és nem ott.

MEGYERI EDIT TÜNDE (1972, Nagyszőlős) író, pedagógus. Jelenleg a Rábaközben él. A *Bárka*, az *Együtt* és a *Magyar Napló* folyóiratokban jelentek meg szépirodalmi írásai.

Fények és félhomályok, a tévé megnyugtató sercegése. A bármikor megfelelő idő.

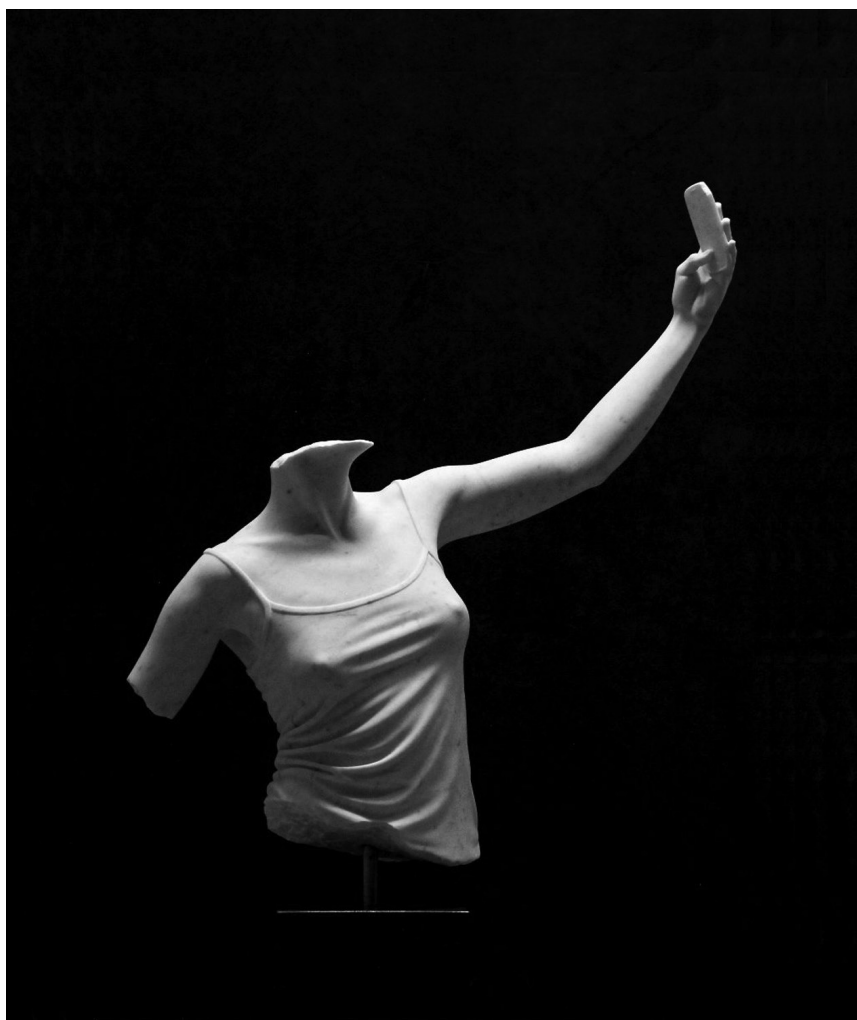
Bőrig ázás után is menedék, száraz ruha, soha nem vendégség, ahol mindig várnak.

Telefonszám bármely évszázadban bekövetkező vészhelyzet esetére.

Bumeráng, ha felejténél.

A boldogság a teraszcél a nappaliba nyíló ajtó. Mindjárt bejön rajta, akire vártál.

Farkasréti Zsófia: Selfietorzó, 2020 (márvány, 50x30x100 cm)

Kürti László

szamárfül

évekbe került, de volt rá figyelmem,
érdekelt, hogy végül mit hibázik.
ha mégsem a nők, pia teszi tönkre,
mindegyik mezőn más mák virágzik.

ki tudja, hogy ki ő, mi lett belőle?
akit ismertünk végleg elveszett.
csacsinak álmodtad, két hegyes füllel,
a valóságtól bármi szebb lehet.

mindegyik mezőn, bár más mák virágzik,
a recept végül mindig ugyanaz:
szerethetsz, érthetsz, bosszút áll a kisszer,
halálra gyötör és leszamaraz.

szalmakalap

széllal szemben hadakozva.
innen nézve csak alázat és felelősség,
másnak hetyke, gazdátlan szétszórtság.
innen a munka tűnt fontosnak, a megértés,
a névtelen vakon tapogatás. onnan
pökhendi néma út, kikerülve a lármás
tömeget. a fix pontokat lábon hugyozzák,
mára biztos, hogy ez tényleg így lehet.
nevenincs utcalámpák égnek nappal.
én úgy láttam, hogy ő volt, lesütött szemmel
jött el itt mellettünk. összevissza hajjal,
kezében a még épp utolért szalmakalappal.

KÜRTI LÁSZLÓ (1976) író, költő, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Apajegyek* (Kalligram, 2022).

A Kárpát-karéj kérdőjele

I.

A 2016-ban elhunyt Csoóri Sándor írta: „a történelem minden bevégzett vagy bevégzetlen nagy kérdéséről ugyanúgy kell újra és újra töprengenünk, mint létezésünkről: születésünkről, halálunkról, idegenségünkről vagy egy otthont teremtő isten rendeléseiről”. És úgy igaz ez, ahogyan az erdélyi kérdés (Erdély kérdése) újra időszerű. Hiszen civilizációs, de geopolitikai megfontolásból is, a Kárpát-karéj aligha maradhat abban a tamponövezetben, amelyet Albánia, Bulgária, Szerbia, Románia és Ukrajna fog alkotni az Európai Unió államközössége és az Orosz Birodalom között. S hogy miért kell vagy nem kell mindennek így történnie?

Hadd fogalmazzuk meg előbb azt a kérdést, mely állandó, és válaszra vár. Azt ugyanis, hogy miért nem vagy csak kizárólag román, illetve magyar vonatkozású is Erdély távlati sorsa? Érdemes-e viszont megfogalmazni egy „korszerűtlennek” hitt és kihívó gondolatokat tömörítő, életveszélyes utópiát? Érdemes, ha azt kell bizonyítani, hogy igenis létezik érvényes erdélyi ügy és sors, ugyanúgy, ahogyan letagadhatatlanul érvényes az önálló és szemlélhető erdélyi történelem, melyet napjainkban már olyan feltételes időre szűkítenének, hogy azt minden eszközzel végképp feledtetni lehet.

Milyen filozófiával társuló történelmi igazság érvényesülhet tehát az erdélyi kérdésben, és azt minőségi változásra méltatja vagy kárhoztatja a politikai gyakorlat?! Olyan érvényes igazságot rejtő és tartogató kérdés ez, mellyel csak vitatkozni és érvelni, és amelyért-amellyel csak újat és mást akarni lehet. A megismerés szándéka és indulata nélkül viszont ez aligha sikerülhet. A román nagynemzeti, fölényeskedő elutasítás és ortodox fundamentalista agresszivitás meg is akadályozhatja, és mindegyre meg is akadályozta eddig ezt. Némi megértéssel viszont és empátiával is megfogalmazott történelmi valóság (múlt, jelen és távlat), valamint jogos tapasztalataink nem engedhetik elfeledni, és „ad acta” tenni az erdélyi kérdést. Mert az erdélyi kérdésben már az óvatosságnak és helyezkedésnek aligha jut idő és hely. Ugyanis, itt célra kell figyelni, és feladatra,

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR (1948) Székelykocsárdon született költő, esszéíró, politikus. Kolozsváron él.

anélkül, hogy ez az ügy a neorevizionizmus lánzszahegyévé válna. Akik viszont ezt szeretnék, csak a szükséges vita előkészítésének gyötrelmeit növelik. De ennek a vitának mindenekelőtt a nyitottságát és nem a kizárólagosságát kell biztosítani. Igaz viszont, amit Kós Károly személyisége kapcsán fogalmaztam meg: „erdélyinek lenni annyi, mint a vallási és politikai szabadelvűség klasszikus földjének lehetséges és belső testvériségében hinni, és annyi is, hogy életünk és munkánk legmélyebb ihletőjének mindenkoron azt a nem politikai, de tisztán szellemi és kultúrkonceptiót tartjuk, melynek eleve az a természete, hogy ha a valóság ellentmond neki, izzani kezd, miként a szenvedély”. De hát „Sine ira et studio” – lehet szenvedélytelenül állni a valóság előtt? Amikor az igazság utáni vágy a szenvedély fokáig ér? Mert Erdély múltja jelentheti az ország jövőjét – és ezért az egykori és még létező Erdély-modellt történelmileg, társadalmilag, de politikailag is restaurálni kellene. Szerkezeti, vallási, kulturális, intézményi és civil síkon, szinten egyaránt. Mert az erdélyi modellt nem lehet kihagyni a jövő európai világából.

Aki tudja, vallja és vállalja tehát, hogy a történelmi múlt, jelen és jövő elválaszthatatlan és összefügg Erdély esetében is, az azzal is számol, hogy e régió sorsában, múltjában nemcsak a történelemnek, de a kultúrának is megvoltak véres aktualitásai, s a jelenben és jövőben éppen ezeket kellene megelőzni és elkerülni. Ennek a vitára ösztönző vállalkozásnak kétségtelenül meglesz a politikai hordereje és hullámverő következménye, s ezt legelőbb éppen azok fogják felismerni és ki is használni, akik megszállottan, merőben és állandóan készek a neorevizionizmus vádjának a megfogalmazására. El kell jönnie viszont annak az időnek, korszaknak, melyben a kultúra nem föltétlenül alárendeltje például a politikának. És éppen ez volna a tétje a válaszra váró erdélyi kérdésnek. És válaszolni arra a kérdésre is, hogy a kultúrának van-e, lehet-e gazdaságpolitikai, illetve geopolitikai szerepe és vetülete?!

Amikor pedig ezt kérdezzük, arról sem feledkezhetünk meg például, hogy tudatában vagyunk a következő politikai és történelmi ténynek is: az RMDSZ nem leüthetetlen bástyája az erdélyi magyarságnak (akárcsak, amilyen az egykori Országos Magyar Párt volt) azon a romániai és európai sakk táblán, melyhez itt és most a demokratikus eszmék és elvek szólították és szólítják az itt élőket és lakókat. Akiket más és más kultúra, másféle történelem és másféle hagyomány és különbnek hitt szenvedés, annak emléke és következménye mozgat és lendít cselekvésre – miközben Erdély népének talán megadatik az, hogy belső és meghatározó körülményei meggyőzőbbek, avagy előbbre valónak bizonyulnak a külsőknél.

II.

Tudatában vagyunk annak a ténynek, miszerint a történelmi lehetőség sohasem proklamáció kérdése, hanem nagypolitikai megegyezések és körülmények által segített esély és érdekek által szavatolt és meghatározott politikai kategória.

De annak a ténynek is, melyet Ortega y Gasset fogalmazott meg: „minden nemzet a történelme során kifejlődött nyelve miatt külön kultúra és entitás, mely politikai is”. Így igaz az, hogy: „Volenti non fit iniuria”, azaz: azon, aki maga is úgy akarja, azon nem esik jogtalanság. S a politikában hiába többségi kötelesség az „elhantoló” szeretet, avagy a mindent átfogó és „megsemmisítve ápoló” tudatlanság és ingerült értetlenség, mert akinek két arca van, akkor annak két, ha pedig száz – immár száz év után –, akkor száz arcát kell megmutatnia. És ez akkor is igaz, ha Erdély magyar lakosságának történelmi akarata Erdély egész lakosságának javára bizonyul. Akkor is, ha az erdélyi magyarság legújabb történelmi tapasztalata is bizonyíthatja, hogy egyetlen emberi közösség sem lehet olyan rossz, és a kétely valós helyzetében, hogy annál mélyebbre ne csúszhasson. Miközben a szócsaták szintjén vívott politikai küzdelem is olyan örök parancsa emberi mivoltunknak, akár a szeretet.

Filozófiával társuló történelmi igazság tehát, hogy az 1996, 2000, 2004, 2008 és 2012, 2016 után is, 2019-ben, de 2024 után is, olyan új és új s még újabb helyzetbe zuhant, sodródott az erdélyi magyarság (az RMDSZ politizálásának köszönhetően), hogy az nemcsak az 1989 decembere óta eltelt időt gondoltatja vele újra, hanem egész legújabb történelmét is Trianontól mindmáig. S hogy miért? Mert 1918 után mit is tartalmazott az egyesült románság gyulafehérvári fogadalma? Önkormányzatot, iskolákat és szabad nyelvhasználatot, nemzeti jogot és nemzeti meghittséget az új államalakulatban! Tudjuk, hogy mi lett belőle! És 1989 után? Ugyanazt ígérték, mint amit az RMDSZ is vállalt. Így az RMDSZ végeredményben legalább annyira abból áll, amik és akik vagyunk, mint abból, amik és akik nem voltunk – és legalább annyira abból, ami ellenőrizhető, kifejezhető és felidézhető, mint abból, ami a legesetlegesebb, bizonytalan és elmosódó –, tehát egyformán abból, ami volt, ami van, és abból, ami lehetett volna vagy még lehet. De hát a romániai politikában és megcsalásban élni könnyű, és a tetejében még természetes is ez az állapot egyeseknek közülünk. De akkor miért fáj mégis annyira?! Mert végül is öncsalás!! Ehhez pedig egyre nehezebb hozzászokni. Mert rájöttünk, hogy valami nem olyan volt, mint amilyennek megéltük – mint politikai helyzet és nemzeti elvárás. Ezért nemcsak felmerülhet, de robbanhat is bennünk a kétséggé változott csalódás. Ezért nem tudjuk 2025-ben, harmincöt éve immár, hogy is volt valójában, ami annyira biztosnak látszott, hogyan éltük meg, amit megéltünk, hogy az volt, aminek hittük, miközben folyamatosan becsaptak bennünket, és a tragédia az, hogy mi mind egyre önmagunkat is. És ez nem frissen tett felfedezés, de jó volna a kijózanodás kockázatos fényébe állni, és ott beismerni, hogy legfrissebb, immár harmincöt éves múltunk is tele van töméntelenül rajzó homályos ponttal, megmagyarázható és megmagyarázhatatlan epizóddal, fel nem használt szabad választással, kihasználatlan vagy kihasználhatatlan lehetőséggel, valami olyasmivel, amiről még keservesebb mindent tudni, mint egy keveset is felidézni.

A csalás és ráébredés momentumában viszont látható már, hogy legutóbbi három és fél évtizednyi múltunk is mennyire labilis, ingatag s még az is, ami biztosnak és sértetlennek látszik, még az is csak egyszeri és nem örökre szól:

hogy ami volt, abban az is benne van, ami nem volt, és hogy ami nem volt, az még lehet. És mit bizonyít mindez? Azt, hogy a politika egy véget nem érő halmaz és folyamat, mely egyszerre történik, és nem történik. Hogy ami van, ami lehetett volna, és ami még lehet, az múlhatatlanul együtt van. És ez még akkor is igaz, de főleg lehet, ha valaki nemcsak pártot, de rendszert is váltott, és éppen ezért a politikai morálban nagyon kíméletlen. Mert olyan ez, mint járhatatlan úton keresni a mérföldkövet. És azért fontos ez, mert az erdélyi magyarság sorsának járműve előbb-utóbb mégis nekimegy ennek a mérföldkőnek. De éppen azért, mert az erdélyi magyarság, mint RMDSZ-tagság, mindig többet akart, mint a vezetése, sorsának motorja ma is, amaz pedig csak a fékje. Hát ezért lesz botránykő abból a mérföldkőből. S akkor majd valóban kiderül, hogy nehezebb, avagy könnyebb volt magyarnak lenni Romániában a 20. század végén s a 21. század elején. Mert az már egészen biztos, hogy merőben más magyarnak lenni, de különösen más magyarnak minősülni 2024 után például, ha igaz az, hogy a kisebbségi kérdések mindig éppen azon az áron oldódnak meg, melyeket mindegyre elkerülni akarunk (a kényszerű szerepeket illetően is). Hiszen a kisebbségi jogokat mindig addig tartják tiszteletben, amíg nem követelik őket. Az önáltatás és a csodákban való hit pedig, a túlfűtött és feltétlen bizalom s az állandó meghatódás a politikában legalább annyira káros, mint a kisebbségi meghasonlott gondolkodás. De hát a politikai folyamat annál komolyabb, minél hitelesebbek negatív szereplői. És ha megmentésünkhöz az ördöggel is szükséges szövetkeznünk, akkor nem tehetjük azt meg, hogy ne mondjunk néhány jó szót Belzebubról is. Bibó Istvánnal szólva: „A politikai élet véges félelmeinek az a tulajdonságuk, hogy pusztán a félelem erejénél fogva elő tudják hívni azt a veszedelmet, amitől félnek.” Az állandóan félt erdélyi magyarság magyarsága pedig még Magyarországnál is nagyobb! (Lásd a 2004. december 5-ei népszavazást!)

III.

Igaz, hogy a mai globális status quóra épülő nemzetközi politikai struktúra – a nemzeti érdekekkel szemben – az állami érdekeknek biztosít prioritást. De a nemzetállam ma Kelet-Közép-Európában a társadalmi modernség és a politikai rend valamilyen bizonytalan és megtévesztő keveréke. S bár a nemzet valamikor itt is a társadalom szinonimája volt, ma már nyilvánvaló a két valóság szétválása. Alain Touraine szerint: „A társadalmi életet ma már nem úgy fogják fel, mint a szabadság korlátozott terét a szükségszerűségek világában, hanem mint meghatározatlan és végtelen teret.” Fel kell adnunk tehát azt a meggyőződést, hogy a társadalmi élet egy jól körülhatárolható térben helyezkedik el, amely korábban gyakorlatilag egybeesett a nemzetállaméval és annak jogi intézményeivel. Ezért Touraine szerint az olyan fogalmak, mint a döntés, a stratégia és a változás, sokkal fontosabb elemeivé váltak a jelenlegi szociológiának

(és politikának is), mint a társadalom, a nemzet vagy az állam. Többé már nem számíthatunk tehát a rend alapelveire vagy az igazságos társadalom eszményére, hanem csak a cselekvés, a változás és a társadalmi kapcsolatok terminológiájában gondolkodhatunk, valamint értekezhetünk a stratégia, a politika vagy a társadalom konfliktusos önmegvalósítása terminológiáival.

S hogy miért? Mert ha a szabadság és kultúra eszméje úgy tölti fel a vajudó történelmi-társadalmi, tehát politikai valóságot, hogy nem csupán a forma töltődik tartalommal, akkor ma, a harmadik évezredben immár, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a történelem segítségével meg kell szabadulni a be nem váltott ígéretektől, s az azok okozta csalódásoktól is, melyeket esetleg a történelem menete akadályozott meg vagy szorított vissza, mert egy nép, egy nemzet, egy kulturális entitás csak így tudja nyitottan újrafogalmazni és élővé tenni hagyományait. Ám a be nem teljesedett múlt alkalomadtán gazdagíthatja azoknak a várakozásoknak a tartalmát, amelyek képesek a jövő irányába terelni a történelmi tudatot és cselekvést. Csakhogy ez a múlt, ma a közép- és kelet-európai ember számára nemcsak egy másik világ, melyben mások kárán (osztályának, vallásának vagy nemzetiségének köszönhetően) jutott előnyökhöz, szerzett területet, tulajdont és hatalmat. Miközben mítosszal (avagy hamis tudattal) igyekezett pótolni saját, igazi politikai-történelmi tudatát. És ma már az is evidencia, hogy a mítosz felé fordulás késlelteti a nemzetet mint sorsát irányító politikai közösséget abban, hogy a történelmi igazságot vállalja, és éppen ezáltal történelmi felelőssége tudatára ébredjen. A metapolitikába való menekülés pedig olyan viszonyítási pontoktól fosztja meg az egyéneket és a társadalmukat, amelyek segítségével elszámolhatnánk egy élettapasztalattal, egy még mindig jelenlevő és bizalmatlanságot szülő múlttal. Ez pedig feljogosít az áldozati szerepre és elfedi a felelősség kérdését. És ezért nyújthat erkölcsi igazolást például az etnikai alapon történő vagyionfosztásra, erőszakos asszimilációra, az állami és társadalmi intézmények kizárólagos megszállására, a brutális üldözésekre, elüldözésekre, etnikai arányok megbontására, sőt, etnikai tisztogatásra vagy hamis történelmi-társadalmi tudatra is. Melyhez hasonló kínozza a többségi romániai román társadalmat is. Ezért s mindmáig megoldatlan gondként, melyben ott van a politikai rendszerváltoztatásban való ügyetlenség, a kulturális vakság s nem egy aljas politikai kiszámítottság, lehetetlen vállalni mégis annak hirdetését, hogy ma már a szövetségi rendszert nem a közös ellenség, hanem a közös értékrend határozza meg.

És ha ez még nincs? Akkor is igaz az a tétel miszerint, egy politikai közösség 21. századi túlélésének biztosítékához nem lehet elegendő az egynemzetiségű és egynyelvű jakobinus nemzetállam modellje. Különösen, ha az állam és a kisebbség közötti kapcsolatok megreformálása egy olyan képlet szerint történik, amely számos két- vagy többértelmű bizonytalan elemet is tartalmaz. Mert követi mind a klasszikus liberális demokrácia, mind az etnikai demokrácia modelljét – és a többség és a kisebbség közötti tárgyalások jövője nem függetlenedhet az Európával folytatott viszony jövőjétől.

Vagy ki tudja? Mert a nemzeti önrendelkezés hiánya és fogalmának bizonytalan státusa, sőt, elutasítása, tehát a teljes önrendelkezés hiánya, illetve a kisebbségi nemzeti identitások vállalásának s megakadályozásának oka és következménye is, hogy a térségben minden nemzettudat sérült. Viselkedjenek tehát bárhogyan is a kisebbségek, nemcsak pusztán létüknél, de megőrzött és főleg politikai-történelmi tudatuknál fogva konfliktusforrást jelentenek az érintett államok politikai életében. Igaz viszont, hogy ez országonként változik. De mindez nagyon igaz a román nemzetállam és az erdélyi magyarság esetében. Akit olyannak kell látnunk, amilyen – és olyannak akarjunk, amilyennek lennie kellene!

IV.

Az erdélyi kérdés nem „mozgó célpont”, hanem politikai-filozófiai ambícióként is már önmagában figyelmet érdemel. S hogy miért? Azért mert az „erdélyi kérdésnek” legalább három vetülete van: identitásbeli, gazdasági és politikai-adminisztratív is.

Most csak azért érintjük az identitásbelit, mert várhatóan az erdélyi identitás újrafogalmazása van folyamatban, és az ezért folyó vita meghaladja a gazdasági és politikai-adminisztratív vetületeket. Az erdélyi identitás ugyanis szerves része a közép-európai identitásnak – és ez önmagában is megkérdőjelezi a román identitás kizárólagos latin és monolitikus felfogását. Így az Erdélyről szóló vitában – a valóság idealizálása nélkül – egymásnak ellentmondó két logika van jelen. A román felfogásról már beszéltünk, de még nem fogalmaztuk meg. A magyart sem egyértelműen. De pontos megfogalmazással kategóriává tehetjük mindkettőt.

Igaz viszont, hogy olyan ez, mint amikor az erdélyi főurak (Bethlen Gábor előtt és után is) jórészen a török politika (a Habsburg és Oszmán birodalom között tévelyegve) lett például az elsőrendű, sőt, „ösi örökség”, és a Szent István-i gondolat az idegen. Jóllehet ez elsősorban emotív értékeivel csak „érzés” volt, ám abba ösztönszerűleg az is belejátszott, hogy a névleges vallásszabadság mögött a protestantizmus államvallássá emelkedett. Ez pedig egyfajta vállalt fölényé lett, melyet csak az önálló Erdélyben lehetett megtartani és tartósítani. Kimondva viszont haladéktalanul azt is, hogy ennek az Erdélybe folyamatosan áttelepülő románság is haszonélvezője volt, nemcsak kulturális és felekezeti, de társadalmi értelemben is. Az önálló Erdélyt pedig az osztrák katolikus és hatalmi elvárásokkal szemben csakis török segítséggel lehetett védeni és éltetni. Magyarország pedig átmeneti értelemben nem létezett.

Ma viszont Magyarország (NATO és Európa Unió tagként) egyértelműen az erdélyi magyarság mellett áll, Európa óvó intése ellenére is, hiszen Erdélyt az ugyancsak NATO és uniós tagsággal rendelkező Románia birtokolja. És miért? Mert ez a Románia ma, fölismerve az európai közömbösséget, akár erőszakkal

is hozzányúlhat az erdélyi magyar lelkiismerethez és identitáshoz. Melyet nem föltétlenül Bethlen Gábortól, de a sors különös iróniája kapcsán, éppen Bocskai István uralmától számítjuk létezőnek és ezáltal is Erdélyt politikai öncélnak. Valamikor a Buda elestétől (1541) – oszmán kontextusban – számított 160 év alatt Erdély hol elhalványult, hol fölragyogott. De Bocskai óta tudják az erdélyiek, hogy Erdély külön életet él, s hogy Erdély a történelem minden próbatétele ellenére is fönnmarad. Akkor is, ha Közép-Európa átfordul saját tengelye körül keletről nyugatra, majd vissza is. Akkor is! Az erdélyi magyar identitást vállalók pedig mindennek tudatában vannak és maradnak!

Azokkal pedig hiába hadakozunk, akiknek az emlékező tehetsége nem a mi emlékező lehetőségünk! S az erdélyi magyar politikusnak tudnia kell, hogy miközben kötelessége fölmérni szűk lehetőségeit és ahhoz tartania magát, ám ugyanakkor saját lendületéhez azoknak a történelmi-politikai fordulatoknak a súlyát és lendületét kell tudni hozzáadnia, melyek elkerülhetetlenek. Mert közeledik az eszméltető és eszmélő pillanat, túl az irdatlan felelőtlenségen, túl a kísérteties öntudatlanságon. És egy valami feltételelesen ugyan, de megszűnt: a teljes védtelenség és reménytelen kiszolgáltatottság iszonyatának érzete. Miközben valami láthatatlanul és érzékelhetetlenül történik – ami ellen nincs védekezés –, s amit a geológusok tektonikus mozgásnak, a historikusok pedig – igaz, hogy utólag, de – történelemnek neveznek. Mindez az emberek zsigereiben is „történik”, aztán egyszer csak előtör és felbuzog, és nemcsak Erdélyét, de Európa térképét sem fogják tisztán látni.

Identitásunk tisztábban való látására viszont hadd idézzük Hamvas Béla *Öt géniusz* című írásában megfogalmazott Erdély-képét: „Aki a földrajznak hisz, különösnek találja, hogy Erdély az Alföld irányában, éppen, amerre hegyei elnyúlnak, éppen ott zárul le és amerre nagy karéjban legmagasabb hegyei zárják le, éppen ott nyílik meg.” De vizei folyása – az Olt kivételével – egytől egyig a nyugati irányt választja. És ebben nincs kompromisszum, jelképes értelemben sem. Pedig: „A kompromisszum az Alföldön politika, bűncselekmény. Erdélyben okosság és erény, csaknem angolos, előrelátás és humor. [...]. Sohasem lehet nyíltan megmondani azt, ami van, és ha valaki mégis az igazat mondaná nyersen, szemben el kellene hinni és titokban mást kellene gondolni. Ami északon a pletyka, az Erdélyben az intrika. [...] Az intrikában méreg van, egy kicsit gyilkosság és sajátos helye a politika, a dinasztikus hatalmi féltékenységek és az uralomvágy. [...] A dinasztikák fészkein ez az atmoszféra érezhető, ez a függöny mögötti sugdolózás és fojtott versengés...” Mert: „Erdély nem provincia, hanem a magas civilizáció és a vadember feszültsége. [...] Erdélyben minden egyszerre legalább kettőt jelent. Kívül Nyugat, belül Bizánc, amely ki-mérsztégéből alig enged. [...] Mégis van benne valami szép, a stílus, hogy azzal, ahová tartozik, összhangban áll. Van benne valami nemes, mert önmaga felől nem vezet félre...” És úgy igaz ez, ahogyan vissza kell adni Erdély misztériumát, azokat a titkokat, melyek további sorsát formálhatják. És pontosan azért is, hogy ne legyen az erdélyi magyarság csak kétségbeesett arc és rémült tekintet. Mint

aki választ vár arra a kérdésre, melyet nem akar vagy nem mer föltenni saját identitását illetően is. Ehhez tartozik az is, amit Kós Károly írt le múlt század húszas éveiben: „Ezer esztendő nagy idő még népek és kultúrák életében is. De ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta, és nem is akarta a másikat a maga képére átformálni...!”

Nem akarta! – szép és igaz gondolat és való igaz is. És csakugyan nem akarta. Hiszen mi magyarok erdélyi jelenlétünk bő ezerszáz esztendeje alatt, az utóbbi századot leszámítva, létszám és erőfölényben voltunk ezen a történelmi tájon. S amit akartunk századokon át tartó példás toleranciával és önzetlen segítséggel az éppen az volt, hogy világ-, munka- és életszemléletben, valamint az életminőség tekintetében egyenértékűek legyünk abban a nagyon összetett, és ugyanakkor nagyon összetartozó közösségben, melyben úgy éreztük, hogy emberibb és fontosabb a nagylelkű és folyamatos támogatás, a gyámolítás a kultúra, a gazdaság és a társadalmi élet minden területén.

És minderre csak azért kell emlékeztetni, mert az a – mai viszonyokhoz képest szinte idillinek mondható – helyzet, amiről a Kós Károly idézet is szólt, sajnos már rég a múlté, azé a múlté, mely nem ilyen érdemtelen jelent és jövőt előlegezett meg. De Erdélyben egy még mindig bizonyos: a homogenizáló és egyneműsítő politika stratégiája kivitelezhetetlen pontosan annak a megkerülhetetlen ténynek köszönhetően, hogy milyen közösség-szervező és megtartó ereje van a kultúra és a szabadság összefonódásának. Ugyancsak a már indító idézetet író Csoóri Sándortól tudjuk, hogy a történelemben mindig azok a népek maradtak fenn, akik kultúrájukat tudták teremteni. Akiknek nem volt kultúrájuk menthetetlenül elvesztek, hiába voltak jó politikusaik. Hiszen, ha saját kultúráját sikerült megszűlnie, felnevelnie és állhatatossá tennie egy közösségnek, az a maga rendjén és módján nem csak élteti, de ha kell, újra és újra szüli az őt megszüülő közösséget. Egy kultúráját tehát el lehet pusztítani, de legyőzni, megtűnni vagy asszimilálni nem! Pontosán azért, mert a kultúra a közösségek, az emberiség jobbik éneje, mely összeférhetetlen a szűklátókörűséggel és türelmetlenséggel! S ez mindig az elvtelenség vagy elvi egyoldalúságon túlemelkedő szintézisember minősége. Aki európaian illetékes a választ váró kérdezésben is! Hiszen a Kárpát-karéj kérdőjele immár jövőbe mutató gondolatjellé egyenesedett és fordult el. A kérdés tartalmi lényege viszont az maradt, hogy hogyan és meddig tudja ezt a gondolatjelt még a csőrében tartani a „balkáni gerle”?! Mert ugyanbizony milyen történelmi szerencsének köszönhetően úszhatja meg történelmi sorsát Románia, utolsó utóállamként, melyet sorstársai (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Szovjetunió) már nem úszhattak meg?!

Sine ira et studio.

Nagy Attila

Szipózó

Utcasarkon, gondtalan
Szipózik egy hontalan –
Nőjének éppen frontja van,
Ergo: szipózni oka van.

Ne térjünk ki most arra, hogy
Ürüg-e ez vagy éppen ok –
Hótalan télben éppen itt,
Egyre sűrűbb a mínusz fok...

Átszellemülten néz reám –
S vigyorogva úgy marad
Az utcasarkon, mint egy búzló,
Már menthetetlen húscafat...

Versekbe bontom

Itt minden szép,
De mégse *otthon* –
A létezésben
Versekbe bontom

Életem apró történéseit...
De tudom már nagyon régen:
Felvidulni! lassan
Már semmi nem segít,

Élnék bár Magna Graeciában...

NAGY ATTILA (1954) költő, orvos, orvosi szakíró. Legutóbbi kötete: *Összeáll minden* (Marosvásárhely, 2023, Mentor Könyvek Kiadó).

Czimra Gyula: Kettős portré, 1961 (farostlemez, olaj, 38×30 cm)

Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

Czimra Gyula: Csendélet gyertyával, 1959 (karton, farostlemezre ragasztva, olaj, 40×33×2,5 cm)

Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

Czimra Gyula: Csendélet a sárga asztalon, 1965 (farostlemez, olaj, 25×20 cm)

Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

Czimra Gyula: Műterem, 1963 (farostlemez, olaj, 47,5×33,5 cm)

Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

Czimra Gyula: Műterem, 1963 (farostlemez, olaj, 47,5×33,5 cm)

Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

Háromemberöltős szolgálat

Születésnap beszélgetés a kilencvenesztendőös Tar Károly íróval

SZÉKELY FERENC: Mire emlékszel a gyermekkorodból?

TAR KÁROLY: Gyerekkoromban az idős emberek leginkább katonatörténeteket meséltek. Mese volt az a javából. Minden mesélő maga formálta, unalomig ismételte az idegenben kalandozó és a megszokottól más ruhát öltött hős alig hihető viszontagságait. A mesélő maga volt a mese hőse. A harmadik emberöltőben járókkal is valami hasonló történik. Ezt kerülendő, kérdéseiddel akkor segítenél, ha a lényegre vezérelnéd mindig magamról mesélő hajlamomat. Megkérdezhetnéd például, hogy mit kerestem én betolakodásommal az irodalomban. Akartam-e egyáltalán valamit, avagy csak szórakozásból koptattam az írógépszalag-festéket, később a számítógép valóságos és az ájped virtuális billentyűit? Kányádi, akinek volt szerencsém főszerkesztőjeként két gyermekverséből egy újat alakítani, hogy igazolatlan távollétét leplezzem a hivatal előtt, vallo-másos korában megjegyezte, hogy verseit az utókorra bízza, majd az idő eldönti, mire valók. Nagyképűségéből magam is hatványozottan hasonlót állíthatok, mert könyveim bizonyára csak a jövőben válnak ismertté. Első regényem a hazai nyilvánosság előtti mostoha fogadtatásának bánata belengte egész pályámat. Az anyaországban jegyezték érdemleges indulásom, Ruffy Péter, Illyés Gyula dicsérete ugyan eljutott később hozzám, de hazai kortársaim biztató suttogásai nem ellensúlyozhatták a hivatalos elmarasztalást és majdnem évtizedig tartó mellözésemet. Itt térnek ki az irodalom szükséges céltudatoságának kérdéséhez: Mit akartam? Vagyis inkább: mit akartunk, mert nem az ujjamból szoptam az irányultságomat. Mi készítetett az írásra? Ki látott engem? Miért nem lehettem látható, és a Forrás első sorozatának legnagyobb példányszámban megjelentként lettem máig erően minden Forrás-nemzedék méltatásából kihagyott író? Mielőtt erre válaszolnék, jóleső érzéssel nyugtázom és keserűségem oldja a nemrég kapott elismerés, a Román Írószövetség nekem ítélte a Bálint Tibor-díjat. Bálint Tibor egykor kollegám volt a kolozsvári napilapnál, a változások előtt pedig a *Napsugárnál*. *Köszönöm, jól vagyok* című első regényem előszavában megfogalmazott elismerő soraiért akkor veréssel fenyegették azok, akik összevásárolták és elégették a könyvemet. Az Irodalmi Könyvkiadó vezetőjét, a jó Kacsó Sándort hirtelen nyugdíjazták. Az is beszédes bizonyítéka regénybeli

mondandómnak, hogy börtönből akkoriban szabadult Páll Lajos, korondi költőnk és festőművésznünk első útja hozzám vezetett. Látni akart. Bátorság kellett ehhez. Az enyémnél is nagyobb. Később így fogalmaztam meg kiskönyvem lényegét: „a proletár-burzsoázia vörös bársonytakaróját ráncigáltam”. Homéroszt idéző mottómat nyomósítva: „Szembefúvó szél szállt a vitorlátokba, hajósok; / ám engem vegyetek föl mégis, s jó utatok lesz; Bálint Tibor szerint kiválóan „meneteltem az élet szembefúvó szelével”. Egyik különösen osztályharcos főszerkesztőm, aki a Magyar Népi Szövetség sírásója volt, még a hírrovatból is kitiltotta könyvemet, és kicsinyítőleg tényregénynek mondta, mert érettségije előtt nem volt tisztában a regény fogalmával.

– *Milyen családban születtél?*

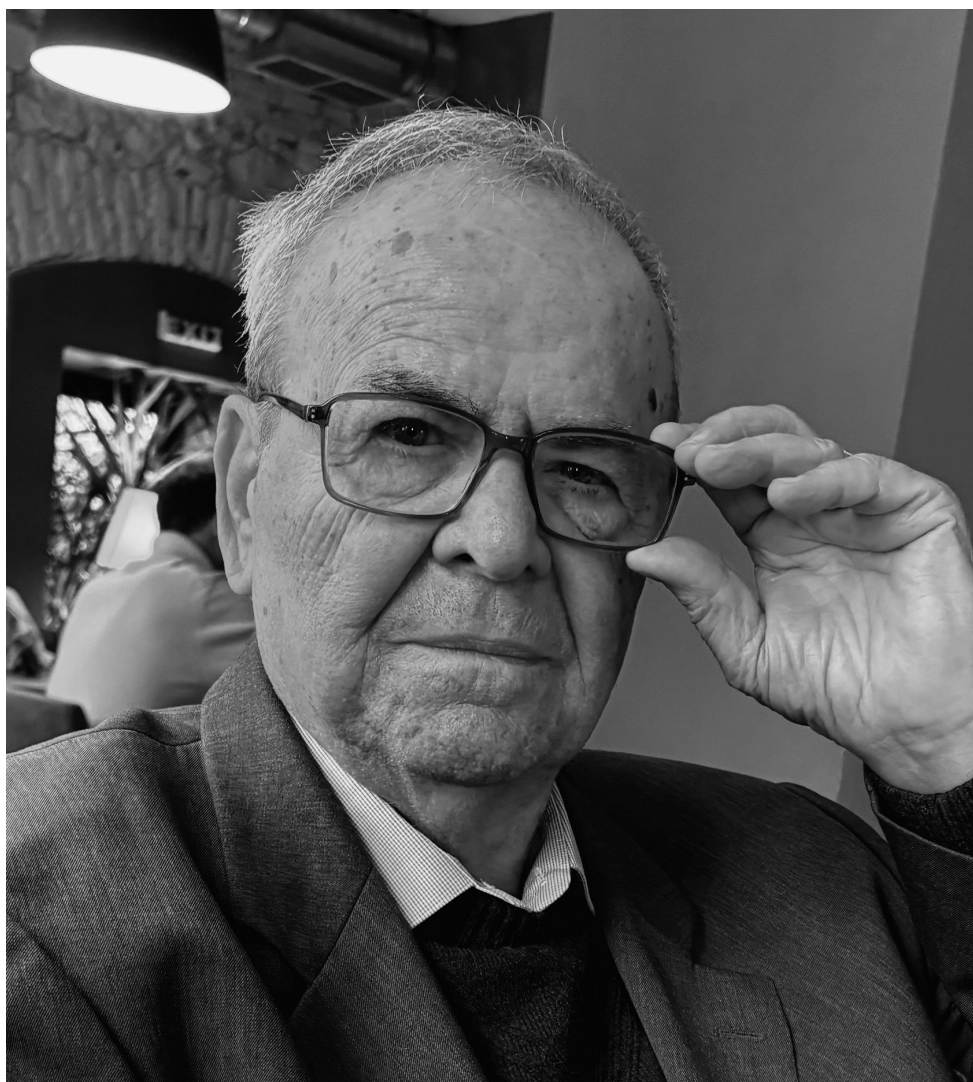
– Olyan családban, ahol naivan hittek a kommunizmusban. Amolyan modern szocializmushoz hasonlítható őskerestények voltak. Apám különös hangsúllyal reformátusnak mondta magát, anyám ágya fölött Krisztus homokkőből készült domborműve függött fényes fekete keretben. Ma már hihetetlen, hogy egykor éltek olyan lelkes és dolgos emberek, akik szegénységüket a gazdagok kiváltságainak számlájára írták. Akkor ez a napi betévfő falat megszerzésének küzdelmében alakult ellenállássá. Ma is küzd a világ a „disznófejű nagyurak”, a profit után törtető, a bankáros ezred láthatatlan világparancsolóival. A háborút követő esztendőkből az uralmi diktatúra erősödésével euforikus szabadságvágyunk egyre inkább lelohadt. Apám egészségével fizetett azért, hogy hiányos iskolai képzettsége ellenére, különféle vezetői megbízatások után, katonai pályára irányítva is kiállt magyarságáért; meggyőződéssel panaszkolt, hogy megmérgezték. 1951-től nyugdíjasként, „nem így akartuk” tagadással szenvedte a mindenkinek munkája szerintinek álmódott rendszert. Háború utáni életét második házasságából született féltestvéremmel együtt szobakonyhás lakásban élte le. Nem ivott, nem cigarettázott, abban az angol szövetségből készült ruhában temettük el, amit még segéd korában csináltatott. Öröksége nevünk reánk bízott három betűje volt, és a becsülete. Tizenéves korom nagy részét anyám második férjének családjában és internátusban töltöttem. Tanúja lehettem a kisiparosság ellehetetlenítésének, elszegényedésének. Innen készítem, amely első regényem írására buzdított. Regényem hősnőjének különállósága a társadalmi létra magasabb fokára merészkedett családtól, ahova udvarlása miatt került, abban is megmutatkozik, hogy a diktatúrát biztosító belügyiek is megjelennek a történet végén. Ellenszenvem irántuk abból is fakadt, hogy számos alkalommal apámat is kényszerítve, megpróbálták kémnek, besúgónak, szekusnak beszervezni. Ellenállásomhoz némi bátorság kellett. Az apámé is, aki élesen bíráló levelekkel bombázta a Központi Bizottságot. Ezeket a leveleket egy magas polcra kapaszkodott egykori bajtársa eltüntette, figyelmeztetett, hogy állítsam le a „vén harcost”, az életével játszik...

– *Mikor kezdted írni?*

– Az újságírásba hároméves katonáskodásom alatt írt novellám, karcolataim és riportjaim vittek. A gimnáziumban Cseh Gusztáv grafikus volt a kézimunka-

tanárom, szobrásztehetséget látott bennem; fia, a neves grafikus könyvemet illusztrálta, és íróságomról karikatúrát készített. Tárca Berci a város híres karvezetője volt az énektanárom, az iskolai énekkar próbái alól felmentett, de a bennem születő dallamokat megpróbáltam lekottázní. Katonaládámban kottapapírt és Ady-összest rejtegettem, irodai szolgálatom megengedte, hogy könyvelésre használt kötetbe csokornyí verset írjak. Az ötvenes évek végén technikusí diplomával sem alkalmaztak a kolozsvári gyárak magyar embert. Szövevényes családí helyzetem miatt nem kezdhettem egyetemi tanulmányokat, a Duna–Fekete tengeri csatornánál kötöttem ki a munkálatok megszakításáig, és látogatás nélkülín matematikai szakot kezdtem. Három év katonáskodás után, jobb híján, elvállaltam a felkínált szerkesztőségi munkát. Komolyan vettem erdélyiségemet és az újságírás, akadémiát végeztem, és ahogyan ma nevezik, három év mesterképzőt. Aztán nyilvánvaló szükségletből magyar és román szakot teljesítettem Marosvásárhelyen, a Bolyain pedig belekezdtem a német–magyar nyelv és irodalom tanulmányozásába. Végigjártam az újságírás minden lépcsőfokát, dolgoztam napilapnál, hetilapnál, folyóiratnál, voltam riporter, publicista, rovatvezető és több lap alapítója, munkámat a MÚSZ Aranytollal minősítette.

Az újságírás mellett kedvtelésből írogattam. Próbálkoztam mindenféle műfajban. Írtam néhány regényt, elbeszélést, novellát, karcolatot. Örkeny nyomán kedvvel groteszkedtem kötetnyi egypercesekben. Van néhány majdnem színpadot látott színjátékom, rádiót is megjárt jelenetem, verses könyvem féltucatnyi. Alkottam annyit, amennyit vállalt szolgálatomra fordított időmből kikanyaríthattam. A kolozsvári napilap iskolájában esztendőig főszerkesztői tiltás és cikkdíj-megvonás ellenére a filmnyelv alapjainak ismertetésével tarkított krónikákat írtam. A komolyzene szépségeit kutatva pedig egykori Görögtemplom utcai szomszédom, a kolozsvári zenei élet doyenjének, Lakatos Pista bácsinak rendszeres heti zenei krónikáit pelenkáztam nagy igyekezettel. Elví víta után leléptem a szerkesztőségből a „termelésbe”. A *Korunk* akkori főszerkesztője, pártaktivistaként csapatépítkezésbe kezdett, kiemelt. A megyei művelődési felügyelőként magánszorgalomból felmértem a községi könyvtár magyar könyvállományát, s mert a lakosság összetételéhez viszonyítva siralmasnak találtam, a könyvtárosok címére a fővárosi könyvlerakatban porosodó magyar könyvek postázásával enyhítettem ezen. Amikor a megyei elnök a kelleltenél többnek minősítette munkámat, a fővárosi ifjúsági lap (*Ifjűmunkás* – a szerk. megj.) befogadott. Oda bármikor, akár portásnak is, már korábban szívesen tartoztam volna a szókimondás nagyobb lehetőségéért. Az ifjúsági lapnál a nevelési rovat vezetőjeként magamra vállaltam az erdélyi magyarság történetéről indított „Szerelmes történelem” című sorozatot, amely jó ideig Varró János segítségével jelent meg, de a nehezen kivívott központi jóváhagyás ellenére a kolozsvári egyetem történész professzorai elodázták az olvasmányosnak tervezett rovat folytatását, valószínűleg provokációnak vélték. „Váraink” című sorozatomban sikerült közel száz ismertetőt közölnöm a lapban. Riportsorozataim: „Szülőföldtől

távol", „Tanítók nyomában”, „Ezer kilométer a Dunán. Ezer kilométer a Kárpátokban”, „Regények színhelyén”, „Keskenyvágányon”, a székelyföldi falusi turizmust serkentő kérdéseit feszegető „Kárpátok jövője”, „Tisztelet a takarítónak!” stb. Beke György országjáró riportjaihoz „terceltem”. Két viselkedésjavító könyvem (*Viselkedjünk, Illem-szótár*) ma is hiánycikk. A változás után a *Romániai magyar nyelvvédő szótárral* indítottuk Sztranyeck Misivel az „Erdélyi Kiskönyvtárát”, a régi helikonosok „Hasznos Könyvtárának” mintájára képzelt, eleinte Sütő András és Dávid Gyula által is támogatott sorozatot. A „Minden romániai magyar család olcsó kiskönyvtára” sorozat, akár a Kacsó bácsi „Hasznos Könyvtára”, az erkölcsi támogatás ellenére, anyagiak hiányában elakadt.

- Mikor alakult újra az Erdélyi Szépmíves Céh?

- 1990-ben, már nyugdíjasként, közművelődést szervező önkéntes munkásként, többek között a Svédországból hazalátogató Dusa Ödön maratoni szavalóestjének szervezését és rendezését vállaltam az általunk alapított egykori Zsebszínház körüli küzdelemben alakult együtt dolgozásunk folytatásaként. A műsorfüzetbe Szócs Gézától kértem közönséget biztató sorokat. Egy őszi napon a *Szabadság* napilap felé tartva, a Jókai utcán futottam össze Gézával. Ötletgazdagságát bizonyítva az Erdélyi Szépmíves Céh újraindításának lehetőségeit osztotta meg velem.

- Kós Károlyod van-e? - kérdeztem, azt sugalmazva, hogy rendkívül nagy fába vágja a fejszáját. Költői kérdés volt. Mert, hiába törtük a fejünk, környezetünkben Kós Károlyhoz hasonlót, egyet sem találtunk. Akkor valami belső készítésre, a kivagyiskodás nagyképűségét sikeresen elhessegetve félve kérdeztem:

- Tar Károly jó lesz?

Mosolyogtunk. Vidámodásomban az is benne volt, hogy ne gondoljon rá komolyan. Aztán eljött az a novemberi nap, amikor Tom Lantos amerikai szenátor a Bolyai-egyetem visszaállításával biztatta a Kolozsvári Állami Magyar Színház termét zsúfolásig megtöltő hallgatóságot. Utána a Céh újraalakítását kezdeményezte Szócs Géza. Kijelentette, hogy a Céh újraindítását nem szabad a meglévő és az erdélyi magyarság megmaradása érdekében küzdelmes részt vállaló Kriterion ellenében cselekednünk. Domokos Gézára várva, az Erdélyi Szépmíves Céh írói közösségéből az egyetlen Erdélyben élő Kiss Jenő tartott minket óra hosszan szóval. Rokoni szálak is fűztek hozzá. Mások mellett örömmel álltam én is az új Céh szolgálatába. Nem fűtött becsvágy, nem kívántam politikai karriert, anyagi érdek nélkül vállaltam szervezői munkát, miközben sűrűn megjelenő vezércikkeimért és más írásaimért sem kértem és nem kaptam honoráriumot, hiszen akkor még hittem, hogy nyugdíjam zavartalan életet biztosít. Minden igyekezettel azon voltam, hogy Kós Károly nyomában járjunk.

Jelen voltam a Céh újraindításának ötleténél, és meghívót kaptam az alakuló gyűlésre, de 1990. november 24-én amúgy is ott voltam a Kolozsvári Állami Magyar Színházban, mert Dusa Ödön előadói estjének ügyeit intéztem. Nagyüzem volt a színházban. Délelőtt a nézőtér megtelt érdeklődőkkel, a szép könyvek ügye sok embert vonzott, de a meghirdetett rendkívüli műsor miatt csaknem egész nap zsúfolásig megtelt a nézőtér, tele volt az előcsarnok, és a színház előtti tér is megbolydult méhkashoz hasonlított. Tétova kezdet után sikerült egyesületként bejelentenünk a Céhet, aztán intézőként, Szócs Géza kérésére, egy esztendei ingyenes szervezői munkával beindítanom mint kulturális egyesületet. Kialakítottam, berendeztem az egyház által felszentelt többszobás irodáját, korhú szekrénybe gyűjtöttem az ESZC Kiss Jenő által felajánlott összes kötetét, hét munkatársammal a fizető tagság létszámát 2600 fölé vittem, 126 fiókszervezetből félszáznyit sikerült választott vezetőkkel elindítanom, az első könyvsorozat hat szerkesztett kötetével pedig jelentkeztem a katolikus

nyomdában. De közbeszólt a politika! Idézem a lényegét a szebb jövőt érdemlő Céhét halálomig továbbra is igenlő egyik írásából:

„Meggyőződésem, hogy a mi Céhünk a politika áldozatául esett. Már amennyiben politikának nevezhetjük a vezetőink áldatlan torzsalkodását. Kívülállóként látnom kellett, hogy az erdélyi magyarság politikai képviselőinek a bukaresti, kolozsvári és marosvásárhelyi csoportjai közötti, a kívülről kapott anyagiak megkaparintásáért folytatott küzdelmében, a tagság bábszerepre kényszerítésével, a népművelés támogatásáról, enyhén szólva, némileg megfélekedtek.

Nem lehet igaz az, hogy Kós Károly nélkül jövőtlen az ESZC. Az újra alakuláskor nem akadt közöttünk olyan, aki Kós Károly elszántságával és kitartásával irányította volna jobb sorsra érdemes egyesületünket. Szócs Géza dicséretre méltó kezdeményezése az anyagiak után törekvők erkölcsi posványában lebegve visszatetszést keltett.

Ez a nyereségmentes vállalkozás nagyobb figyelmet érdemelt volna 1990-ben, ma és nagyobb figyelmet érdemelne a jövőben is. Mert az ESZC egyike azon hagyományainknak, amelyre nagy szüksége van és lesz az erdélyi magyarságnak, ha megmaradásának valóságos feltételeit végiggondoljuk. Olyan kezdeményezés ez, amely nemcsak a szellemieket tekintően hasznos, hanem anyagiakban is kifizetődő. Mert, ha nincs is Kós Károlyunk, a dolgok ismétlődésének rendjéből eredően a Céh hagyományainak hasznosításával folyamatosan előbbre léphet. Egy emberöltőn át hangoztattam, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh ismételt újraindítását továbbra is igényelnünk és támogatnunk kell, hiszen olyan hagyományt követő vállalkozás, amelyből az erdélyi magyarság csakis nyerhet. Az eleink által ebben felhalmozott erkölcsi haszon anyagilag is kiaknázható, és olyan vállalkozássá nőheti ki magát, amelynek haszonélvezője végül is az erdélyi magyarság kell, hogy legyen, és lesz is bizonyára, hiszen kulturális és civilizációs lemaradásunk megszüntetésében könyveink segítségével nélkül nem sokra megyünk. És miközben magunkra gondolunk, adhatunk is valamit, valami egészen sajátosat a világnak, amelynek megbecsülését a magunk erejéből kell elérnünk az elkövetkező talán javuló jövőben is.”

– *Mi foglalkoztatott még az ún. európai demokrácia hajnalán?*

– Sorolhatom tovább akkori, ma is fájó gondjaimat. A múlt század kilencvenes éveinek elején nemcsak kevert nyelviségünk gyors javítására volt szükségünk, hanem eltitkolt, eltiltott történelmünk ismeretének a pótlására. A Magyar Tudományos Akadémia engedélyével kivonatoltam a többkötetes *Magyarország Történelmi Kronológiája* Erdélyre vonatkozó adatait, Sztranyeckyi Misivel hozzáraktuk a Kriterion Könyvkiadó Történelmi kronológia köteteiben hasznosíthatókat, és a napilap-kollekciókból kivonatoltuk a közelmúlt legfontosabb erdélyi magyar eseményeit. Szakember segítségét kértük, hogy az *Erdélyi Történelmi Adattár* címmel és az előszóban jelzetten a sürgető szükségességre hivatkozva a majdani *Erdélyi Magyar Kronológia* előfutáraként kiadhassuk önzetlenül összeállított munkánkat. A nyugdíjas professzor egy esztendeig elfektette a gépiratot, majd szerződésben foglaltan honoráriumát kérte. A nyomtatási költségek előteremtésében

vártunk tőle segítséget. A több száz oldalas gépirat kanyargós utat járt be, míg egy nagyváradi lapszerkesztőség vezetőjének erdélyi tájakat bemutató fotósorozatának az ígéretével együtt eltűnt. Svédországba kerülve a *Lundi lapomban*, majd a *Ligetben* közöltem belőle részleteket. Unokáim nevelésére érkeztem ebbe az országba. Az akkor alakult anyaország által támogatott Anyanyelvi Alapítvány kurátoraként egy kolozsvári gyűjtő a magyar nyelv szépségeinek idézetekből összeállított könyvecskéjének kiadása és a *Svédországi magyarító szövszedet* összeállítása volt a gondom, amit családi lapomban és a Hunsor internetes felületén közöltem. Ez végül Molnos Angela *Magyarító könyvecskéjének* mellékleteként jelent meg. Előbb volt alapított irodalmi és művészeti folyóiratom köréhez tartozó első könyvesek írásainak szerkesztése, mint a saját szövegeim rendezése, kiadása. Félszáznyi kötet szíves szerkesztője, gondozója és kiadója voltam. Különben a félszáznál több megjelent saját könyveimet számolva, fél kezem elegendő ahhoz, hogy a kapott szerzői díjakat összeszámoljam. Nem dicsekedni való, de azért elégedettséggel nyugtázom: közmunkám talán jelenthet valamit a magyar irodalom palettáján is...

– *Beszélgetésünk elején a meséről értekeztél; azt mondd, hogy minden irodalmi alkotásnak alapja a mese?*

– A naplóírás, az önéletrajz, a magunk elbeszélése, meséink kicsiben történelemkutatáshoz hasonlatosak, amelyre a mai embernek a jelen és a jövő firtatása végett szüksége van. Az irodalom bevallott vagy elhallgatott célja ugyanaz, mint nagyapáink zsigerekből táplálkozó kifogyhatatlan mesélőkedvének indítéka, amikor a maguk megélte élettapasztalásaikat kívánták ösztönösen reánk hagyni. Reánk bízták történeteik tanulságait, s egyben a maguk jövőjét képzelték/alapozták az utódokban, az ember transzcendens küldetésének tudatalatti hitében. Ha az irodalom egészére spengleri módon kérdezzük, a *Kinek a számára van az irodalom?* problémájához jutunk. Paradox helyzet, hiszen mindenki számára van az irodalom, amennyiben az emberi életfolyamat részeként kezeljük, avagy életünket önmagába hajló lezárt részként képzeljük. Egyik fiatal költőnk útkeresésében nagy merészen a *l'art pour l'art* hívének deklarálta magát, amikor úgy képzelhette, hogy felszabadultunk a diktatúra elleni lázadás, az igazságkeresés, a Balogh Edgár-i „népszolgálat” kényszere alól. Az eszmeiség nélküli átmenet szül ilyen zavarodottságokat. Én, ha nem is egészen tudatosan, a céltudatos irodalom híve voltam a napi politizálás, a valamilyen táborhoz tartozás kényszere nélkül, az anyázók körein kívül, az emberi lét kutatásának rejtelmek fölötti mámoromban. A mi időnkben ezt mögöttes beszéddel, a magunk igazságának sorok közötti olvashatóságával próbáltuk. Kortársaim írásait mérlegelve úgy tűnik, hogy irodalmi formákkal és eszközökkel, mint például metaforákkal, hasonlatokkal, megszemélyesítésekkel, halmozott jelzőkkel, vagy ahogyan egyik különlegességet kereső kortársam művelte: a groteskségig halmozott igékkel teleszórt prózával próbálta a rejtett közlést. A mai fiatal írók mintha kiszabadultak volna a felcícomázott mondatok kényszeréből, a kimondható valóságot profán egyszerűséggel, a jelentést nehezítő

túladagolt jelzőhalmazok kiiktatásával kívánják megszerettetni a harmadik évezredhez méltó poétikát kedvelőkkel, a verseikből elengedik a formát. Megrovó értelemben a mai versforma megelégszik azzal a gúnyos megnevezhetőséggel, hogy „a vers az, amelynek sorai nem érik a lapszélét”. A mögöttes tartalmak felmutatása helyett a letisztult szavakban megfogalmazott mondanivaló nyújt irodalmi kielégültséget? Amennyiben van az olvasó számára a köldöknézésnél, a testi kapcsolatok leírásánál, a halmazott spermatozbódás sűrű emlegetésénél egyéb mondanivalójuk, ez talán jövőt érdemlő lehet. Emlékszem, értetlenül forgattam azt a kötetnyi verset, amelyben szexuális bajairól vallott egyik ifjú títánunk az elmúlt évezred végén, talán csak azért, mert a változások utáni években ez is szabad volt. A mondanivalók keresésének lagymatag háló-jában, a formai és nyelvi egyszerűsítésben, mintha divatba jött volna költőink elmerikkanásainak ötletszerű egymásra halmozása, egyféle szertelen mozaik-építkezést vélek ebben felfedezni. Kedvelt és általam is alkalmazott módszere volt ez a riportírásnak, de ha nem igyekszik a szerző, hogy összeálljon az ábrázolni való az írás céljának megfelelően, akkor csak töredezett holmi lesz belőle, amiket szerencsés irodalmi ásatások alkalmával talán majd rácsodálkozással kiemelnek a különlegesre éhes irodalomtörténészek. Mesés vagy balladás történések helyett, szösszenetek az ilyen alkotások, a velősebbje akár a füves könyvek értékeit célozzák, közérzetes vallomások, lagymatag pásztázások ezek, messze a közérdeklődés jelentő témáktól. Mire gondolok? Ha nem másra, akkor az elhanyagolt erkölcsi kérdéseink feszegetésének örökös szükségletére, a jóság, a szépség, az igazságosság mibenlétének kutatására, a háromezer éves pénz hatalom embertelenségére, a tízparancsolat negligálására, a szegények és gazdagok ellentétére, a szakralitás mellőzésére, a világ születésére és végére, a kereszténység áldásainak továbbfejlesztésére, a bennünk fortyogó gonosz kiűzetésére, a dogmák értelemben vágó bilincseinek szorítására, a reformálható élet reformációjára, a szeretet fogalom jézusi értelmezésének helyreállítására. S még mennyi húsbavágó kérdés dagasztja embertelenségeinket. Hiszem, hogy a velünk történtek elmesélésével, a dolgok igaz narratívájának kierőszakolt elmondhatóságával ennek sikerülnie kell. Lehet ez ösztönös, de nem baj, ha tudatos is. Indoklás nélkülinek érzem, ha a versben nincs zene. A szabadversnek is figyelem ritmusát, lüktetését, dallamát, még a prózában is megmutatkozik a költő. Társítom ezt a belső hanggal, amely sokunkban él.

Kiskoromban elváltak szüleim, apám cipőket „szobrott”, hetenként egyet, olyan egyedi minőségben, hogy zsidó vállalkozója Párizsban értékesíthette. A Karolina téri pincelakása szobájának ablaka a keskeny és zárt lichtudvarra nyílt, oda rakott ki lópokróca. Órákat ültem ott szótlanul, de nem voltam egyedül, magammal beszélgettem. Írásaimban is segített a hasonmásommal folytatott párbeszéd. Olykor a csak vagy még inkább a mondandós, az érzelme gazdag zene. Meggyőződésem, hogy jó vers ebből a kettősségből fakad. A betűk, hangok, a mondatok fúgák, trillák, a regény is lehet szerenád vagy szimfónia. „Zene nélkül mit érek én”... hallom a slágert, zene nélkül a vers nem dal, pedig

Kányádi óvodásától tudjuk: a vers az, amit mondani kell! Amit jó dalolni. A regényben pedig az érzelmek zenéjét vezényli az író, amíg kordában képes tartani az önzésre hajlamos szereplők csordáját, a magunk felkészültségében is kiváló céltudatos karmestere. Reményeink szerint a MI (AI) sem lesz képes az ilyen legalapvetőbb képességünket megkérdőjelezni és az igen/nem alapján kialakított tudományával behatolni az irodalom által teremtett világunkba. Fontosnak hiszem azt, hogy az írónak nem elég megfelelnie korának, de mondania kell valami örök érvényűt a világról, ahogyan azt nagyjaink (Vörösmarty, Jókai, Madách, Ady, József Attila, Dsida, Márai, Pilinszky... és így tovább, mindenik a saját mértékmutató elemzése nyomán) tették.

- *Mindezt számon akarod kérni önmagadtól?*

- Ha mindezt magamtól kérném számon, bizony, nem járnék jól. Életem nagy részét a közszolgálat töltötte ki. Az írástudásból amit kikanyaríthattam magamnak az irodalom művelésének asztalára, kedvtelésre használtam, hogy némi elégedettséget hozzon szerkesztői elfoglaltságom mellé. Szárnypróbálgatókat segitettem, s követtem legkedveltebb kolozsvári tanárom tanácsát: „Ha nem iparkodunk, hogy az időt hasznosan eltöltsük, barmok gyanánt, dicsőség nélkül fogunk az életből kimúlni!” A dicsőség pedig csak álom, a fényre kívánczó ember örökéletre készülsége akarásának az okán. Úgy érzem eljött az ideje annak, hogy most már ne csak a hiányról, fogyatkozásainkról, múltunk féltéséről, az igazság kimondhatatlanságáról, szorongásainkról, rettegetéseinkről, meneküléseinkről szóljon az irodalom. Világunk nem jó és nem rossz, annyi bizonyos, hogy kiszámíthatatlan.

- *A regényírásnak ki lehetne találni vagy meg lehetne csinálni egy „kaptafát”?...*

- Az elnyűtt, a civilizációnkat megsokszorozó s ezért érdemekben gazdag, de viharosan emberellenes világverekedése miatt szégyenletes múlt századunkban úgy táncoltunk, ahogyan a talpalávalót fújták nekünk. Egy lépés előre, két lépés hátra – így tanították a tánciskolákban. De nem a magunkban dédelgetett szellemi zenére tettük. A belső hangokra lejtett tánc ma már meglepően hasonlatos a regényíráshoz. Csupa ringatózás, néha belefeledkezett rongyrázás. Nincs minden műre érvényes meghatározása. Tartalmi és műfaji kötöttségek nélkül lehet történelmi és társadalmi. Szöveg szöveg hátán, tele mondanivalóval – írtam legutóbbi könyvem, a *Tangó* előszavában. A regény az, amit olvasni kell, és olvasni jó. Ezt igyekeztem valamiféleképpen szem előtt tartani, írásaim próbálgatások, történések, akár a komputertomográfiai vizsgálat sorjázó képei. Szeretném, ha szeletenként mutatnák a magunk mögött hagyott időt. A múltból a jelenbe lépést gyakorolva hol lírai, hol pedig – „Pardon!” – botladozva és visszafogottan összehordtam a hőseim által átélt és lépésekként saját érzéseimmel szidolozott élet fura alkatrészeit, hogy ilyenformán elkerüljem a magunkat felejtő „rongyrázó” emlékeztést. Az egy lépés hátra, kettő előre ritmusára kértem olykor táncra a régen nyájas, ma erősen sietős olvasót. Igyekezem jól táncolni, és forogni is szépen próbálok még a bejárt tájak és az örökösen ficáncoló, rejtett mindenség kiszámíthatatlan ritmusai szerint. Ez a hármaskönyvem alkalom

arra, hogy lerójam tisztelem kortárs íróársaim előtt, akikkel kapcsolatban voltam, és akiktől tanultam... Tisztelgés Tamás Gáspár, Papp Ferenc, Kacsó Sándor, Székely László, Bálint Tibor, Ruffy Péter, Cs. Szabó László, Illyés Gyula, Balogh Edgár, Varró János, Méliusz József, Lászlóffy Csaba, Lászlóffy Aladár, Bajor Andor, Kiss Jenő, Páll Lajos, Cseke Gábor, Sinkó Zoltán, Zágoni Attila, Csiki László, Puztai János, Vásárhelyi Géza, Palocsai Zsigmond, Beke György, Kiss János, Sütő András, Kányádi Sándor, Fodor Sándor, Bögözi Kádár János, Molnár H. Lajos, Bodor Pál, Szilágyi István, Csurka István, Márki Zoltán, Wass Albert, Szente Imre, Klein György, Pomogáts Béla, Kalász Márton, Kántor Lajos, Szócs Géza, Tamás Gáspár Miklós, Láng Gusztáv és mindazok emlékére, akik biztattak, és maguk mögött hagyva, íróársuknak rendre elfogadtak.

– Szoktál néha álmodni?

– Ébren is néha arról álmodok, hogy elolvasott könyveimet rendre úgy adjam át a fiamnak, hogy leszűrt tanulságai kárba ne menjenek. Minden elolvasott könyv a tekenőben gyarapodó kenyértésztaéhoz hasonlatosan nő az alapos dagasztás-olvasás után, az író szándéka szerint is több lesz, karéjok és dúcok kerülnek ki belőle, amelyből az éhes ember jóllakhat. Az éhség pedig eredendő tulajdonságunk...

Amikor majd nem leszek – gondoltam –, a fiam leemel egy könyvet a polcra, és elolvassa a nyomtatott szöveg mellé írt megjegyzéseimet. Talán bosszankodni fog a telefirkált könyvek láttán. De lehet, hogy egyetért velem, és tetszik majd neki egyik-másik sebtében odavetett gondolatom. Ilyenkor szótlanul bólint, vagy magában vitatkozik velem, de érezni fogja, hogy nincs egyedül, mert én érte voltam, és ő neki is lennie kell valakiért... Néha úgy éreztem, hogy mérnök fiam áll mellettem, és vigyáz reám. De aztán teltek a változást követő örömmámoros napok, özönöltek a magukat mentő sunyi akarnokok, a kaméleon természetűek, akik a mindenkori hatalomhoz simulva, örökké a saját peccsenyéjüket sütögetik. Azok, akik a közért, netán eszményeinkért soha semmit sem áldoznak, és hirdetett lelkiismereti önvizsgálatom elől menekülve, hadjárattal folytatott rágalmozással, ujjuk mögé bújva lapultak és lapulnak a maguk lelkiismerete elől ma is, amíg a feledés homálya végleg be nem takarja azokat is, akik még élnek. Egy emberöltőnyi idő alatt sem voltunk képesek szembenézni magunkkal. A fiam nélkül nehezebb volt a harc, értelmetlen a védekezés ellenük. A világ megy a maga kiszámíthatatlan útján. A nép pedig az örökletes nyájszellemtől elbambulva társadalmi divatoknak él. Odasereglik ösztönösen, ahol, úgy véli, védettségre talál. Évtizedek telnek el, amíg újra feleszmél, elszürkült életén érzi a kiszolgáltatottság terhét, bőrén a tereléséhez használt propaganda ostorának csapásait, szemrebbenés nélkül ismételt hazugságaikat, a sokféle kizsákmányolás akarnokainak hideg vizet prédikálását, a hatalomban kövesedettek pöffeszkedését és mértéktelen harácsolásaikat. És aztán új bátor profétákat szül a nyáj, lázadásának előljáróit ahhoz az újabb változtatáshoz, amely reményteljesen kivirágzik a lélekben fiatalok tetteiben.

Az én jövőmnek befellegzett a fiam halálakor. Amikor sikerül az öregséggel járó közönyt leráznom magamról, fiam életre kelt bennem. Furcsa fordítottság

éltet, apaként fiam dolgát végzem minden lázadásomban. Emlékirataimat is neki köszönhetem. Mindössze néhány példányban sikerült a Bethlen Gábor Alapítvány segítségével kihoznom pentalógiának tervezett, de végül hat kötetre sikerült *Voltam* című emlékirataimat, amely a Magyar Elektronikus Könyvtárból letölthető. Számvetésre mindannyiunknak szüksége van, életem tanulságai talán másoknak is hasznosak lehetnek. Hagyatékom az *Ághegy* – a skandináviai magyar irodalmi és művészeti folyóirat – tíz vaskos kötete, afféle antológia. A folyóiratom köré csoportosult alkotógárda évtizedek óta kitartóan önzetlenül hozzájárult az északra menekült magyarság irodalmi, zenei és képművészeti műveltségének megőrzéséhez, anyanyelvünk ápolásához. A saját kultúránk tudatos művelésével a befogadó országot gazdagítjuk, hídszerepünket ezután is be kell töltenünk. Félmagyar unokáimat, remélem, nem hiába tanítottam meg középisikolás fokon anyanyelvükre. Dédunokám két vagy háromnyelvűsége is rajtuk múlik. Amikor harminc esztendővel ezelőtt nevelésükre a dél-svédországi Lundba, ebbe az egyetemi városba érkeztem, ezt vállaltam. Küldetésemet befejeztem, sohasem szüntem meg erdélyi lenni. Közszolgálatom befejezésekor, de annak folytatásaként a nagycsaládban kialakult román és svéd vegyes házasságok nyomán létrejött meggondolandó helyzetben reám maradt a feladat, hogy tudatosítsam az anyanyelv vitathatatlan fontosságát. Nagycsaládunkban ugyanis azoknak az anyanyelve is magyar, akik alig vagy már/még nehezen beszélik azt. A vállaltak teljesítésének nyugalmával dolgozom tovább, szolgálom erdélyiségemet, amíg erre lehetőséget kapok. Újabb hármaskönyvemet, *A skandináviai magyar alkotók* első kötetét, amely a „Báthory Téka Minoritates” sorozatban *Zeneművészeink északon* címmel látott nyomdafestéket, a Kolozsvári Magyar Napok rendszeres részvevőjeként éppen most mutatom be. Összegyűjtöttem az itt élt és ma alkotó írók és a képzőművészek bemutatásához szükséges dokumentációt. Közhelyes, de igaz: az idő – az előttem levő minden órája – is dolgozik...

Szerettem volna Svédországban, Lund városában beszélni Tar Károly íróval, költővel, szerkesztővel, a fia halálát – mint a szülőföld-kötélék egyik legfájdalmasabb emlékét – még mindig rémálmaiban hordozó erdélyi jeles magyarral. Úgy terveztem, hogy odautazásom végén egy bátorító öleléssel búcsúszom a 90. születésnapját augusztus 30-án ünneplő, itthon mindig csak Tarcsiként emlegetett, ma is köztiszteletnek örvendő íróval. Ez nem így sikerült!... Végül az internet „oldotta meg”, hogy őszintén, sallagmentesen, számmunkra ismeretlen, fontos dolgok elmesélésével közelebb kerüljön az egyetemes magyarság szellemi időkapszulájához...

Isten éltesse, Tarcsi!

Székely Ferenc

SZÉKELY FERENC (1951, Pusztakamarás) publicista, néprajzi író, szerkesztő (*Erdőszentgyörgyi Figyelő*). Jelenleg nyugdíjas, írásait, interjúit több erdélyi lap (*Hargita Népe, Háromszék, Népújság, Székelyföld*) szokta közölni.

Novák Valentin

Kell-e híd?

Híd főállásba bevackolt félelem
jól golyószórható az ellen
ahogy az agyideg-hídon átsuhan
a parancs
kakasra feszül az ujj
s felkukorít a halál

+++

suhannak cadillac-ek
cammognak harckocsik
vad folyású víz felett
pénzmozgás üterén
üzleti negyedbe
csatatérre
tartanak a rossz ízű
mágnásgyarapodás
ferrum-sejtjei
s elhoznak légópince-jövőben
izzó csonkokat

+++

önmaguk hídembernek hirdetőik
ácsolnak szakadatlan
mindig összecsukló
tervezetlen hidakat
mert sosem kíváncsiak
az átellenben öklüket rázóik
nem-kell-ide-híd-
mert-átjönnek-a-gazok
molinóira

+++

NOVÁK VALENTIN (1969) író, költő. Budapesten él. Legújabb kötete: *A remete* (2024).

Kell-e híd a semmibe, Holdra, Marsra?
A Menny-teraszra gyorsvasúti csőhíd?!
Kell létkapocs kettézárt falvak közé,
vagy Rialto-palló a gazmagasba?

Kell-e kelletlen kapcsolódás oda,
hol a létmegélés csak gumiszoba!
Kell-e pohár bor gondolati hídnak,
ha Pearl Harborra válasz Hirosima?

Kell adathíd elherdált Tik-Tok-énnek,
ha semmibe lépnek a perc-vitézek?
Napút alá izzón feszül ki újra
Mostarhíd íve... Céllövölde tétek

kellenek! S hogy áthajlik a gondolat
sorról sorra – végül romrím-hidakon
agyi vérkörbe spriccel, s mint motolla –
e blőd hídhódolat – mindent szétmixel...

Sur le pont de d'avignon-i vígság kített,
s megünnepeelt a Drina hídjá könyvben.
Károly hídról a defeneztrált idő
zuhan... A híd – temető. Mindent leejt...

+++

íves jövőt mutató viadukton
pöffen át a jelen-nemzedék
és nem látja
az odalenn szétloccsant
múlthívők koponyáit
és nem látja
a fantaszt
miképp huzagolja hídlábra
dinamitérveit

+++

üvegjárdájú hídon retten a mélytől
a bizalom nélküli
Tienanmen téri ember
feljajdul leül zokog
moccanni nem mer

+++

piknik az összeköttetés
fesztített aszfaltján
de már jönnek a hídon is
az egy-kettő-egy-kettőt
kilépő regulák
semmi jazz
semmi bass-híd
a két motívum között
balpart s jobbpárt
bridge se kell a *versék* közé
csak hídringás s túlérlett potyogás
ős(z)i ritmusa marad

+++

Elviselhetetlen könnyűsége tág
hidaknak... Lázás inzsinyer éjen át
skiccel fel fesztelen öntudat-hidat...
Pont Neuf csókok, szétnyílt Tower – kurva vágy...

Lánchíd-rabság... Pioneer cölöpverők...
Hídpillér terpesztők... Kontinens-kapocs...
Kiüzenni végtelen-túlpart felé,
mint csigacsáp érint bakancs-sárredőt...

Asszociációs hidak, ötletek –
hirtelen gyúló dendrit- s axonledek...
Elektron vagy ion fut át a hídon,
mint asszony s férj – parány monászembelek...

+++

szivárvány ívvel a fekete űr
áthidalhatatlan
békák pislognak a kiúttalan
se térben se időben
galaxis-nyelvük végére
rovarköd ragad
vándorhangyahídon vonul
túlélő fajok génkódja
atomizált szférákban
(f)él tovább a mutálódott
hétrét görbedt
homo constructus
járhatatlan sóhajok hídja alján
pislákoló olajos-hordó-sötétben

+++

a befejezetlen
hetvenhetedik emeleten
mert az égbe-hidak
képtelenségek
johnny ebédél
lábát lógatva a semmibe
szendvicsén sóhidak
ismerjük hisz a mesét
a felhőbe karcolt
világvégére ért
jánosokról

+++

Folyó fut hídon... Végtelen hídfolyók;
mert Nílus-, Gangesz-hossz – mindent átfogók,
amit kettémetsz torz emberi szándék –
hidász gányol hát lánc-talp-alá-valót...

Szent Lajos hídja eleve elrendelt...
Apokalipszra tedd fel most a kengyelt!
Nyerítése majd örökcsöndben hal el,
s naphídra vezet sima szavú embert...

Lászai János Afrikában

Bár bizonytalan adatok szerint: már a késői Arpád-házi királyok idején is megfordultak Magyarországon *szerecsenek* (vagyis ázsiai és talán afrikai arabok) mint adószedők, mindemellett Lászai János (e név különböző forrásokban magyarul Laszai, Lászay, Laszóí, Lászóí, Lazói, Lázói formában is szerepel, latin szövegekben Johannes Lazineus, Lazynus, Lazimus, Lazoynus, Lazo és de Lazo névalakokban is előfordul) gyulafehérvári főesperest, kanonokot (1448–1523) tartjuk számon, aki szentföldi zarándoklata idején, 1483-ban mint magyar először járt az afrikai földrészen. Bár életéről eléggé szakadozottak az ismereteink, és saját maga nem hagyott hátra írást több hónapos szentföldi és egyiptomi vándorútról sem, azonban annak számos részletét ismerjük egy zarándoktársa, a német (ulmi) domokosrendi szerzetes, Felix Fabri vagy Faber (eredeti nevén Felix Schmidt) jóvoltából, aki őt erre az útra invitálta, és egy 1500 oldalas latin nyelvű kéziratot hagyott hátra a jeruzsálemi és kairói élményekről, amely a régi években német nyelvű kivonatokban látott napvilágot, a teljes szöveg azonban csak 1843-ban jelent meg (latin nyelven), majd ezután 19–20. századi fordítási vállalkozások nyomán angol (1893–1896) és francia nyelven (1975) is hozzáférhetővé vált.

De vessünk néhány pillantást hősünkre, mielőtt az eseményekben gazdag egyiptomi utat felidézzük: ki is volt valójában Lászai János? Amint újabban Hadobás Sándor kiderítette, nem a felvidéki, hanem a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei faluban, az egykori Lazóban született 1448-ban, amelynek emlékét mára már csak a Lászi-pusztta és Lászi-tanya földrajzi nevek őrzik.

Lászai gyermek és ifjúkori életéről, nevelkedéséről, tanulmányairól szinte semmit sem tudunk. Ismereteink mozaikdarabjai többnyire közvetett forrásokból származnak. Így Barlabási János gyulafehérvári várnagy végrendeletében nevelt fiaként említi, és javadalmat is hagy rá. Vagyis vélhetően fél- vagy teljes árva volt, és nem szülői környezetben nőtt fel. Viszont rokonságban állott a Gömör megyei Sánkfalviakkal, akik viszont oldalági leszármazottai voltak a számos

BIERNACZKY SZILÁRD (1944) zeneszerző, italianista, afrikanista, költő, műfordító, irodalmár, 1984-től az ELTE Afrikai Kutatási Program szervezője-vezetője, 2010 óta a Mundus Novus Könyvek Kft. irodalmi vezetője, a Magyar Afrika Tudástár megalapítója.

jeles humanistát adó Vitéz és Geréb családoknak, utóbbiak kapcsolatban álltak a Hunyadiakkal is.

Életpályája szerencsés alakulását elsősorban Salánkfi Antalnak, Mátyás király jeles diplomatájának, későbbi nyitrai püspöknek köszönhetjük, aki 1463-tól folyamatosan gondoskodott a vélhetően tehetségesnek minősülő ifjú iskoláztatásáról. És aki később Itáliába küldte egyetemi tanulmányok végzése céljából, ahonnan az 1470-es évek közepén magiszteri fokozattal tért haza. Mint szerény körülmények közül kiemelkedő fiatalembernek, két lehetősége volt az előretűzésre: vagy deák lesz, és utóbb esetleg udvari szolgálatba lép, vagy pedig felveszi az egyházi rendeket. Lászlai az utóbbit választotta, egyházi pályára lépett, és vélhetően Salánkfi ajánlásával és Geréb László püspök, humanista főpap figyelme nyomán a gyulafehérvári káptalan tagja, kanonok lett, majd később elnyerte a telegdi főesperességet.

Lászlai életének számunkra jól megismerhető és a magyar történelem, illetve művelődéstörténet szempontjából is fokozott figyelmet érdemlő eseménye (az akkor éppen 35 éves erdélyi kanonok életének egyetlen részleteiben is ismert epizódja), tehát ez a már többször is említett 1483-as szentföldi zárandoklat, amelyre Felix Faber barátja hívta meg, akit a kutatások eddigi állása szerint minden bizonnyal Itáliában ismert meg, és akit több, így az 1483-as közel-keleti *társas utazás* vezetőjéül kértek fel, ezúttal német, olasz és flamand előkelőségek, kereskedő polgárok. Így az ő úti beszámolójából, naplójából kiderül, hogy Lászlai németül nem tudott, de jól beszélt olaszul, és persze latin és horvát (szláv) nyelvi ismeretei is kellő szintűek lehettek.

Faber – az utazás résztvevői közül egyedül – Lászlai Jánosról emlékezik meg több helyütt, méghozzá elismeréssel, dicsérve a tősgyökeres magyar ember tudását, gyors észjárását, szellemes, barátságos, nyílt egyéniségét. Lászlai magatartása minden bizonnyal kivívta Faber szimpátiáját általában is a magyarok iránt, hiszen beszámolójában csak Magyarország történelméről emlékezik meg egy helyütt, még ha dióhéjban is.

V. Kovács Sándor, Lászlai egyik kitűnő életrajzírója felteszi a kérdést: „Mi cél vezette őket (az utazás tagjait – bsz) – nem tudjuk.” A több európai népet is képviselő résztvevők között csak hárman voltak felszentelt papok, közöttük: „dominus Joannes, archidiaconus Transilvaniensis...” Feltehetően – írja V. Kovács – bizonyos kereskedelmi lehetőségek felmérése is a szemük előtt lebeghetett, így kevesen voltak közülük, akik csak jámbor buzgalomból eredtek útnak. (Bár Kairó meglátogatása kapcsán talán Lászlainak is voltak információszerzéssel kapcsolatos feladatai.)

Az utazás rövid összefoglalását Hadobás Sándor rövid írásából idézzük:

„1483 júniusának elején hajóval indultak Velencéből. Ciprus és Rodosz érintésével Jaffában szálltak partra. A szokásos zárandokhelyeken (Jeruzsálem, Bethlehem) kívül jártak a Holt-tenger partján, Hebronban és Gázában, a Sinai-hegy tövében levő templomokban és kolostorokban, majd Kairóba mentek. Itt megtekintették a piramisokat, hajóztak a Níluson, Lászlai pedig felfedezte az

egyiptomi magyar származású mamelukokat. Alexandriában újból hajóra ültek, és 1484. január 9-én érkeztek vissza Velencébe.”

V. Kovács Sándor és Lázár Imre dolgozataikban persze ennél sokkal részletesebben ismertetik ezt az utazást. Tény, hogy míg több helyütt is azt olvashatjuk, hogy Faber lépten-nyomon szól Lászaíról, valójában Lázár megállapítása ad objektív képet, amikor a következőket írja:

„A Szentföldön a megszokott zarándok-útvonalat követték. Bár Fábri izgalmasan és alaposan ismerteti (tegyük hozzá: a keresztény történelemnek a Bibliáig visszavezető ezer mozaikdarabját elővezetve – bsz) a Jeruzsálemben, Betlehemben, Betániában, Jerikóban és a Jordán folyónál tett látogatás tapasztalatait, ezeknek a jól ismert zarándokhelyeknek a leírása tárgyunk szempontjából sajnos nem sok használható adatot tartalmaz.”

Igaz persze, hogy ezeknek a látogatásoknak – neve említése nélkül – minden esetben Lásza is részese kellett, hogy legyen.

A szentföldi nevezetességek megtekintése után az utazók egy kisebb csoportja, összesen 18 fő vállalkozott rá, a Sinai félsziget felé vette útját. Jeruzsálemből elindulva, Hebron érintésével először Gázába érkeztek. Már éppen a továbbinduláshoz készülődtek, amikor hirtelen az egész város felkavarodott. Szeptember 3-án mamelukok ezreiből álló hadsereg vert tábor a környéken... Az európai zarándokok a sereg tagjainak az érdeklődését is felkeltették. Lásza vélhetően elképedt, amikor magyar mamelukok látogatták meg őket:

„Járták a várost, és sokan közülük hozzánk is benéztek... Volt közöttük néhány magyar is, akik arról kérdezősködtek, hogy vannak-e közöttünk magyarországi zarándokok. Amikor... találkoztak János úrral, nagyon megörültek, leültek velünk a sátrunkban, ettek és ittak velünk. Még bort is ittak, de azt csak titokban” – írja Faber beszámolójában.

Szeptember 7-én többen, közöttük Faber is megbetegedett. De Lásza – fizikai állóképességét dicséri a naplóíró – egészséges maradt, és ő celebrálta a vasárnapi szentmisét.

„A hetedik napon... részt vettünk János főesperes úr miséjén, aki közöttünk a legerősebb volt. A minorita rendi Pál atya és én nagyon gyengék voltunk, éppen csak hogy el tudtuk olvasni a kánonból a ránk eső részeket.”

25 teve és 30 szamar alkotta a karavánt, amely végül 9-én indult el – kéthetes sivatagi út várt rájuk – a Szent Katalin-kolostorhoz, amelyet még Szent Katalin, Nagy Konstantin édesanyja alapított a 4. században. Közben az egyik falunál megmutattak nekik egy régi kutat, amelyet Szűz Mária kútjának hívtak. Szűz Mária, Szent József és a kis Jézus, amikor Egyiptomba menekültek, hosszas szomjazás után itt találtak vizet.

Maga a kolostor a hagyomány szerint azon a helyen épült, ahol Isten az égő csipkebokorból szólott Mózeshez. De itt található a Hórebnek nevezett Mózes-hegy is – a zarándokok előbb, november 24-én ezt mászták meg, de a kútból nem tudtak vizet meríteni, mert a felszíne túl mélyen volt –, amelyen a Biblia

szerint átvehette Istentől Mózes a tízparancsolat kőtábláit. A 6. században a Sinai-hegy lábánál, mely több vallásnak is szent helye – Justinianus császár erődített monostort építtetett a remeték védelmére, amit később pedig Alexandriai Szent Katalinról neveztek el, és még ma is áll.

Maga az alexandriai szűz és vértanút (282 körül – 305) bizonyos keresztény hagyomány alapján Maximinus Daia római császár idejében élt. Történetét és alakját a mai kutatók nem tekintik valóságnak. Egyesek úgy vélik, hogy Katalin legendája valószínűleg Alexandriai Dorottya szűz (†320) és Hüpatia filozófus életén és meggyilkolásán alapul.

Amint azonban a hagyományok tartják, a fiatal Katalin a bálványok tiszteletére rendezett áldozatokon keresztényként nem akart részt venni, nyíltan ellenszegült Maximinus császár parancsának. Ezért börtönbe vetették, és ötven tanult férfiút küldtek hozzá, hogy a pogányság számára megnyerjék, de a jámbor szűz oly bölcsességgel védelmezte hitét, hogy mind az ötvenen keresztényekké lettek. Először éles késekkel ellátott kerékkel akarták szétmarcangolni, ez azonban darabokra tört, ezért lefejezték. Alexandriában, 305. november 24-én vagy 25-én halt meg. Emléknapja november 25. A magasabb iskolák, a filozófia és a filozófusok, ügyvédek, a könyvtárak, a könyvtárosok és a nyomdászok, a kerékgyártók, a tanuló lányok, a fiatal diákok és nők, a dajkák védőszentje. A legenda további része szerint holttestét mártírhalála után az angyalok a Mózes-hegy melletti Szent Katalin-hegyre vitték. Ott találták rá a kolostor szerzetesei, és temették el a több felekezetet is magába foglaló egyházi intézmény templomában. A legenda a régi magyar verses legendáriumban is megjelenik. Íme, egy részlete:

vér nem jára ő nyakából,
de tej folya derekából
[...]
más csoda megint ez lőn
hogy mennyből angyalok szállának
és ő neki ennyit szolgálának:
hogy ő testét el felvevék
és sinai hegyére el felvivék
ki oda oly messze vala
hogy húsz napi menőföld vala
holott nagy csodák lésznek
korok egészséget vésznek

Viszont az akkor még álló latin templom falait szőnyegek fedték, amelyekre a zarándokcsoportok ott helyben imákat írva azokat papírlapokon felfüggesztették rájuk.

„A zarándokok harmadik csoportjában volt nagytiszteletű Lacinus János úr, a gyulafehérvári egyház főesperese, tudós szónok. Társainak egy szempillantás alatt, mindenféle előkészületek nélkül a következő verset rögtönözte” (nem

véletlen, hogy V. Kovács Sándor szerint Lászaít mindenképpen a latin nyelvű magyar humanista költészet képviselői között kell számon tartanunk):

Vedd a koronát, szűzi élted halhatatlan díszét,
Kérlek, mártír és hírneves Katalin,
Fogadd, te szent a miattad felvállalt fáradságot,
És kegyeskedj közbenjárni a tieidért, bár méltatlanok.
Pannóniai az első, aki teljes szívvel tiszteleg előtted,
János ő, a levita, a messzi Julia városából.
Őt követi Félix, Ulm földjének dicsósége,
Ő, aki kétszeresen adja vissza az Úrnak a rábízott talentumot.
Egyként követi őt a két Schömberg, Henrik és Gáspár,
Amint látod, oly pár, mint Nisus és Euryalus.
Frank nemzetség neveltje Marspach Zsigmond,
Majd hatalmas Velsch Péter, Argentina városából.
Ők azok, akik együtt érkeztek, hogy lássák
Tiszteletre méltó tested, majd együtt kell haza is térniök
Hatalmas tengernek és földeknek veszélyein át, és kérnek,
Hogy mindnyájan megláthassák az otthoni oltárokat.

(Makkay János és Déri Balázs fordítása felhasználásával
ford. Lázár Imre)

Újabb viszontagságos sivatagi út következett. Október 2-án érték el a Vörös-tengert. 4-én léptek be Szuez városába, amelyet már akkor egy mesterséges vízi út kötött össze Kairóval. A mameluk birodalom idején itt élénk kereskedelmi tevékenység folyt. Nemsokára eljutottak Matarijjába, Kairó kapujába, amely a Szent Család egyiptomi menekülésének egyik emlékhelye. A zarándokok végre megpihenhettek, majd másnap megtekintették a kegyhelyeket. Mária fáját, amely sajnos 1656-ban kiszáradt, csak egy belőle fakadt hajtás nőtt a helyébe, a mellette fakadó Mária forrása vize mára elszennyeződött, és az egykori balzsamliget is megsemmisült a házak rengetegében. 1483-ban azonban még az utazók mindezeket láthatták, és Faber hosszasan leírja szépségüket. Október 8-án indultak tovább Kairóba. Alexandriába érve kellemetlen közjáték zavarta meg élményekkel teli útjukat: Lászaít fogságra vetették Melik el Achref Quatbay szultán gyanakvása miatt, de aztán gyorsan tisztázódott minden félreértés. Kairóba érkezve mameluk tolmácsuk házában szálltak meg.

Október 11-én újabb meglepetés várt Lászaira. Mamelukok látogatták meg őket. Egy német megvallotta, szívesen visszatérne Krisztus egyházába, de sokan mások is örömmel kilépnének az iszlám köréből. Mindemellett ezúttal nem néhány, hanem egész tömeg Magyarországról elhurcolt és erőszakosan iszlám hitre térített magyar mamelukra találtak rá. Faber krónikás könyve a magyar művelődéstörténet és történelem izgalmas mozzanatait tárja elénk.

„A szultán udvarában egyetlen keresztény nemzetből sem származik annyi mameluk, mint a magyarból. Közülük sok tekintélyes és magas rangú mameluk kereste fel János urat, Alba Juliából való társunkat, akik jól ismerték az ő nemzetségét. Annak oka, hogy annyi hitehagyott keresztény volt Magyarországról, a következő: a török sok magyar hadifoglyot ejtett a háborúban. Nem akarták megölni, ezért a szultánhoz küldték őket. A szultán azonban nem akarta a foglyokat Konstantinápolyban tartani, mert onnan könnyen meg tudtak volna szökni, és vissza tudtak volna térni a hazájukba. Ezt azonban Egyiptomból nem volt olyan könnyű megtenni.”

Elbájoló a következő, mondhatnánk, Kinizsi Pált idéző, mellbevágó epizód, amelyből szinte a korabeli magyar nemzeti karakter egyik modellje ásható elő:

„Volt ezek között a magyarok között egy magas rangú személy a szultán udvarából. Hatalmas termetű, jó megjelenésű férfi volt, és becsületéhez kétség nem férhetett. Amikor a török a többi hadifogollyal együtt el akarta hurcolni, ő az egész török hadsereggel szemben ellenállt, és sokat közülük levágott. Amikor végül elfogták, a török szultánnak ajándékozták mint egy fenomént, egy óriást. A török szultán rá akarta venni arra, hogy tagadja meg Krisztusba vetett hitét, és engedje magát körülmetélni. Mindent megígért neki, ha engedelmeskedik, de egyben meg is fenyegette, hogy ha nem hajlik a szóra, a halál vár rá. Mivel a férfi sem az ígéretre, sem a fenyegetésre rá se hederített, elküldték őt az egyiptomi szultánhoz. A szultán egyre többet és többet ígért neki, hiába. Végül azonban, mivel példásan viselkedett, olyan kedvezményben részesült, amelyet a többi mameluk közül egy sem kapott meg. Mentésítették a körülmetélés alól, megtarthatta keresztény hitét, de arra kötelezték, hogy legalább öltözködjön és viselkedjen úgy, mint a szaracénok.”

Lászaí és a titokban keresztény mamelukok bensőséges találkozásjáról is érzékletes képet fest az ulmi domokosrendi szerzetes:

„János főesperes úr igazán jámbor és nagy tudású férfiú volt, szeretettel és szívesen társalgott ezekkel a magyarokkal. Jó példát mutatott nekik, és biztatta őket. Bizalmasan sokan megígérték neki, hogy amint lehet, visszatérnek az Anyaszentegyház kebelére, és megfelelő bűnbánatot tartanak hitük elhagyása miatt. Ő maga rendezte el a szaracén szokásnak is megfelelő házassági szerződéseiket, kiszolgáltatta nekik a szentségeket, és néhány gyermeket megkeresztelt.”

„Ha némelyiknek két vagy három felesége volt, úgy az egyiket meghagyta neki, a többivel pedig megegyezést hozott létre.”

„Mindezt titokban vitte végbe az én segítségemmel, a főntebb említett magyar házában. Igen örvendeztem János úr eredményes és jól végzett munkájának, abban a reményben, hogy érdemében nekem is volt valami részem. Én vettem rá, hogy részt vegyen ezen a zarándoklaton, biztatásom és segítségem nélkül sohasem adódott volna ilyen lehetősége...”

Október 12-én ismét eljöttek, lóháton érkeztek hozzájuk a magyar mamelukok: gazdag élelmiszer ajándékokat hoztak János úrnak és mindenkinek a zarándokok közül. Majd pedig:

„Boldogan ettek velünk együtt, még bort is ittak, amit Mohamed törvénye tilt, mindannyian átkozván, szidván és káromolván Mohamedet. Az egész napot a mamelukokkal töltöttük. Mielőtt elmentek volna, megígérték, hogy másnap visszajönnek, és megmutatják nekünk a várost. Mi ezen a napon alkalmat adtunk a mamelukoknak, hogy számos ponton megszeghessék Mohamed törvényeit. Megtörték a börtjüket, bort ittak, káromolták Mohamedet, csúfot úztek törvényeiből, rosszabbnál rosszabbnak mondták a szaracénokat, és megvallották Krisztus Urunkat és az Evangéliumot. Mindezt titokban vitték végbe, a mi szállásunkon, de a világ minden kincséért sem tehetnék meg mások előtt.”

A mamelukok így aztán a kairói kirándulás immár állandó útikalauzaivá váltak. Velük látogatták meg tehát a város különféle nevezetességeit, pl. a kopotok lakta ó-kairói Babilon városrészt és az Abu Szerga templomot, majd velük kirándultak a piramisokhoz.

Október 15-én audiencián fogadta a zarándokokat a mameluk szultán a Citadellában található palotájában. Ekkor Kaitbáj szultán volt uralmon, aki mint rabszolgafiú nőtt fel a szultáni udvarban. Kilenc szultán rövid idejű uralkodását érte meg, mígnem ő emelkedett a trónra. Alattvalóit kíméletlenül megadóztatta, és a kegyetlenségekért sem kellett a szomszédba mennie, de a művészeteknek nagy pártfogója volt, szebbnél szebb épületeket emeltetett a fővárosban.

E látogatás leírása során Fábri semmilyen ismerettel nem szolgál viszont annak esetleges érdemi, diplomáciai vagy kereskedelmi vonatkozásairól. (Ha volt is ilyen, arról vélhetően hallgatnia kellett.) Így csak feltételezhető, hogy Lászai a szultánnal való találkozás során valamiféle diplomáciai feladatot is ellátott.

Egyébként a zarándokok a mamelukok utolsó virágzó korszakának voltak a tanúi, Kaitbáj halála után rövidesen hanyatlás következett be. A bukásnak számos oka volt, de főleg az, hogy a kereskedelmi fővonalak Vasco de Gama világkörüli útja folytán teljesen áthelyeződtek.

Ami viszont Lászai és társai utazását illeti, a szultánnál tett látogatás a zarándoklat végét jelentette. A Níluson hajózva elhagyták Kairót, és Egyiptom földjétől Alexandriában vettek búcsút, kihajózva onnan november 4-én.

Ami viszont Lászai életének további részleteit illeti, 1489-ben Sánkfalvi Antal érdemei elismeréséül címet és vele nemességet kapott Mátyás királytól, amelynek joga a rokonokra, így Lászaira is kiterjedt. Javadalmi jórészét a főesperes ugyanakkor élete főművére, a gyulafehérvári székesegyház egy reneszánsz stílusú kápolnájának a megteremtésére fordította 1508-ban. 1517-ben Rómába utazott, ahol a Szent Péter-bazilika magyar gyóntatópapjaként működött egészen haláláig. Nem tudjuk miért hagyta el Magyarországot. 1523. augusztus 17-én, 75 éves korában pestisjárvány áldozata lett.

Ami Lászai irodalomtörténeti jelentőségét illeti, fennmaradt 8 latin nyelvű epigrammáját mára a magyar humanista költészet értékes kincseként tartjuk számon.

Számos más kérdőjel mellett két feloldhatatlannak tűnő, bár igen fontos rejtély bújik meg még Lászlai élettörténetét illetően. Egyrészt felmerül, hogy 1488-ban vagy 1489-ben Salánkfalvival ismét járt Egyiptomban, ezúttal Mátyás követeként. Másrészt, hogy talán 1500 és 1508 között ismét részt vett egy újabb zárándoklaton. E két újabb út adatainak esetleges előbukkanása korabeli iratokból igen jelentősen bővíthetné mind a Mátyás irányította nevezetes nemzetközi diplomáciai tevékenység ismeretét, mind általában a kora újkori magyar szentföldi–egyiptomi zárándoklatok történetét.

Nem hallgathatjuk el, hogy az 1483-as zárándoklat eseményeit egy másik résztvevő, Bernhard de Breydenbach presbiter, a Mainz-i Püspökség diplomataja is rögzítette latin nyelvű (bár Fabrinál jóval rövidebb) beszámolójában. De mivel a három részre oszló utazók egy másik csoportjába került, jóval kevesebb eshetősége volt Lászlait az utazás során nyomon követni. Mindemellert Breydenbach naplóját is célszerű volna adott alkalommal feldolgozni Lászlai szereplésével kapcsolatos esetleges további ismeretek feltárása érdekében.

BIBLIOGRÁFIA

- Breydenbach, Bernhard de: *Peregrinationes in Terram Sanctam*. Mainz, 1486, Peter Schöffner, 312. Második kiadás: 1490, 223. Az első kiadás címezése kézzel írva más: *Itinerarium... in Terram Sanctam...*
- Bunyitay Vince: *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista*. Budapest, 1893, Magyar Tud. Akadémia, 33.
- Faber, Felix (Fratris Felicis Fabri): *Evagatorium in Terrae Sacrae, Arabiae ed Egypti Peregrinationem*. Stuttgart, 1843–1849. Ed. C. D. Hassler, I–III. köt.
- Faber, Felix (Fratris Felicis Fabri): *The Book of the Wanderings of Brother Felix Fabri*, I–II. London, 1893–1896, Palestine Pilgrims' Text Society, 24, Hanover Square, W., 641 + 692.
- Hadobás, Sándor: Lászlai János – Egy, a város környékéről elszármazott humanista portréja. *Borsodi Tájház Közleményei*, 1998, 3. kötet, 9–13.
- Lázár Imre: *Egyiptomi kolostorok*. Budapest, 2018, Panorama–Medicina Kiadó.
- Lázár Imre: Egy erdélyi zárándok Egyiptomban. Lászlai János 1483-as útja a Szent Család nyomában. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2000, 1–4. szám, 108–125.
- Lázár Imre: *Keresztény zárándokhelyek Egyiptomban. Utazás a Szent Család nyomában*. Budapest, 2001, Panorama–Medicina Kiadó, 198.
- V. Kovács Sándor: A humanista Lászlai János. *Filológiai Közöny*, 1971, 17. évf., 3–4. szám, 344–366.
- V. Kovács Sándor: Egy epigrammaköltő a Jagelló-korban in *Eszmetörténet és régi magyar irodalom*. Budapest, 1987, Magvető Könyvkiadó, 396–427 (jórészt előzővel azonos).
- Pedani, Maria Pia: *Gentile Bellini e l'Oriente (Gentile Bellini and the East)*. Incontripress la Sala dell'Albero – Scuola Grande di San Marco, Vernice, 23 June 2016, 1–26. (Internet) (Bellini képei: Szent Márk prédikál Alexandriában, keresztény mamelukok ábrázolásaival.)
- Prescott, H. F. M.: *Once to Sinai. The Further Pilgrimage of Friar Felix Fabri*. New York, 1956, Macmillan, 310.
- Sárközy Péter *Roma est patria omnium fuitque*. Lászlai János erdélyi főesperes síremléke a római Santo Stefano Rotondo templomban. Budapest, 2001, Szent István Társulat, 63.
- Tardy Lajos: *Régi magyar követjárások Keleten*. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó. (Lászlairól: 64–71.)

Kitekintés Párizsra – a polgári életforma népszerűsítése a magyar reformkorban

Francia művelődés – hazai művelődési program, 1825–1848

„Nincs ország és nemzet a világon, csak úgy részben is, részese az európai műveltségnek, mellyre Franciaország befolyást ne gyakorolna, külalak, divat, sőt még gondolkodás is, ha nem létezt, de ébredést innen nyer.”¹ Magyarországon e befolyást a kialakuló időszaki sajtó közvetítette a reformkori közönség számára, különös „momentumaként” politikai fejlődésünk történetének. Ugyanakkor: „az írók elméjének az olvasó ízlése szerint kell felébresztetni és megnemesíttetni...”² A sajtó a legfontosabb közvetítő, de meghatározza ezt az érdeklődést a közönség ízlése és műveltsége.

Elég tehát megvizsgálunk a folyóiratok számtalan francia tárgyú cikkét, tudósítását s mérhetetlen bőségű híryanagát, hogy bebizonyítsuk: az európai műveltség fő kiindulópontja számunkra – Párizs. Néhány cím ízelítőül: *Párisnak magyarosító ereje van* (Egressy Gábor); *Párisi képek* (Fekete Soma); *Levéltöredék Párisból, Páris és a franciák* (Iryni József); *Páristól Lyonig* (Erdélyi János); *Külföldi levelek Párisból; Levelek Emiliához stb.* Ezek a hosszabb, folytatásos tudósítások, riportok, útleírások elsősorban már a divatlapokban (*Honderú, Pesti Divatlap, Életképek*) jelentek meg, bizonyítva a szerkesztők felismerését: a közönség érdeklődése nem szűnik Franciaország iránt: „külalak, divat, sőt még gondolkodás tekintetében is...” Iryni József felismerése összefoglaló jellegű is lehetne – nemzeti ébredésünk Párisból ered. „A vigyázó szemetek Párisra vessétek” – felhívás most teljeseedik ki igazán, mindegy, hogy hány ezer százból, forrásból kialakulva, de végül a politikai ébredés folyamává szélesülve. Lényegében a Széchenyi-eszmék megvalósulásának a kezdetén vagyunk. A polgári művelődés terjesztése, önmagunk művelése az első logikai lépés a nemzet felemelkedéséhez. S szükséges hozzá: tanulás, kitekintés, önkritika, önismeret.³

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

1 Iryni József: Naplótöredékek. *Athenaeum*, 1842, II, 52. sz., 412.

2 Külföldi Írók értekezései a Francia nyelv közös elterjedése okairól. *Felső Magyar Országi Minerva*, 1830. június, 218.

3 *Hitel*. Írta Gróf Széchenyi István. Pesten, 1830. Mit kell tenni és min kell kezdeni! 182-183.

A Párizsról és a franciákról szóló vallomások mindig alkalmat adnak a hazai viszonyokról való véleménynyilvánításra, az önismeret fejlesztésére és az önkritika gyakorlására – az igényesebb olvasók számára. De ha átnézzük azt a mérhetetlen mennyiségű híryanagot is, mely a „külalakkal és a divattal” foglalkozik, érdekes következtetésekre juthatunk. A látszólag felesleges és buta kis tudósítások, pletykák, párizsi „kacsák” szinte tendenciózusoknak tekinthetők, a nálunk még nem létező polgári életforma propagálásának a mindennapi reformkori olvasó tájékoztatására. „A külföldiek kimíveltsége által indíthatatik valamely Nemzet az előhaladásra, de ha egyszer elindított, saját erejéből kell továbbmennie, s továbbmenetelének oly utat szabnia, melly saját érzéseire s körülményeire van alkalmaztatva.”⁴ Elsősorban a harmincas évek elejétől tapasztalhatjuk, hogy a sajtó valósággal elárasztja a hazai mindennemű és származású olvasót Párizs újdonságaival. A hazai haladás, az itthoni gyarapodás alapja a tudomány, a gazdálkodás, kereskedelem modernizálása a realitások talaján: anyagi építkezés és művelődés együttese. Így növekedhet a nemzet ereje nyugati mintára. A hírek, melyek a Külföldi Szemle (*Pesti Divatlap*); Egyveleg, Külhírek (*Rajzolatok*); Intézet, Szorgalom (*Honművész*); Különféle (*Regélő*); Elegytár (*Társalkodó*); Hírfűzér (*Athenaeum*) stb. című rovatokban jelennek meg, a fentebb említett Széchenyi-féle polgárosító program tételeit tükrözik. A kultúra anyagi, szociális és szellemi arculatának megfelelően a közvetítésnek adó híreket így csoportosíthatjuk: tudomány, kereskedelem, gazdaság, politika; művelődési program (etikai, emberi magatartás, sajtó, könyvtár, színház, zene, képzőművészet); divat, pletyka, magyar hírek Párizsból. A tudomány fellegvára az Akadémia. Mégis, amikor 1830-ban végre megalakul a magyar akadémia, elsősorban nem tudományos intézmény, hanem a nemzeti művelődés, a nemzeti ízlés fölötti örökös tüzitűzi ki célul, s legfőbb eszménye: a nemzetnevelés.

A tudomány tehát eszköz a nemzet eljövendő boldogságához, tolmácsolja a jelmondatul választott két szó: „Borura derü!” (Ez az üzenet a nemzethez mégis egyetemes jellegű, mert kifejezi egy korszak szellemét.) Tudományon sem a természettudományokat értik elsősorban, hanem a nyelvtanulmányt, az irodalmat, a művelődést, a bölcsességet és a művészetet. A klasszicizmus szellemében, Kazinczy tanítása szerint: aki író, az egyúttal tudós és literátus ember. (Vörösmarty pl. azt írja a Tudományos Gyűjteményben Barthélemy és Méry francia költőkről, hogy „különös tünemény valának a tudós világ előtt”). Zolnai Béla ezt így foglalja össze: Írói sors: filozófus élet, biedermeier rezignáció és polihisztorság.⁵ Tudomány és irodalom tehát egybekapcsolt fogalmak. Tudós író, józan ész! (Bajza). Mit tekintett a pesti Magyar Tudós Társaság legfontosabb feladatának? A nemzeti ízlés csinosítását, ugyanolyan nyelvművelő társaságként, mint a kétszáz évvel ezelőtt megalakult francia akadémia. Első konkrét lépése pedig: idegen klasszikusok, főleg francia művek fordításával pótolni az

4 *Felső Magyar Országai Minerva*, 1830. I. m. 218.

5 Vö. Zolnai Béla: *A magyar biedermeier*. Budapest, 1940, Franklin-Társulat, 80-100.

eredeti magyar művek hiányát. (Csathó Pál Victor Hugo, Dumas, Scribe darabjait fordítja magyarra.) Ehhez kapcsolódik a *Tudománytár* folyóirat programja, melyet Schedel Ferenc állított össze. „Tartalma tudományos, encyclopaediai legyen, kiterjeszkedjék az emberi tudás minden ágaira, leginkább azonban a jelen idő haladásaira: előadás formája értesítő és közlő jellegű legyen, iránya pedig: hogy azon hazánk fiai, kik külföldi folyóiratokat nem kaphatnak, műveltségi szükségüknek ebben némi pótlékát leljék.”⁶ A kötetek tehát eredeti és fordított cikkeket közöljenek, valamint könyvismertetéseket és egyéb „műveltségi tudósításokat”. A *Tudománytár* számai ennek a célkitűzésnek megfelelően rendszeresen közölnek fordított cikkeket, igaz gyakran német közvetítéssel: a *Revue universelle*-ből, a *Bulletin universel des sciences*-ből, a *France littéraire*-ből, a *Journal des savants*-ből stb., kiváló fordítók: Schedel Ferenc, Vajda Péter, Kazinczy Gábor. A cikkek, témákat tekintve főleg literatura központúak – kitekintés az angol, német, orosz lengyel és elsősorban a francia korabeli irodalom teljességére, de érintik a természettudomány, az orvosi tudomány, az út-, föld- és népleírás, az ember és a föld teóriája témaköröket is.⁷ A leginkább figyelemre méltó a *Tudománytár* cikkeiben, hogy az európai művelődés közvetlen visszhangját akarják adni, és szinte azonnal fordítják az előző évben megjelent cikkeket.

Ugyanilyen közvetlen reagálásként foghatók fel azok a korabeli időszakai sajtóban megjelent hírek is, amelyek az 1830-as, '40-es évek francia akadémiajáról szólnak, és amelyek valahogy ellentmondásosak és bizonytalankodók is. A fentebb említett okok miatt az összehasonlítás ugyanis rendkívül nehéz. Most született, vadonatúj, műveltséget szervező és irányító intézményünk, a Magyar Tudós Társaság, hogyan is tudna lépést tartani a világhírű, kétszáz éves franciaival? Mit tanulhatunk tőlük most, és mit kell elutasítanunk, másképpen csinálnunk?

A francia akadémia újításairól érdekes adatokat közölnek. Az akadémiai pályadíjakra vonatkozóan dicsérően és pejorative felfoghatunk két közleményt: „A francia Académie Párisban a legjobb öt felvonásos és versben írt szomorú vagy vígjátékra, melly miként az erkölcsre nézve hasznos, úgy a művészet

6 *Tudománytár*, 1834, II, 1.

7 Az arabiai beduinok és vahabiak. Francziából Petrovics Fridrik. Földrajzi, néprajzi ismertetés. A *Bulletin universel des sciences* 1831. Sect. 6. Nro. 4. szerint. *Tudománytár*, 1834, I, 147–161. A föld teóriája Ampere szerint. (Fizikai és földrajzi keletkezés) Ford. Schedel Ferencz a *Revue universelle* 1833-diki 2.d. kötetéből. *Tudománytár*, 1834, I, 182–198. Celebes (Reinzi úr utazásaiából) Ford. Csató Pál a *France littéraire* 1833, I. kötetéből. Útleírás Óceánia szigeteiről. *Tudománytár*, 1834, II, 31–53. Az emberi nem tökéletesedhetése. Francz. Vajda Péter Brétillot után. *France littéraire*. 1833, IV. füz. *Tudománytár*, 1835, VII, 37–68. Orvosi tudomány. Fordítva a *Bulletin litt. et scient.* Nro. 7. 1836 után A.B.P. *Tudománytár*, 1838, Új folyam. II. kötet. Út, föld és népleírás. *Lettres sur l'Islande*, par X. Marmier Paris 1837, I. köt. *Bulletin litt. et scientif.* Nro. 4. 1837 után A. A. *Tudománytár*, 1841, 115–117. Az emberfaj – előtti föld. Cuvier fölfedezései. *Revue univ.* 1834, VI. Schedel Ferencz. *Tudománytár*, 1835, VII. 76–92. A szárazföldek újsága. Cuvier nyomozásai. *France litt.* 1832, I. Schedel Ferencz. *Tudománytár*, 1835, VII, 92–100.

kívánatainak is megfeleljen, tíz ezer franc jutalmat tett ki.”⁸ – Vannak-e nálunk pályadíjak, és ha vannak, mekkora ez az összeg – jelentheti e hírecske. Egy 1845-ös külhír viszont így hangzik: „Párisban az académie française múlt hó 9-kén 4 tagú bizottmányt nevezett ki, melly az 1834-től 1844-ig előadott öt föl-vonásos kötött nyelven írt drámák legjobbjának a 10 ezer franknyi jutalmat oda ítélje. Meglátjuk, kié lesz a koncz...”⁹ Üzletté vált tehát a művészet, aprópénzre váltották a tehetséget.

Az akadémiai hírek ezekben a rovatokban sem a tudósoknak szólnak első-sorban, hanem a polgárosuló olvasóközönségnek. Érdekes véleményt olvasha-tunk a költő és tudós megkülönböztetéséről is, mely jelzi, hogy az általános felfogás szerint nálunk a költői mesterség még mindig komolytalan foglal-kozásnak számít. „A költő és tudós, két különböző, egy testben lakó ember. A költő és tudós nem állhat meg egymás mellett. Utóbbi az elsőnek hamvaiból jó létre. Mihelyt meghalt a költő, a tudós örökösül hagyományában, megtisztítja, kiveri azt, megjobbítja, s aztán fölékesíti magát vele... A párisi költő fiatal, sápadt homloka van, közönségesen sorvadásban sínlődik. Soha nincs melegen öltözve, soha nem eszik, ő érzéssel teljes minden iránt (a tudós mindennek az ellen-kezője).”¹⁰ E byroni magatartású költőt nem lehet tehát a tudóssal azonosítani, de ki cáfolhatná, hogy nincs a tudós költőkre szükség – itthon? Széchenyi is fejlődésünk egyik legfőbb akadályának tartja, hogy egyetemünk színvonala alacsony, nincsenek tudósaink, s nem értékeljük más nemzetek tudományait sem. Hiszen ennek a polihystori feladatnak kell megfelelnie a legkiválóbb író-inknak, csak így tudják teljesíteni küldetésüket az „átmenet” korában.

A Magyar Tudós Társaság megreformálásának időszerűségéről, egyébként megint csak francia mintára, 1848-ban Balogh Pál szól.¹¹ „A francia akadémia egy független, s magát tulajdon törvénye által igazgatott testület, mellyet a fran-cia kormány, mint illyet tekint és tisztel, lényeges befolyást gyakorol a nemzet tudományos műveltségére, sőt politikai állására is. A francia akadémia 1845-ben az első évharmadban 16 ülést tartott, s egy ünnepélyes közgyűlést. Itt 420 tudom-ányos értekezést bíráltak el, 72-öt felolvastak.” Ezek az adatok is bizonyítják, hogy óriási kiterjedésű munkát végeznek, minden népet érintő fontos kérdés-ben részt vesznek. A francia tudós legnagyobb kitüntetése az akadémiai tagság, rendes fizetése 1200 frank. Például a híres költőnek, Hugo Victornak csak ne-hezen sikerült az Académie Française-be bejutnia. Ugyanakkor, mi a helyzet nálunk? Szigorú a cikkíró véleménye: mi eddig sem anyagi, sem erkölcsi te-kintetben akadémiankért semmit sem tettünk! Az akadémiai tagságot bárki elnyerheti, Kazinczy és Vörösmarty mellett Kisfaludy Sándor, Döbrentei Gá-bor, Szász Károly, Czuczor Gergely stb. Nem követelik meg tehát a tagoktól

8 Külhírek. *Rajzolatok*, 1836, II, 75. sz., 600.

9 Külhírek. *Vidéki futár a Honderűhöz*. 1845, 5. sz., 96.

10 *Rajzolatok*, 1836, II, 66. sz., 525.

11 Egy pár szó a Magyar Tudós Társaság ügyében (Balogh Pál). *Társalkodó*, 1848, 18. sz., 137.

a magasfokú tudományos munkásságot, elég, ha író valaki, vagy érti a művészetet. A Pesti Magyar Tudós Társaság ülései unalmasak, mire hívják meg az embert? Szomorú emlékbeszédre.¹² Komoly problémánk, hogy nincs egyetlen igazán tudományos folyóiratunk sem, pedig megvan rá az igény. Ezért vegyünk példát Franciaországról, ahol az ifjúságra a nemzet bizodalommal tekint, ahol az ifjúság a tudományos műveltséget tekinti a polgári haladás valódi alapjának, „s ez egyedüli föltétele az emberi méltóság és szabadság okos élvezetének!”¹³ Így aztán a „műveltségi tudósítások” igyekeznek tájékoztatást adni a franciaországi orvostudományok és természettudományok fejlettségéről is, természetesen csak alkalmi jelleggel és nem mindenre kiterjedően. Vajda Péter írja az *Athenaeum* Egyveleg című rovatának párizsi híreit. A tudományt szolgálják az oktatói intézetek is, 1832-ben 47 népoktató-tanító intézet volt, 1834-ben már 62.¹⁴ Sajnos a természettudományra vonatkozó hírek meglepően ritkák és a művészettel, kultúrával összevetve pontatlanok. Két akadémiai hír például: „Megvizsgálták tudományosan Napóleon koponyáját Párizsban az akadémia ülésén, eszerint a vizsgálat szerint egészen más embernek kellett volna lennie.” „Vagy előadást tartottak Cameleon gyík színváltozásairól.” Csupán a *Honművész* című lap sokoldalúságát bizonyítja, hogy néhány természettudományra vonatkozó hírt közöl.¹⁵ A „kitekintés” lényegesen több adatot tartalmaz a francia gazdasági élet és kereskedelem, a közlekedés fejlettségéről. „Franciaországnak 1837 óta van egy vasútja, de készül már a többi. Jelenleg 1663 híd van, vashidak, de Párizsban lánchidak is. 84 gőzhajó, 44 utasszállító, 21 tengerihajót vontat, 17 teherszállító. Franciaországban már egy léghajó is felszállt három órára. Tervezik egy híd-alagút építését Calais-tól Dowerig. Nagy a levélközlekedés is: egy nap 200 ezer levelet kézbesítenek.”¹⁶ A szorgalom, a gazdaság és a kereskedelem című rovatok szinte mindenről tudósítanak: a párizsi zálogházakról, a biztosítótársaságokról, a legtöbb az életbiztosítótársaság. Igen fontos tehát a tőke összpontosítása. Hogyan fejlődik a gazdaság? Daguerre képcsinálásáról, az üvegszövésű szövetekről, a párizsi légszuszvilágításról, a könyvnyomtatásról, a francia emberek szorgalmáról is szólnak a hírek. A kereskedelem Párizsban rendkívül fejlett, a boltok száma nagy, a kereskedők nyájasak és előzékenyek, a forgalmat fellendítik a vevőt édesgető hirdetések, nagy az árubőség, még exportra is telik: például évenként 60 millió tojást küldenek a franciák Angliába.¹⁷

12 Erdélyi János: Eredeti levelezés külföldről. A francia akadémiai közgyűlés. *Pesti Divatlap*, 1844, 14. sz., 13-14.

13 I. m.

14 Intézet. *Honművész*, 1836, 13. sz., 100.

15 Természet-tudomány. *Honművész*, 1834, 85. sz., 674, 427.

16 Francia vasúttak. *Honművész*, 1840, 21. sz. 163; Elegytár. *Társalkodó*, 1838, II, 90. sz., 356 Egyveleg. *Honművész*, 1836, 92. sz., 730; Egyveleg. *Athenaeum*, 1839, II, 11. sz., 176.

17 Vö. *Honművész*, 1835, 68. sz., 541; 1840, 94. sz., 755; *Rajzolatok*, 1836, II, 60. sz., 479.

Az itthoni olvasókat bizonyára szórakoztatta ez az újszerű hírkavalkád. Az adatok pontossága megkérdőjelezhető, de nem is ez volt fontos – információkat kaptak, s apróságokból felmérhették mekkora a lemaradásunk, milyen nagy szükség lenne az itthoni termelés, gazdálkodás, kereskedés fellendítésére. Az emberiség fejlődésének alapfeltétele, hogy az érdek értékévé váljon, hogy a tehetségesebb segítse a fejletlenebbet: „szellemiek nélkül nem gyarapodhatnak az anyagiak, de anyagiak nélkül sem fejlődhet a szellem...”¹⁸ A közös értékeket csak az egyéni értékek fejlesztéséből lehet létrehozni. Önmagunk műveléséhez erkölcsi megerősödésünk is hozzátartozik. Ha anyagi javaink gyarapodnak, önmagunkkal is foglalkozhatunk, hiszen a hazai elmaradás oka a nemesség romlottsága is. Az erkölcsnevelő szándék benne van a kor elvárásaiban. Ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a külfilmek között igen sok szól a francia neveltetésről, iskoláról, erkölcsokről. Vagy pozitív, vagy negatív példákat hoznak a hazai olvasó okulására. „A mostani francziák még mindig színpadi szájuak, de most több becsületesség van egyetlenegy párisi szalonban, mint Voltaire hazájában egész Franciaországban! Az érzelmek komoly őszintesége jellemző, a nemzeti bölcsesség valódi elemei mozgásban vannak.”¹⁹ Milyenek a francia ember sajátos jellemvonásai? A franciához hasonló nincs: „élénk, nemes, nyájas, szelíd egy bizonyos pontig, szorgalmas, hétköznapi munkában van, templomba vének s dologra tehetetlenek járnak! Még táncolni és játszani is rendkívüli szorgalommal járnak!”²⁰ Gyermekük neveltetésére is sok gondot fordítanak, általában intézetekben taníttatják őket, ahol a természettudományokat inkább elsajátíthatják, mint a klasszikus tudományokat. Az oktatás magas színvonalának érdekében létrehoztak egy jótékony egyesületet, mely a szegény iskolamestereket támogatja. A rossz útra tért fiatalokkal külön foglalkoznak egy párizsi javítóházban, a fogház egy részét elkülönítették a fiatal vétkesek számára, akiket oktatnak, sőt dolgoztatnak.²¹

A fentebb olvasott hírek tökéletesen megfelelnek a mindennapi, hazai olvasó világnézeti attitűdjének, biedermeier motívumainak: „a családiasság kultusza, emberszeretet, filantrop érzékenység, az irodalom pedagógus hajlamai, szelíd lemondással menekülni a politikai életből a családi kör magányába, az érzelmek és képzelmelek, a hasznos multságok és nemes időtöltések otthonába...”²² De felfoghatjuk mindezt éppen ellenkező előjellel is. Az erkölcsi „fundus” – Széchenyi szerint is – a jövő legbiztosabb alapja. Mi akadályozza nálunk, talán jelenleg is, az ember tökéletesedését? Bizonyos nemzeti hibák. A kényelemszeretet, az önzés, az álmodozás, az anarchia, a hatalomvágy, a nemzetietlenség stb. – tehát az előbbi francia karakter ellentettje, s az erkölcsi alap részei: a bátorság, szótartás,

18 Vö. Széchenyi István: *Hitel*. Pesten, 1830, 153–220.

19 Egyveleg. A régi és a mostani Páris (Kéri). *Athenaeum*, 1840, II, 13. sz., 208.)

20 Levél Párizsból. Január 27. (Zsivora György). *Rajzolatok*, 1835, 12. sz., 70.

21 Vö. *Társalkodó*, 1837, I, 12. sz., 44.

22 Vö. Zolnai Béla: *A magyar biedermeier*. 1940, 9–10.

családszeretet, tolerancia, becsület – hibáznak. A romlott erkölcsök, a házasság és a családi élet normáinak felbomlása is belső problémánk. A francia vonatkozású hírek erre vonatkozólag negatívak, s intő példaként állnak az olvasó előtt. A házasság Párizsban sem szent többé, egy francia hírlap 1837-ből statisztikai adatokat közöl: „megszökött asszonyok: 1135; megszökött férjek: 2345; tökéletesen felbontott házasságok: 4175. Igazán boldogok: 13!”²³ A *Rajzolatok* és a *Honművész* arról adnak hírt, hogy az erkölcsi állapotok romlanak, növekedik a bűnözés, megjelenik a nyomor az utcán. Egy emigráns, aki a régi Franciaországot elhagyta, és csak a restauráció után tért vissza, az új Franciaországot igen rossznak, megváltozotttnak látja, s e benyomását így magyarázza: „a figyelmesség a szép nem iránt eltűnt, csak a nyilvános kereskedés a lényeges, elveszett a franciák szeretetreméltósága is. A pénz, a birtok az, aminek a mai Franciaország hódol...”²⁴ Szabadság helyett pénz az, aminek áldoznak.

A polgári erkölcs tehát kétarcú, értékeit, de már veszélyeit is summázza az *Athenaeum* ismeretlen cikkírója, szinte balzaci leleplező iróniával, s rámutat, a kitekintésben nem mások utánzása a lényeg, hanem az értékek keresése, a hazai hibák feltárása. Itt és most kell önmagunkból kiindulva tökéletesülni. A haladás legfőbb gátja: tudatlanságunk, a szellemi és kulturális elmaradottság. Ezért olyan fontos a francia kultúra fejlettségének bizonyítása a sajtóról, a könyvtárakról, a színházról, a zenéről, a művészetekről szóló hírekkel. A francia sajtó először is sokkal nagyobb erőt képvisel, mint az itthoni. Köszönhető ez elsősorban a sajtószabadságnak. Mme de Staël szerint: „Sajtószabadság az egy nemzetnek, mi a lelkiösmeret egyes embernek. Valamint ez figyelmezteti az egyént minden jóra s rosszra, amit elkövetett; úgy a sajtó egész nemzeteket.”²⁵ De köszönhető ez a másik félnek – az olvasóközönségnek. Olvasóink száma itthon alig hét-nyolc ezer, panasolja az *Athenaeum* tárcáírója, csaknem minden tizedik olvasó – író is.²⁶ Ugyanakkor Franciaországban „mindenki olvas, a kocsis, a tejesasszony, minden utcában van olvasószoba, több mint 300 Párizsban. Minden kávéház tart 5–50 újságot. Mindenütt olvassák az újságokat, híreit szó szerint nyelik, kapkodják.”²⁷ Mindenkinnek megvan a kedvenc hírlapja, Párizsban a test szükségletei után első az újság!

Igen nehéz ugyanakkor a francia lapirodalomról teljes képet adni, olyan óriási a lapok száma, amely hónapról hónapra, hétről hétre változik. Nagy a különbség a „nagyhírlapok”, illetve a „kis journalok” között, nem tárgy vagy cél szerint, hanem módszereikben és eszközeikben. A „nagyhírlapok” mindig az idő forgásától függnnek, a kor, a körülmények irányának hódolnak: „a kis journalok humorja ellenben minden párton felül emelkedik, s az élet forgatagát

23 Elegytár. Párisi házasságok statisztikája. *Társalkodó*, 1838, I, 32. sz., 124.

24 Egy szó Franciaország erkölcsi állapotjáról. *Athenaeum*, 1837, I, 3. sz., 19.

25 Böngészet. Mme de Staël a sajtószabadságról. *Athenaeum*, 1841, II, 13.

26 *Athenaeum*, 1842, II, 75. sz., 598.

27 Kistárcza. Betűevő francziák. *Regelő Pesti Divatlap*, 1844, 5. sz., 79.

a közemberi értelem elfogulatlan szemeivel tekintik” (pl. a Charivari), éppen ezért nélkülözhetetlenek.²⁸ A francia nemzet nagy többségének szokott olvasmányait nem könyvek, hanem journalok és szemlék teszik. Éppen ezért egy lap fennmaradásához és sikereihez feltétlenül szükséges, hogy „szelleme a nép egy részében gyökerezzen”. Ha az irodalmi oldal s a külső kiállítás nem elégíti ki a közönség ízlését, a lap nemsokára tönkremegy...²⁹ Bámulatos és követendő: a vezércikkek irodalmi stílusa (egyszerűség, világosság, hatásosság); a szerkesztők ügyessége és jártassága a fogalmazásban és kivitelben; az őszinteség, az elmésség, a bátor polémia (amely sohasem durva hangnemű); az újságok sokoldalúsága, a híres írók részvétele (főleg a tárcarovatokban). A szerkesztők mindig a jelen problémáit tartják szem előtt, az embert és a társadalmat, így szemléljük gyakorlati jellegű, s minden, ami nem korszerű, az kimarad az újságokból. A francia újságíró éppen ezért megbecsült ember, hírhez, méltósághoz juthat, s nem titkolja a nevét, „a francia ifjú éppen olly büszke, ha valamely journalba cikket ír, miként az angol, ha a parlamentben derék beszédet tart”.³⁰

Lehetetlen itt nem észrevennünk, a többi francia sajtóra vonatkozó hírt is elolvasva, a tendenciát: a hazai sajtó jobbításáról van szó.³¹ A legfontosabb felvetett kérdés: megszilárdult-e már nálunk az időszaki sajtó hatalma? Milyen folyóirattípus felel meg leginkább az itthoni állapotoknak, a hazai olvasók ízlésének, és hogyan lehet lassan, jobb újságok írásával és szerkesztésével a hazai közönség elvárásait átalakítani, angol és francia mintára európai színvonalúvá tenni? Kezdetben a szerkesztők célja, csupán „az életet, úgy, mint van, tarkán előrajzolni, ízlésnevelés a társasélet, s divatvilág emelésére a hazában”. A *Rajzolatok* című újság beköszöntője és mottója: „Élj hazádnak, nemzetednek, Szent a pálya, szent a cél” – még megfelel a biedermeier ízlésű, az életet világos és vidám, sötét és szomorú oldalaival, de mindig nyájas alakban látó olvasónak.³² A reformkor olvasói igénye azonban sokkal több ennél: legyen a folyóirat ismerettár, „versenyháza az elméknek”, emelnie kell a műveltebbek számát. Nem új folyóiratokat kell létrehozni, hanem a meglévőket kell jobbítani, a kiemelkedő íróknak kell egy-egy nagy folyóiratnál tömörülni.³³ Érdekes jellegzetessége a hazai sajtónak, hogy a hírlapok és folyóiratok a irodalom szervei. Éppen úgy, mint ahogy az akadémiai programban a irodalom áll a középpontban, úgy a lapok is inkább az irodalom terjesztői, mint a tudományoké vagy a művészeteké. A kevert műfajú lapok igen sok esetben vitát kavarnak: sokan fájlalják, hogy az egyetemű új irodalom zsurnalisztikává olvad fel, s ez „fél tudákosságot, a haza

28 Fekete Soma: Párisi képek. II. *Tudománytár*, 1843, 442; *Honművész*, 1839, 53. sz., 430.

29 I. m. *Tudománytár*, 1843, 402. sz.

30 *Litteratura*. *Honművész*, 1840, 83. sz., 671; *Honművész*, 1841, I. 37. sz., 293.

31 Csatári Ottó: A magyar időszaki irodalom. *Életképek*, 1845, I, 1. sz., 26; Sas Imre: Észrevételek az időszaki sajtó körül. *Életképek*, 1847, 9. sz., 257.

32 Munkácsy János: Beköszöntő. *Rajzolatok*, 1835, 1. sz., január 1.

33 Az időszaki iratokról. *Felső Magyar Országai Minerva*, 1836, 1. sz., 1-36.

szellemi elfajulását eredményezi”.³⁴ Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a hazai viszonyok között az olvasóközönség megnyerésére és növelésére a legmegfelelőbb műfaj a divatlap, de ezt is fejleszteni kell. A divatlapok nálunk átveszik a tudományos és szépirodalmi folyóiratok szerepét. Ismert tény, hogy ezt a feladatot, kivált az 1840-es években az *Életképek* tudja betölteni. Érdemes összehasonlítani egy-egy cikket a három legismertebb divatlap programjával.³⁵ Ami az *Életképek* 1846-os programjában új és korszerű: fő feladatának a polgári művelődés terjesztését tartja, de magyar szellemben, a legkiválóbb hazafias írók megnyerésével, akik egységes elveket vallanak. (Új az is, hogy az *Életképek* a Nemzeti Színház hivatalos közlönye lesz.) Végül a legfontosabb levont tanulság: korunk a zsurnalizmus korszaka, a sajtó a legnagyobb politikai hatalom lehet: „had-serege a közvéleménynek; leghatalmasabb fegyvere a kornak; mert fejlesztője, terjesztője az eszméknek és véleményeknek. Ezen új módja az eszmék terjesztésének két előnnyel bír: olcsóbb és sokkal gyorsabb. Könyvek által ez egy század történnék meg!”³⁶ Mindent összefoglalva és kiegészítve, Irinyi József leszögezi (Lamartine véleményéből kiindulva és francia sajtó példáján okulva): „az időszaki sajtó encyclopedia, melly mindent magában foglal, s visz a közönség bírószéke elé. Az időszaki sajtónak nem annyira a meggyőzésben, mint inkább a közfigyelmi ébresztésben, s mintegy összpontosítva tartásában áll fő célja.”³⁷ Ezért legyenek a cikkek: érthetőek, inkább mondottak, mint írottak; tudassanak minden bel és külföldi érdekes hírt, s terjedjenek ki a tudás minden ágára; értesítsék a polgárokat jogaik mibenlétéről, panaszoljanak el a közönség előtt minden jogtalanságot és méltatlanságot. Mondják el az emberek hiányait, vágyait, szenvedéseit; szigorúan támadják a visszaéléseket; védjék az igazságot, a nemzeti nagyságot, tekinteteket, érdeket kívül s a jólétet, szabadságot és rendet belül. „Beszélni a közvélemény nevében, de beszélni a közvéleménynek is! És mindezt tenni nem néha, de tenni csüggedés és halogatás nélkül, s eképp küzdeni, tudósítani, világosítani, tanítani, igazán bátran és becsületesen – ez az időszaki sajtó feladata.”³⁸ Irinyi tehát a politikai hitvallást és a politikai irányítást tarja a legfontosabbnak, így a negyvenes évek végén már nem a literatura terjesztése a lapok középponti iránya, külön kell válni attól.

Láttuk, hogy a sajtó a legfontosabb eszköz a szellemiek gyarapodásához, de ezt szolgálják a könyvkiadás, a könyvtárak is, először ezeket a segédeszközöket kell tehát fejlesztenünk, csak ezután léphetünk tovább. 1831-ben a francia sajtó

34 *Társalkodó*, 1836, II, 102.

35 Frankenburg Adolf: Nyílt levél az *Életképek* olvasóihoz. *Életképek*, 1846, II, 17. sz., 513–518; Vahot Imre: Szerkesztői számadás. *Pesti Divatlap*, 1844, utolsó szám, 177; Előfizetőinkez. *Honderű*, 1843, II, 1. sz., 1–3.

36 Garay János: A magyar írók s irodalom Pesten, 50 év előtt és most. *A Kisfaludy Társaság Évtáplajai*, 1846, V, 2. rész., 138–157; Irinyi József: A szépirodalom a politikai lapokban. *Életképek*, 1845, II, 7. sz., 197–202.

37 I. m. 200.

38 I. m. 201.

5063 új művet adott ki, ebből 979 politikai tárgyú volt. Párizsban nyolcvan könyvnyomtató működik, a párizsi királyi nyomtatóműhelyt 1528-ban alapították, azóta 1400 ritka és nevezetes munka jelent meg.³⁹ A könyvkereskedést fel-lendítik az ügyes üzleti fogások, például a fillér-tár alapítása angol mintára.⁴⁰ A kölcsönkönyvtárakról egyébként a *Rajzolatok* és a *Honművész* többször is tudósít.⁴¹ A leggazdagabb könyvtár kétségkívül a párizsi királyi könyvtár. Impozáns adataiból Bajza József a következő tanulságot vonja le a hazai olvasók számára: „Mit mondjanak a komolyabb tudományok barátai, a könyvtárak után szomjazók hazánkban? Hány könyvtárunk van nekünk a szó saját értelmében nyilvános, hol ne a könyvtárnok személyes kegyeitől függne minden? És mégis azt kívánjuk, hogy tudós férfiakkal bírjunk! Mintha azok minden segéd-eszközök nélkül egyszerre felkészülten Minervaként előugorhatnának!”⁴² Schedel Ferenc 1844-ben újítja meg indítványát a még mindig hiányzó Nemzeti Könyvtár ügyében, és hangsúlyozza: csak így teljesezhet ki nemzeti irodalmunk ismerete egész népünk körében!⁴³ Irodalmunk terjesztése pedig az olvasóvá nevelés, könyvnyomtatás és a könyvárusítás fejlesztésével segíthető. Az újságok is megvizsítják a hírt az új könyvekről, de ez még nem elegendő, mert a magyar könyveket főleg német könyvárusok árulják, a kiadók nem ismerik eléggé a legkiválóbb írókat, a kor olvasóközönségének szükségletét (inkább külföldi mintára kell könyvet írni), szakmailag tájékozatlanok, s a magyar írók könyveit nem árusítják. Vidéken pedig még rosszabb a helyzet, pedig „újjászületésünk is csak az irodalom terjesztésétől függ”.⁴⁴

A kultúra terjesztésének fentebb említett lehetőségei mellett más fórumai is vannak: a színház, az opera, a képtárak, a hangversenyek stb. Ezek közül a legfontosabb szerep a színházé lehet – lehetne. Az 1837-ben megnyitott magyar Nemzeti Színház a negyvenes években be is tölti ezt a feladatot, mint legfontosabb nyelvterjesztő és kedveltető közintézet. Hivatása a szívet és lelket magasabb műveltségre emelni, a nemzetiség és a művészet ügyét képviselni. Hol van azonban a mi színházi életünk a párizsitól, ahol a bőség zavara figyelhető meg – mind a színházak számában, mind az előadott darabok özönében. A külföldi hírekben közölt tudósítások állandóan ezt bizonygatják statisztikai adatokkal is, pletykákkal is. (Opera királyi színház, Théâtre français, Olasz theátrum, a Vígoperák színháza, az Odeon, sőt van még vízi színjáték és a gazdag írók magánszínházai.) A legdivatosabb műfajok a vaudeville és a zenés darabok, divatos szerzők: Scribe, Paul de Kock, Dumas és a legünnepeltebb

39 *Athenaeum*, 1840, 11. sz., 176.

40 Egyveleg. *Honművész*, 1834, 60. sz., 476.

41 *Honművész*, 1840, sz. 12.; *Rajzolatok*, 1836, II, 58. sz., 451.

42 Egyveleg. *Athenaeum*, 1840, I, 47. sz., 751. (XXX=Bajza József.)

43 Schedel Ferenc indítványa. *Kisfaludy Társaság Évlapjai*, 1844, VII, 38–40.

44 Irodalmunk terjesztése ügyében (E-i.) *Életképek*, 1845, 16. sz., 485–489.

színésznő, Rachel.⁴⁵ A *Pesti Divatlap* mulatságos hírt közöl egy párizsi lap nyomán: „a néhány szót, mit színházainkról mondhatnánk, legjobban az ördög történetének lehetne címezni, mert a divat birodalma olly hatalmas, hogy minden színház az ördöggel foglalkozik, kisebb, nagyobb mértékben – de az ördögös darabok szerzői mind jobb ördögök, semmint gondolná az ember...⁴⁶ A színészek életéről is megtudunk valamit: 1840 óta színészi segélyegyesület működik Párizsban, Scribe, Delavigne és Meyerbeer alapítványa, akik pénzzel segítik a szegényebb színészeket. Ugyanebben az évben színészi iskolát is alapítanak Párizsban. A francia színészetéről részletesen és hozzáértően egy hazai színész tudósít a *Regélő Pesti Divatlapban*: Egressy Gábor.⁴⁷ Még a színházi élmények is azt mutatják, hogy a „világ szíve itt dobog”. A színpadi technika, a díszletek, a költészet és a színészet a legmagasabb fokú, a színházat ostromló nép is tömördek, itt tollukból megélnék az írók!⁴⁸ Nálunk azonban az írói tulajdont nem becsülik, pedig az írónak joga van a munkájából eredő jövedelemhez. A költő akkor teszi meg az első lépést, amikor a drámáját megírja, azután már a közönségen és a színházon lenne a sor, hogy az írórt pártfogolja. „Mindaddig valódi irodalmunk nem lesz, míg az irodalom el nem tartja embereit s nemzeti színházunk sem lesz addig”, figyelmeztet Vörösmarty is.⁴⁹

A sajtó minden területre kiterjedő figyelmét, a „kitekintés” alaposágát a társ-művészetekről szóló hírek is jelzik. Zene, hangverseny, hírek a párizsi Conservatoire-ról a Hangászat rovatban. A *Honművész* ad néhány adatot a francia építészetéről (hogyan a restaurálják a régiségeket Párizsban), s ír a híres 18. századi francia építészekről (Blondel, Mansart, Antoine). Ugyanebben a divatlapban szerepel a festészet rovat is.⁵⁰ Végül talán legtöbb apró hír a híres emberek szobrainak felállításáról szól. Szobrot állítottak: Napóleonnak, Montaigne-nek, és Montesquieu-nek, Corneille-nek, Molière-nek szerte az országban – és a szabadság istennőjének is Párizsban. „A szobornak szárnya van, jobbában égő lámpát, baljában széttörött bilincseket tart, egyik lábát a légből emelve, a másikat egy földtekére téve. Arcza nyugat felé van fordulva.”⁵¹ Mindez bizonyítja, hogy a francia nem feledkezik meg azokról a fiairól, akik a francia szellemet emelték, és használtak hazájuk hírének-nevének, s erre még anyagi áldozatot is képesek hozni, igaz, nem mindenkiért és nem mindenki egyformán. Az európai polgárosulás tűzhelye Franciaország, s a vajúdás, az átalakulás szinte minden területen

45 Külföldi játékszín. *Honművész*, 1834, 36. sz., 287; 1836, 72–73. sz., 576.

46 Külföldi hírek. *Pesti Divatlap*, 1844, 15. sz. 28.; E témával kapcsolatban érdekes, hogy a *Pesti Divatlap* 1844, 16. sz., 44. lapon hírül adja: Petőfi ismét nagyobb költeményt írt, sokat ígérő cím alatt: A pokol titkai.

47 Francia színészetéről, I. *Regélő Pesti Divatlap*, 1844, 4. sz., 50; 16. sz., 241.

48 Egressy Gábor levele. *Honderú*, 1843, II, 25. sz., 836.

49 Vörösmarty Mihály: A színházi dráma jutalomról. *Athenaeum*, 1842, II, 1–2.

50 Festészet. *Honművész*, 1834, 101. sz., 803; 1835, 4. sz., 18; 1840, 16. sz., 123.

51 Szobrászat. *Honművész*, 1840, 76. sz., 80. sz., 613; 645.

pozitívumokat és negatívumokat mutat. De a francia szellem felé fordulással a magyar időszerzői sajtó elsősorban pozitív példákat akar adni a hazai művészeti élet fellendüléséhez.

Párizs bemutatása azonban nem lenne teljes a „külalakra”, „divatra” vonatkozó tudósítások, pletykák nélkül. A mindennapi pesti polgár szívesen olvas nem mindennapi híreket, például a közismert francia írók, emberek magánéletéről, a pesti hölgyek pedig a párizsi divatot akarják követni. A vegyes tartalmú divatlapok a társadalom szélesebb rétegeihez szólnak, hiszen egyszemélyben töltik be az irodalmi, kulturális, társadalmi és ismeretterjesztő feladatot. Az ismeretterjesztésben pedig igen fontos szerepe van a Párizsról szóló kis híreknek, melyek összessége tükrözi a közvéleményt, a közízlést, de alakítja, formálja is azt. Szinte kivétel nélkül minden egyes 1830/40-es folyóirat szentel egy rovatot az ilyen jellegű híreknek: például Pesti Salon (*Honderű*); Különféle (*Regélő*); Pótléktár (*Társalkodó*); Mulattató (*Athenaeum*); Hölgysalon (*Életképek*); Divat (*Honművész*) stb. Érdekes azt is megfigyelni, hogy a lapok profiljuknak és olvasóközönségüknek megfelelően találják és rendszerezik ezeket a híreket. Az előkelőbb közönségű *Honderű* a fényes mulatságokról, bálakról tudósít a pesti hölgyeknek, a *Honművész* e hírek közlésében is mértéktartó, a *Társalkodó*, a *Rajzolatok* vagy a *Regélő* vegyesen közöl, szinte mindent mindenkinek „elegyít”. Az *Athenaeum* és az *Életképek* sem maradnak ki a sorból, de a pletykákat, némi maliciózus éllel, főleg mulattatónak szánják. „Páris – maga Franciaország, melynek koszorúja a város, Európa kebelén menyasszonyi ék gyanánt ragyog, Páris az egész művelt világnak fővárosa, minden egybegyűjtve van, a minden új itt támad!”⁵² Új például: a fényűzés a divatáru üzletekben, díszítés és ragyogás a színésznők hálószobáiban. Divat: a vendéghaj viselése, a legyező, az előkelő hölgyek nemcsak a kandalló mellett, hanem kikocsizás közben is „czigaroznak”, és harmincas korú hölgyek a legdivatosabbak, mert ezek a hölgyek nagyobb szabadságot élveznek, mint a fiatalabbak. A férfiak számára pedig a szakálldivat után beköszöntött a bajuszdivat: rövid, hegyesített bajusz, mint a szurony hegye. Divat a híres emberek ritkaságainak eladása, és főleg beszerzése, minden áruba bocsátható tehát, csak legyen, aki megvegye (például az akasztott ember kötelét is árulják). Különös hír: divat hosszú parlamenti beszédeket tartani.⁵³ Milyen lehetőségek és helyszínek adódnak az élet élvezéséhez? A szalonélet táncmulatságai – tánc a Tuileries-ben, tánchelyek a sorompókon kívül a köznépek, mezei bálók. Szórakozást lehet találni az egyre szaporodó klubokban, a nyári muzsikáló estéken a szabad ég alatt, a kávéházakban, ahol egyfelvonásos darabokat is előadnak, és az orosz szaunarendszerű fürdőkben. Az élet forгатagához tartozik, hogy olvashatunk a párizsi bűnözés növekedéséről, tolvajokról és gyilkosokról, szélhámosokról nyárspolgár pukkasztó, elrettentő híreket, pletykákat és „kacsákat”, melyek elképesztő bőségben záporoznak az olvasóra,

52 Páris. (Aláírás nélkül). *Társalkodó*, 1832, 21. sz., 83.

53 A Charivari nyomán. *Társalkodó*, 1841, 35. sz., 140.

izgatják fantáziáját, s szinte lehetetlen elkülöníteni az álhíreket a valódi adatokat közlőktől.⁵⁴ Lényegében az összkép a fontos – a külhírek középpontjában még ilyen jelleggel is Párizs áll lüktető, eleven követendő példaként.

Érdekes ellenpontként pedig ott van a tanulság, melyet a párizsi magyar vonatkozású hírekből levonhatunk: mit tudnak Párizsban rólunk, mit jelent Magyarország a világnak, Európának? A hírekből kiolvasható – szinte semmit. Párizsban korántsem lelhető fel a magyar szellem hatása. Tulajdonképpen azt sem tudják, hol található Magyarország. Az első francia útbeszámolót François-Sulpice Beudant írja Magyarországról, aki 1818-ban járt nálunk, 1848-ig szinte alig-alig valaki. Mégis, meg kell említenünk Bernard le Calloc'h, az ismert Kőrösi Csoma Sándor kutató, író, történész felfedezéseit, aki két francia utazó nevét említi még egyik könyvében: Jean-Baptiste Lemouton de Boisdeffre (1785–1852), és Jean-Charles de Besse (1765–1841). Az előbbi 1826-tól a pesti egyetem angol lektora, író és műfordító. Ő volt Shakespeare több művének első magyar fordítója. 1831-ben feleségével egy leánynevelő intézetet nyitottak Pesten (Teleki Blanka előtt 15 évvel). Miután öt nyelven beszélt, 1846-ban kiadatott egy új francia nyelvkönyvet nálunk. A másik érdekes utazó, Jean-Charles de Besse (azaz Ógyallai Besse János) igazából magyar származású, Párizsban él: újságíró, főszerkesztő, irodalmár, a *Mercur* „étranger” című párizsi folyóiratban ír a magyarokról az 1830-as években. Nyelvünk származását kutatja, vagy a magyar irodalom európai jelenlétét bizonygatja. Törökül is megtanul, török nyelvtana franciául 1829-ben Pesten is megjelent. Sőt, őshazakutató akart lenni, hitt abban, hogy a magyarok őshazája a Kaukázusban van. Róluk azonban a francia vagy magyar lexikonok nem tesznek említést.⁵⁵ Politikailag jelentéktelenek voltunk. Az útbeszámolók egy még veszélyesnek tartott ország iránti „bűvölettről árulkodnak, ahol a látogatók az egzotikumot keresik”.⁵⁶ Egy párizsi hírlap szerint hazánk egyik legnépesebb városa, Debrecen Kis-Ázsiában fekszik, a tokaji bor pedig nincs is, vagy ha van, az ausztriai szőlőhegyeken található.⁵⁷ A francia újságok csupán két vonatkozásban emlegetik hazánkat: cigányzene és csárdás. Veszter Sándor és bandája nagy sikert arat a párizsi Vaudeville színházban: „quelle mélodie et quelle force!” kiáltozták. Szinte minden párizsi lap dicséri a magyar táncot és muzsikát. Vajda Péter, saját véleményét is hozzáadja az előbb említett francia újságíróéhoz: „a franciák nem győzik eléggé csodálni eredeties, férfias, s otthon mégis annyira elhanyagolt magyar táncunkat... A magyar az embert tartozik tisztelni Veszterben, ki sikerre vitte a magyar művészi nevet

54 *Életképek*, 1848, 7. sz., 210; *Társalkodó*, 1837, 50. sz., 200; *Honművész*, 1838, I. 43. sz., 335.

55 Vö. Bernard Le Calloc'h: *Magyarok Franciaországban, franciák Magyarországon*. Vác, 2005, 90–96.

56 Vö. Catherine Horel: *Francia utazók Magyarországon (1818–1910)*. Kossuth, 2021, 7. Bevezetés. François-Sulpice Beudant: *Voyage minéralogique en Hongrie pendant l'année 1818*, Paris, 1822.

57 *Regélő*, 1837, 84. sz., 672; *Rajzolatok*, 1837, 4. sz., 32.

honunk határain túl...⁵⁸ Míg a párizsi néző csupán a kuriózumot keresi Veszter Sándor táncában, a tudósító a nemzeti büszkeséget, a magyar művészet magas színvonalú terjesztését dicséri.

Az *Athenaeum* Egyveleg rovata tehát kettős feladatot teljesít: párizsi hír, de előtérben már a nemzeti tudat, magyarságtudat, itt és most kell kultúránk színvonalát emelni, s egyben kapcsolódni az európai fejlett kultúrához. Ugyanezt a tendenciát követik a Liszt Ferenc párizsi sikereiről szóló hírek. Ő a párizsi közönség kedvenceinek egyike, barátja Lamennais, Victor Hugo, Sue, George Sand (le is festették barátai körében). Többször ír Jules Janin is Lisztről superlativuszokban, de Liszt most már inkább francia, mint magyar. „Vajha átlátná hibáját, s honjáról se feledkeznek meg.”⁵⁹ Egy korabeli hír szerint egyetlen francia könyv jelent meg hazánkról: *Essai Historique sur l'origine des Hongrois*. A lelkes és fiatal író, Auguste de Gerando, ki Erdélyből házasodott, neje Teleki Emma grófnő, több éven keresztül ismerkedett a hazai nyelvvel, szokásokkal, adatokkal, a magyarság őszinte barátja lesz.⁶⁰ Hogy Európa igazán nem ismer bennünket, így a franciák sem, tény. De erről a tájékozatlanságról a franciák nem tehetnek, erről mi tehetünk elsősorban, és ezen nekünk kell változtatni. Az egyik legműveltebb európai gondolkodású írónk, Erdélyi János figyelmeztet erre: „Azért én Párizst szeretem – e város és vele az egész Franciaország minden balvélemények dacára is nyert előttem, úgy erkölcsileg, mint polgárilag. Sehol sincs több téve egyesek és az álladalom részéről az emberiség javára, sehol sincs több áldozva művészet és tudomány előbbvitelére, sőt el lehetne mondani, hogy az embert, a polgári társas embert a föld egy nemzete sem becsüli annyira, mint a francia, és éppen ez oka annak, miért kellett éppen ott kiütni az emberiség jövőjét elhatározó forradalomnak.”⁶¹ Ez az Erdélyi idézet jövőbe tekintően öszszegzi a fenti elemzés tanulságait. Szinte Széchenyi eszméinek párizsi megvalósulásáról van szó, nem csoda, hogy Erdélyi politikai következtetésekre használja tapasztalatait, „politikai életünk éppen e francia szellem felé hajlik legújabb időben...”⁶² Más kérdés, hogy a kétszáz évvel ezelőtti reformkori vára-kozásoknak, lelkesedésnek mi lett a sorsa.⁶³

58 Vajda Péter tudósításai Bloch Mór alapján. *Athenaeum*, 1840, I, 21. sz., 336; 1840, I, 26. sz., 416.

59 Hangászat. *Honművész*, 1834, 495; *Athenaeum*, 1939, I, 13. sz., 207; *Honderú*, 1844, I, 20. sz., 645.

60 Pesti Salon. Heti Szemle. *Honderú*, 1844, I, 17. sz., 560. De Gerando-nak 1845-ben újabb két kötetes műve jelenik meg franciául Erdélyről: *La Transylvanie et ses habitants* címmel. 1848-ban pedig (magyarul és franciául) *Politikai közszellem Magyarhonban a francia forradalom óta*. De Gerandó-ról részletesen Bajomi Lázár Endre ír: Teleki Emma életéről és műveiről. In *Arpadine. Kalandozások a magyar-francia kapcsolatok múltjában*. Bp. 1980, Szépirodalmi Könyvkiadó, 96–149.

61 Párizstól Lyonig. Márcz. 1845, Erdélyi János. *Pesti Divatlap*, 1847, 1. sz., 23–28.

62 *Életképek*, 1847, II, 16. sz., 510.

63 Mindezt lásd részletesebben: Madácsy Piroska: *Francia szellem a magyar reformkorban*. JGYTF, Szeged, 1992.

Körmendi Lajos, a Nagykunság költője

1.

1946. június 6-án született Karcagon, és 2005. január 1-jén hunyt el Karcagon. Édesapja Körmendy Lajos vízmester. Édesanyja Lauer Katalin. Apai ágon magyar, anyai ágon sváb. Származását tekintve tehát nem kun, de e nép értékei és saját elhatározása kunná tették a Nagykunság fővárosában. Választott népének múltja, kultúrája, a kun karakter büszkesége, a „kun tartás” modell és örök érték lesz előtte. Így lehetett aztán szellemi organizátora Karcagnak, Berekfürdőnek, de az egész Nagykunságnak, saját szavaival élve: „Barbaricum-Magyarországnak.”

Kun voltát hamar vállalja, már az első kötete, a *Barbaricum* (1981) megjelenése előtt: „én a Nagykunságban születtem, büszkén vallom, hogy kun vagyok”.¹ 1985-ben Kazakisztánban, az ujuguroknál kiállításával egyenesen a közösségépítés szép példájának részese lesz. „Köszöntöttek minket, mint testvéreket, akik évszázadokkal ezelőtt elmentünk nyugat felé, de ők, az ujugurok, tudták, hogy egyszer visszajövünk, s íme [...] s akkor megkértek, mondjak egy tósztot. Mit tehettem? Magyarországon van egy tájegység, a Nagykunság, ahol a kunok, kipszak-törökök élnek. Én ennek a népnek a fia vagyok. Az ujugurok tapsoltak, felugráltak, némelyek sírtak, a nagy rátalálás örömeiben összeölelkeztek.”² Ha szóba kerül, mindig tudja, hol a helye: „Móricz Zsigmond kifejezésével élve, a vasfejű kunok közé tartozónak számítom magam” – írja 2003-ban.³

Nem volt könnyű az indulása. Első verse, a *Kontrasztok* huszonöt éves korában, 1971 decemberében jelent meg a miskolci *Napjainkban*. Ekkor már túl van a két kalandos házasságon, mohácsi pincérségen, karcagi könyvesbolti eladóságon, a szakmájában dolgozik: ipari technikus diplomával munkavezető, tervező Karcagon. 1974-ben aztán a munkája mellett elvégez egy újságírói tanfolyamot, 1976-ban újságírói iskolát végez, s így 1974-től 1980-ig a *Szolnok Megyei Néplap* újságírója, majd főmunkatársa lesz. „Ez arra volt jó, hogy megismerjem

RIDEG ISTVÁN (1942) Karcagon a Gábor Áron Gimnázium magyar-történelem szakos tanára volt. Legutóbbi műve: *Templom a kertem* (Budapest, 2023, Magyar Napló).

szűkebb hazámat, a megyét, segített mikroszkóp alá venni az apró elemeket, melyekből fölépült az egész.”⁴

Előbb élettársi, majd 1975-től házastársi kapcsolatba kerül a szintén írogató Baksán Máriával. De 1975-ben életre szóló barátságot köt Torok Sándorral, Lezsák Sándorral, Mándoky Kongur Istvánnal. Hamarosan rendre jelennek meg írásai a különböző irodalmi orgánumokban: *Jászkunság*, *Napjaink*, *Élet és Irodalom*, *Forrás*, *Mozgó Világ*, *Palócföld*. Költői ambíciói 11. évében jelenik meg híres verseskötete, a *Barbaricum*. Megszólal benne a Nagykunság: új, érdes nyelven. Miként Ady 1905-ben a magyar Ugart, ő is kijelöli egyéni tájegységét, otthoni táját, *Barbaricumot*. A címadó ódában a költői én önmegszólító alakja (akivel egyébként kitűnően általánosít) Kelet-Közép-Európa (s benne a magyar világ) tájelemeivel mutatkozik be, hűséggel, daccal, elkötelezettséggel, bizalommal: „Dunából, Visztulából font varkocs / lobog a hátadon. / Válladon a Körösök szél-fúttá fürtje [...] Fájdalmak földje!” A kötetben helyt kap a neoavantgárd, a posztmodern, a vágáns, villonos, bővérű életérzés mellett a kunsági kulturális hagyomány is.

A mágikus realista *Mifelénkben* megformált táltos-költői szülőföldszeretet mintaadó ma is: a nagykunsági-karcagi tájhaza mikrovilága lenyűgöző. Körmendi a barátaival – a turkológus Mándoky Kongur Istvánnal, a fazekas ifj. Szabó Mihállyal, a szobrász Györfi Sándorral – egy új, modern polgári szemlélet kialakításán fáradozott Karcagon, Berekfürdön, illetve a Nagykunságon. Mind a négyen a kun identitástudat, az erkölcsi tartás ébresztői és erőteljes kifejezői voltak indulásuktól kezdve. Már első kötetében megjelennek a segítő társak. Az „igaz ember” Szűcs Sándor a példaképe. Iránta az *Időért viaskodó* (1977) című hommage-versben a nagyság csodálatát és a lelkes követés vágyát érzi. A *Kun miatyánk, avagy évvődő torzkép M. K. I.-ről* (1981) című jellemképben és helyzetdalban, karikatúraban a világmegváltó lelkületű Mándoky Kongur István, a kun identitást magas hőfokon propagáló nyelvész ódai hevületét ragadja meg. A *Végrendeletféle* (1979) című szapphói strófában írt elégiába hajló epigrammája arról szól, hogy holta után agyag szeretne lenni, amiből a barátja, ifj. Szabó Mihály fazekas zöld butellát gyúrna. Ez a vers egyszerre szól a költő elmúlásáról, megdicsőüléséről és a jó barát művészetének megdicsőüléséről is. Az *Egy álmombeli tér plasztikái* (1981) a szobrász Györfi Sándorhoz írt modern himnusz, amelyben a cselekvő, „reneszánsz alkotót” láttatja teremtő tevékenysége közben.

Az 1978-ban írt elbeszélése, a *Művész Pista huszonegye* és az 1979-ben írt *Nyers hús* című kisregénye a városszéli *Barbaricum*-Magyarországot fedzeti fel Kocskorban. (Kocskor Karcag álneve.) 1980-ban indítja a *Mozgó Világban* a híreshírhedt *Boldog emberek* című szocioriport-sorozatát arról, hogy az úgynevezett „élhető szocializmusban” milyen egyedi életfilozófiákat alakítanak ki az emberek. Móricz-ösztöndíja leteltével, aminek segítségével megírta a sorozatát, a *Mozgó Világban* megjelent írásai miatt el kellett hagynia a megyei lapot.

1981-ben jelenik meg életében az igazán boldog Julianna-szerelem, amely 1984-ben Varga Juliannával a negyedik házasságába vezet. 1982-ben a *Ló a mecsetben*

ciklusa a „haza-találás” füzére. Tartalmában realista, formájában neoavantgárd, posztmodern poémájában, lírai naplójában önkeresése és sorsvállalása kimondja, nincs más haza, nincs más hely. Kimondja, hogy a nemzeti elkötelezettség költője: „én már fa vagyok / fa / »oly gyökeres állat« (Apáczai Csere János) / amely / ITT / akar / gyökeret eresztetni”, „megdajkálom / az egyszer volt hol nem lesz / szép / Magyarországot.”

1984-ben lesz tagja a Magyar Írószövetségnek.

A Barbaricum-Magyarországban élők megnyomorítottságáról szólnak a *Vad játékok* (1994). Lélekemelő hangjátéka a *Vakáció* (1986).

Az *Édesem, ma oly fanyar vagyok...* (1994) című verseskötet középontjában a Julianna-szerelem áll, de helyt kapnak benne az 1980-as évek első felének lelki nyomorúságai is.

A *Körúti béke* (1984) a rendszerváltás előtti korszak legértékesebb exponálásai, magyarázatai közé tartozik. Állóképpé merevedik a lehetőség, és a köztes állapotból léthelyzet lesz. Magyarország kórképe a következő: „Mennénk. Nem tilos. De nem szabad.”

1995-ben megkapja a József Attila-díjat.

Ebben az évben adja ki a kisfiáról, illetve a gyermekeiről szóló pedagógiai naplóregényét, a *Telefax a Megváltónak, avagy IV. Louis Bejgliumban* címmel.

1995-ben olvasótábora megdöbbenésére a hatalom megszünteti a *Nyugat* szerkesztői elveit valló, a különböző világnézetű írókat megszólaltató főszerkesztő jó ideig felfelé ívelő folyóiratát, a *Jászkunságot* (1989–1995). És ekkor, mint aki még többet, még jobbat akar, 1995. október 24-én hívja életre, Janus Pannoniussal a Barbaricum Irodalmi és Művészeti Egyesületet. „Janus Pannonius Itáliában tanult, ott mondták neki, hogy Barbaricumból jöttél, medve volt az anyád. Ő pedig kemény daccal azt válaszolta, hogy igen, Barbaricumból jöttem, de érek annyit, mint ti. Ez a dac munkált bennem, amikor ennek a könyvkiadónak – másokkal együtt – a Barbaricum nevet adtam. Vállaljuk fel – ugyanilyen kemény daccal – a gazdag, szellemiekben is belakott Pannoniával szemben a barbaricum mivoltunkat, és mutassuk fel azokat az értékeket, amelyek legalább közelítenek minket az ország szerencsésebb feléhez.”⁵ Körmendi elkötelezettségének tudható be, hogy életében 50 könyv jelent meg a Barbaricum Könyvműhelyben, amely 1998-ban és ’99-ben kijuttatta termékeit még a rangos frankfurti könyvvásárra is. A könyvek sorát 1996-ban az olasz-szárd költő, Franco Fresi *A víz és a földek dalai* című verseskötete nyitja. Vele és Körmendivel együtt megtisztelik a kiadót – még a költő életében – összesen harmincnégyen. Íme a lista az első megjelenés sorrendjében: Franco Frési, Iluh István, Ötvös László, Körmendi Lajos, Sarusi Mihály, Cseh Károly, Jenei Gyula, Merényi Krisztián, Utassy József, Szlafkay Attila, Rideg István, Ökrösné Bartha Júlia, Elek György, Örsi Julianna, Bényi Árpád, Erdei-Szabó István, Miks Mária, Varga Imre, Varga Lajos, Sárándi József, Mátyus Imre, Hartay Csaba, Kocsis Csaba, Rideg Enikő Alexandra, Rott József, Dienes Eszter, Kiss Tamás, Badrutdin Mahammat, Balogh Gyula, Gulyás Imre, Györfi Lilla Anna, Kakuk Zsuzsa, Karcagi Magyar

Margit, Sóós Árpád. Körmendi itt jelenteti meg 7 művét: 1996-ban *A puszta fiait*, amelyben a kazak költők legjobbait fordítja. 1997-ben a *Kurgánt*. A Nagykunság hű fiának két nagy szellemi szerelme volt: a Kunság és a kunok keleti rokonsága. A rokonságot fordításaival és a *Kurgán* című lírai bedekkerével is szolgálta. 1985-ben Kazakisztánban, 1988-ban Tatársztánban, 1990-ben Mongóliában és Kínában járt rokonlátogató öskereséssel. Bebizonyítja, hogy a puszta és lakói még ma is igaz és szép fogalmak. Az *Ősök* és *A puszta* című szabad verseiben négy motívum van együtt: az ősök, a puszta, az öröm és az otthon motívuma. Az *Ősöket* így kezdi: „Mámorosan állok a végtelen puszta köldökén, mélyre szívom / az otthonról is ismerős öröm illatát, a földet nézem, simogatom, talán a hunok nyomát keresem a tekintetemmel, / [...] Lehet, hogy a kunokét is?” Az *Öt perc az élet* (1997) című szociografikus gyűjteménye kapcsán mondja róla Tar Sándor: „Körmendi Lajos a kelet-magyarországi író társadalom markáns és meghatározó egyénisége.” A *Dátumversekben* (1999) új műfajt teremt. Legmegrázóbb darabja a 64. „1998. 10. 28. // Midőn a vizsgálóasztalon feküdt, az orvos szólt, / „rák”, elsötétült a világ, s gyorsan búcsút mondott / magában a kunságiakhoz. // Úgy tűnik, / ennyi. / Jó volt köztetek.” A *Robinson az árokparton* (1999) című „irodalmi riportjaiban” kétpólusú világot tár elénk, hogy okuljunk a riasztó vonásain, és otthont nyújtó arkhimédészi pontján, Karcagon. A város apoteózisa az *Egy város arcai* (1998). Az *én Karcagom, avagy Bod László festőművész világljárásai és hazatalálásai* (1999) hűségkönyv. Két, egybeszótt monológot olvashatunk itt: Karcagtól Karcagig szövik a szóttest a kérdező író és a felelő festő. Az *Ötemiszuli Szalamat* (2000) magyar–angol–oroszl nyelvű kiadvány, amely a kazak sors festőjének és grafikusának alkotásait mutatja be Körmendi tárlatvezetésével, közérthető, ismeretterjesztő magaslalon.

Körmendi nagyon erős kötete a *Magánkrónikák* (1996), amely az egészen kiváló újságírói gyakorlat terméke. A 85 rövid novellából 28 a *Jászkun Krónika* Körmendi-rovatában, az Árapályban jelent meg. A rovat heti többszöri feltöltése gyors reagálást, nagy intelligenciát, körültekintést, tárgyi tudást és empátiát igényelt. A műfajcím a kisember életmozzanataira utal. Ezek a krónikák élet-szinopszisok vagy metszetnovellák, mint Babel művei. A pillanatfelvételeket a nyers természetesség, a groteszk és ironikus, pengeéles vonások, illetve a líraiság jellemzik. Körmendi egyik legmaradandóbb teljesítménye ez a kötet, mert benne a tárcaművészet nagy megújítója lett. Híres „pokoletűdjeiből” 1995 januárjában a Kossuth adó 20 darabot sugárzott.

2001-ben Körmendi Torok Sándor festővel készített közös könyvet. *A képek árnyéka* a címe. A költő versei felfedik a festő pályáját, a képek mögé látnak, a „képek árnyékai” lesznek. A versek a megértő mély barátság nyomai, a bensőséges komolytól az átlelkedéstig, a kedveskedő-élcelődő pajtáskodásig: mindvégig bizalmas-familiáris versek.

Karcagnak nem volt irodalomtörténete? Körmendi megírta *Az együttleges szellemet* (2002). Ez a „leghazafiasabb karcagi könyv”. Csúcsteljesítménye a *Kunsági mikrokozmosz* (1999), amely Gombos Imre elragadó elbeszélő költeményéről,

a kis puli verses meséjéről, az *Éjjél Vitézről* (1958) szól emelkedett, művészi nyelven. Ez Körmendi legszebb esszéje.

Körmendi fordított már észt, mongol, kirgiz, baskír, orosz, kazáni tatár, misser-tatár, csuvas, cseremisiz költőktől. 22. kötete Mahammat Badrutdin kumuk költő *Az örökké való tekintet* (2003) című verseskötetének fordítása. Mándoky nyomán haladva úgy véli, a nagykun öntudatot nemcsak a helybeli történetekkel, hanem a keleti kazak, tatár, kumuk rokonsággal is lehet és kell erősíteni.

A *Kutyafa* (2003) című bibliofil kis füzetecskét Torok Sándor rajzai díszítik. Körmendi halállal vívódó lírája nem a megérkezett öregség jeladása, nem az az állapot, amit Illyés Gyula *Kháron ladikján vagy az öregedés tünetei* (1969) esszéregényében olvashattunk. Körmendi kutyás verseiben a költő derős-lelkes élet-szemlélete, hallatlan akaratereje kel birokra – egyelőre még eredményesen – a korán jelentkezővel. Még csak 2001-et írunk.

Körmendi Barbaricum-Karcag múltjából is igyekszik mítoszt teremteni. Ez az egyik alapkérdése *A táltos kincse* (2004) című monda-mese-történetgyűjteményének. Maga mondja 2004 augusztusában, amikor Berecz András ének- és mesemondó bemutatta a kötetet a városi könyvtárban: „van, aki fontosnak tartja azt, hogy a számára minden alapvető élményt nyújtó szülőföldet írásaiban is megörökítse. [...] A táltos kincse történetei sajátos világot rajzolnak fel a kunsági, pontosabban karcagi életről.”⁶ Körmendi felfrissíti, kiegészíti, modern eszközökkel korszerűvé, élvezhetővé teszi a hagyományt. A nagykunsági, karcagi tájnyelvről így nyilatkozik: „Úgy gondolom, a tájszókészlet a magyar népnek nagyon nagy kincse, ami már teljesen feledésbe merül, mert az új nemzedékek jórészt a gagyin nőnek fel. Úgy gondolom, ha csak néhány gyereket vagy fiatalabb felnőttet megfog egy-egy szó a régi kunsági népnyelvből, már akkor is érdemes volt használni őket.”⁷ Jegyezzük meg, ilyen szép, ízes nagykunsági tájszó például a „fúlajt gyűr” és az „istenviláguntig”. Körmendi a *Bengecse*gben (2001) különb hősöket teremt, mint az 1735-ös mondát feldolgozó Györffy István (*A lózerhalmi eset*, 1906), Szűcs Sándor (*Bengecsek halma*, 1944), Makra Sándor (*A szolnoki bég vérdíja*, 1972). Nagy újítása, hogy nála olyan sajátos kun táj van, amelynek kifejezetten emberarca van. Körmendi kunjai Szabó Pál hajdúival rokonok. Körmendi a *Bengecse*gben Szabó Pál *Ahogyan lehet* (1962) című történelmi regényéhez hasonlóan azt mutatja fel, hogyan lehet együtt élni a törökkel, a hódítóval. Úgy, hogy mindenképpen megmaradjunk! Ha kell, gulyásfattyúként pásztorfegyverrel, ólmos bottal agyonverni a törököt. Ha kell, bírói ravaszsággal túljárni mind a kapzsi, erőszakos, bosszúálló török eszén, mind a nyereszedni vágyó szomszédon. Körmendi mítoszeremtő szándéka a *Bengecse*gben, illetve *A táltos kincse* kötetben hasonló cselekedett, mint barátja, a kunok szobrásza, Györfi Sándor, amikor Magyarakára, a kis-hegyesbori kunhalom tetejére 1995-ben odaálmodta a *Kun emlékhelyet*. Körmendi felújítja Apavára mondáját is, amely a 17. századi tatárjáráshoz kapcsolódik. Ismeri Boross Vilmos *Ketel vitéz* (1891) és Szűcs Sándor *Apavára* (1977) című feldolgozását. Körmendi *Apavára* (2001) című novellája a tatárok elleni népi ellenállás női hősét, Klárát, Klára

önfeláldozó tettét a filmszerű lírai montázsok összeszerelésével, az emberarcú táj és a minimalizmus segítségével teszi lélektelenebbé, mint Szűcs Sándor. Körmendinek értékvesztett világunkban is van mondanivalója: tisztázza az értékeket, majd érvényesíti őket.

Sarusi Mihály jószántából három posztumusz kötete jelent meg Körmendinek. A közös – *Körmeni és Sarusi szabad csapat (K. Lajos S. Mihályról, S. Mihály K. Lajosról)* (2006) – pompás barátságukba enged bepillantást. Az *Édes otthonban* (2007) – a Bereki Irodalmi Társaság kiadásában – Sarusi Körmeni barbaricumi kétperceseit, azaz a Karcagi Szuperinfóban 2000. november 24-e és 2005. január 7-e között megjelent *Találkoztam egy emberrel* című sorozat darabjait szerkeszti mozaikregénnyé. Amelyben Körmeni örök népi szószólóként felvállalja az önálló arculatú nagykunsági táj és a kun népcsoport érdekeit, értékeit, hangulatait. A Szép Ernő, Nagy Lajos kedvelte apró színesek magyar hagyományát folytatja. Kifogyhatatlan történeteiben a mese könnyűszerrel ömlik, a színeket váltogatja, a komort a derüssel. Jórészen impresszionista-naturalista-realista – helyenként groteszk elemeket felvonultató – pillanatfelvételek, vázlatok, karcolatok ezek a művek. Írójuk szintetizáló elme. A történetek hőseinek sorrendjét a puszta véletlen hozta össze. Ezt a laza egységet maga az eleven nagykunsági gondolkodás, a „barbaricumi” stílus ad hoc produkálta. Egy tájegység folklórja ez a gyűjtemény, ez a gyöngyszemekből álló füzér. *A kilenc kínzás földjén* (2009) 19 útirajz gyűjteménye. Körmeni egész életében közösségépítő volt. Ebben a kötetében különösen a keleti utazásainak jegyzetei szolgálgják ezt a szándékát.

2006-ban – a költő 60. születésnapjára – jelent meg dr. Bartha Júlia szerkesztésében *Az álom fonákja* című válogatás az életműből. Szerencsés kézzel Körmeni három posztumusz verse – a Tisza mitikus keletkezéséről szól *A folyó születése*, a népvándorlások mondai hangulatáról a *Történelem*, a szeretetmámoros antropomorf folyóról *A folyó látogatása* (Eső, 2005. nyár) – is bekerül ebbe a kötetbe. Ugyanitt kerül kötetbe *A békés barbár földjén* című elbeszélése (Forrás, 2003, 3) is. Ez a mű pompás imitáció, hiszen Körmeni – zseniális formát találva – álarcosan, felvilágosodás kori utazó-utaztató attitűdben mondja el korunk Nagy-kunságáról mindazt, amit fontosnak tart örökül hagyni ránk. Istvánban – az író „önkéntes Vergiliusában” – lehetetlen rá nem ismernünk barátja, Mándoky Kongur István színes személyiségére.

1977 és 1985 között az ELTE levelező tagozatára járt, hogy magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári és népművelés szakos előadói diplomát szerezzen. Ez tette lehetővé, hogy Karcagon a Déryné Művelődési Központban 1981–82-ben előadó, 1983 és 1985 között a Györffy István Nagykun Múzeumban művészettörténész, 1984–85-ben a Városi Csokonai Könyvtárban könyvtáros, illetve 1985 és 1987 között a Gábor Áron Gimnázium és Egészségügyi Szak-középiskolában teljes állásban tanár lehessen, és 1989-ben fél évig diákszínpa-dot vezessen.

Körmeni önzetlenül, nagy szeretettel, hivatásszerűen foglalkozott a tehetség fiatalokkal. Az ifjúság mentora volt. 1987 elején a gimnáziumban létrehozta

a negyventagú diákszínházát, az úgynevezett Yorick KHT-t (Kedélyes Hangulatú Társaságot). Ennek volt a tagja többek között Váradi Szabolcs (most segédrendező), Zárug Péter Farkas (most politológus), Hangyási Attila (most grafikus). Ez a diákszínház óriási országos sikereket ért el. A karcagi diákok még ebben az évben Shakespeare *Rómeó és Júlia* című tragédiájának – nyelvi játékokban gazdag – paródiájával Csurgón aranyérmet nyertek. Ezt a Körmendi írta darabot 1987. november 9-én a fővárosi Operettszínházban is előadták. Balassagyarmaton pedig *A helység kalapácsa* adaptációjával értek el harmadik helyezést. Körmendi soha nem feledkezik meg ifjú barátairól. 1994-ben például *A szelek szárnya* című Jász-kunság-antológiában megjelenteti Hangyási Attila grafikáit, Váradi R. Szabolcs (ő volt a Rómeó!) és Zárug Péter Farkas verseit. Sőt: Körmendi *Vad játékok* (1994) című kötetének borítóját is Hangyási expresszionista grafikája díszíti.

1988-ban Mándoky Kongur István és az ő segítségével, a vállalkozó kedvű tanárok és a tehetséges diákok bevonásával megjelent a *Szent forrás* című, *Műfordítások a türk népek irodalmából* alcímű antológia.

Körmendi 1988-ban már ismét a Déryné Művelődési Központban dolgozik. Márciusában kitalálja, majd elindítja – az intézmény *Műsorfüzetének* mellékleteként – a *Karcagi Hírmondót*, amelynek önállósulása után, 1989 januárjától júniusáig főállású főszerkesztője lesz. Addig, amíg 1989-ben pályázat útján el nem nyeri a *Jász-kunság* főszerkesztői tisztét. Körmendi jelentősebb tudatformáló és közösségépítő tevékenységét a *Karcagi Hírmondó*ban majd csak később, 1988 és 2004 között fejti ki. A különböző műfajú Körmendi-írások, sorozatok, folytatásosak egy időre soha nem látott magaslatra emelték a hetilap színvonalát. Egyik kiemelkedő írása a *Karcag művészeti élete*, amely 1995. november 29-én hangzott el a Karcagon rendezett tudományos napon. Határozottan deklarálja, hogy „Karcagnak sajátos szellemisége van”, amelynek három összetevője: a kun öntudat, a reformátusság és a keleti vonzalom.⁸

Körmendi írói munkássága, szervezői tevékenysége nagyon szerteágazó. Hihetetlen munkabírása volt. 1990 őszétől 1992. október 20-áig, a lemondásáig – az MDF színeiben – szülővárosa alpolgármestere, 1990 és 1994 között önkormányzati képviselője. 1990-ben indítja el az MDF helyi szervezetének *Kunhalom* (1990–1994) című közéleti lapját, amelynek egy ideig a felelős szerkesztője. A polgári hetilap sorozataival, galériájával csakhamar otthonossá vált, mert helyt adott a helyi értelmiség rendszerváltás felszabadította közlésvágyának, illetve a népi-nemzeti eszmeiségnek. De 1990-ben egy ideig a megyei *Új Néplap*nál is rovatot kap „napló” címmel. Ide apró, ötletszerű, sóhajtásnyi vallomásokot ír. Mivel éles szemű, kritikus újságíró volt, személyes élményei széles skálát öleltek fel. Ám 1993-ban és 1994-ben már, egy évig és négy hónapig a *Jászkun Króniká*nak dolgozik, az *Árapály* című rovatban. Újságírói műhelymunkája, műfaji sokféleségével, itt fejlődik a legtöbbet. Számos darabja itt készül el, nemcsak a *Telefax*nak, hanem a *Magánkróniká*knak is. 1995. október 16-án alakítja meg Karcagon a Kunhalom Polgári Kört, amelynek elnöke lesz. A kör hívatását

így fogalmazza meg: „az egyesület célja a város és a Nagykunság polgárai részére szervezeti keret biztosítása, hogy az itt lakók öntevékenységre építve a nagykunsági kulturális hagyományokat ápolja, fejlessze az egészséges lokálpatriotizmust [...] Az egyesület különösen fontosnak látja a felnövekvő nemzedék értelmi, erkölcsi és esztétikai nevelését. Arra törekszik, hogy a polgári élet iránt felkeltse a lakosság igényét, fejlessze a demokratikus közösségi gondolkodást, s hozzásegítse az ott élőket ahhoz, hogy sorsukat maguk irányítsák.”⁹ Ez a kör – érdekes előadásai sorozatával – dr. Varga Gyöngyi vezetésével igen eredményesen működött. 1996 és 2002 között Körmendi szerkeszti a *Karcagi Kalendáriumot*, amelyet a környék kalendáriumaitól elsősorban színvonalas irodalmi anyagának gazdagsága különbözteti meg. 1998-ban és 1999-ben *Karcag* névvel kísérletet tesz egy karcagi folyóirat létrehozására is. „A mostani Karcag nem az irodalmárok részéről lett megvalósult álom, hanem az önkormányzat foglalkozott a városban élő művészek helyzetével, és így merült fel: szükség lenne egy műhelyre [...] Ez olyan műhely akar lenni, amely Karcaghoz köti az elszármazottakat, másrészt felismerteti az itt élőkkel az értékeiket, öntudatot szeretne adni.”¹⁰ Itt mutatja be, az első számban, a *Röptető* rovatban, unikumként, az ötéves Rideg Enikő Alexandra versét és rajzait. Hogy a periodika nem tudott folyóirattá fejlődni, annak elsősorban nem szellemi, hanem anyagi okai voltak. A barátja, Torok Sándor festő az ő tanácsára és az ő segítségével hozta létre 1995-ben a Berekfürdői Nagykun Nemzetközi Művésztelepet. 1999-ben Körmendi szervezi meg a Berekfürdői Nemzetközi Írótábort, amelynek a szellemét ő határozta meg, és haláláig a motorja volt. Körmendi álmodta meg Berekfürdő jövőjét, amelyhez ezekkel a táborokkal szellemi muníciót is kívánt adni. 2000-től haláláig a *Metróban*, a *Véleményem szerint* című rovatában megjelenő bölcs írásaival – egyre erőteljesebben – a keresztény értékek védelmezője és érvényesítője. Ő az egyetlen jobboldalinak számító munkatárs. 2001-ben létrehozta a Bereki Irodalmi Társaságot. 2000-től haláláig a *Szabad Föld* riportere, sok műfajú írója is. Adta-hozta a hírt Nagykunságtól Nagykunságig. És nemcsak hírt ad a Nagykunságról, de lakóinak lelki gondozója is, lelkiismeretének ébresztője, az alkotó ember dicsérője, érdekérvényesítő szószólója. Kiváló interjúi, portréi maradandó emlékeket rögzítenek erről a vidékről az új századelőn. A *Szabad Földben* próbálkozik meg a mese műfajával. A *táltos kincse* (2004) 30 írásából 10 itt jelenik meg. Talán a *Szabad Földben* tudja legjobban bizonyítani, mennyire építő, közösséget alkotó ember volt. Több publicisztikai műve itt is lenyűgözően hatásos tudott lenni. Mindenütt megtalálta azokat az embereket az országban, akik az általa elképzelt szép nagykun közössége szempontjából valami fontosat tettek le az asztalra. Hetvennél is több azoknak a száma, akiket megszólaltatott a kishazája érdekében. 2003 tavaszán elindítja a *Berek* című, irodalommal, művészetekkel, fürdőkultúrával foglalkozó periodikát, amelynek négy száma jelent meg életében. A negyedikben, 2004 szeptemberében számadást tesz arról, kik azok az írók, akikkel jól érezte magát Berekfürdőn, az „Alföld édenkertjében”, akikkel hasonló módon gondolkozott, akiket maga köré gyűjtött, hogy megírandó

műveikben is hírét vigyék a kis településnek. „Öt év alatt tehát az alábbi írók fordultak meg Berekfürdön: Alföldy Jenő, Bágyoni Szabó István, Balogh Elemér, Balogh Gyula, Banner Zoltán, Berecz András, Bertha Zoltán, Buda Ferenc, Cseh Károly, Dienes Eszter, Dobozi Eszter, Barbara Dyeschka, Elek Tibor, Erdei-Szabó István, Fecske Csaba, Fekete Vince, Ferenczes István, Füzi László, Gálfalvi György, Jenei Gyula, Jókai Anna, Keresztes Ágnes, Kocsis Csaba, Birgit Koss, Körmendi Lajos, Merényi Krisztián, Mezey Katalin, Nagy Gáspár, Nagy Zoltán Mihály, Oláh János, Rékassy Ildikó, Rott József, Sárándi József, Sarusi Mihály, Serfőző Simon, Szabó Bogár Imre, Szent Ernő, Ujházi László, Utry Attila, Vári Fábián László, Vass Tibor. Összesen negyvenegy fő.”

Körmendi Lajos 2004-ben, nem sokkal a halála előtt mondotta: „hazajöttem, rájöttem, hogy nekem az Ég Oltára a Nagykurságban van. Egész pontosan Berekfürdön. És nekem jó így.”¹¹ A berekfürdői temetőben helyezték örök nyugalomra. Sírhelyén kőbe vésve áll a már szállóigévé vált búcsúmondata: „Jó volt köztetek.” A berekfürdői díszkúton van kőbe vésve a másik szállóigéje, a simogató, dajkáló hazaszeretetének legszebbik kézjegye: „Ha Berekben délibáb vár, / ne csodálkozz: / itt lakik a nyár”.

2011. július 1-jén Berekfürdő község posztumusz díszpolgári címmel ismerte el Körmendi Lajos Berekfürdő kulturális arculatának kialakításáért végzett munkáját. Alig van Magyarországon olyan település, amelyért annyit áldozott volna a költője, s amely annyit áldozott volna a költőjéért.

Körmendi Lajos a Nagykursághoz való kötődés-kötés mindeneddig legnagyobb írója, költője, irodalmi, lelki szervezője volt.

2.

Most, hogy az idő halad, és az emberek felejtenek, Körmendi Lajos halálának 20. évfordulóján, ki kell mondanunk, legalább egy utóirat-utószó erejéig, hogy ő sokkal nagyobb költő volt, mint ahogy az ma a köztudatban él. Ki tudja, hogyan bonyolódik tovább az emberi élet és világ, így csak remélni lehet, hogy majdan Ő is az őt megillető méltó helyére kerül.

Író-költő-irodalomtörténész barátai megbecsülik, szeretik. De egykor a Nagykurság és az ország újságolvasó népe is érdeklődéssel várta az újabb, leleményes írásait.

A gyökeres állat (1992) híres ciklusa a *Ló a mecsetben* (1982). Jellegetes Körmendi-mű, vagyis egyszerre nyers és érzékeny, a költőt idézve: ez „egy indulatos, barbár könyv”. Hajdanán Ilia Mihály levelében (1985. 09. 23.) komoly megállapításokat tesz erről a ciklusról. „A vers nagyon fontos, szerintem nemzedéki vallomásnak tekinthető. A Barbaricum közepén tett vallomás hasonló Bartókéhoz, amikor a francia kritikusok előtt a sértőnek szánt barbár minősítést büszkén vállalta. A vers utalásanyaga (nevek) jelzi a rokonság szálait, ugyanakkor érzem az Ady-dühöt, a magyar vidék kipányvázott lelkeinek vergődését.”

Ebben a kötetben is helyet kap a *Körúti béke* című elégia. Erről írta Körmendinek 1986-ban Ilia Mihály egy levelezőlapra: hogyha semmi mást nem írt volna a korról, csak ezt, akkor is beírta volna a nevét a magyar irodalomtörténetbe. Erről 2005-ben Alföldy Jenő is kinyilatkoztatta: „Magvasabb diagnózist még nem olvastam a nyolcvanas évek állapotáról.”

A *Metró*ban jelenteti meg 2000 és 2004 között a *Véleményem szerint* ciklusát, ezek az esszéi a szeretetre és a szolidaritásra alapozott bölcsesség tárházát képezik. Körmendi szeretné, ha az EU-nak a kultúránk is kellene, nemcsak a gyáraink, a földjeink és a munkaerőnk. Azt mondja: *Csak magyarként lehetünk európaiak* (2003, 7, 22). „Bevallom, el sem tudom képzelni, hogy magyar helyett európainak nevezsem magam [...] Ha ugyanis nem kell az, ami magyar, akkor a lényegem, lényegünk sem kell. Akkor viszont nem is a kultúránkra, az értékeinkre van szüksége Európának, hanem csak a munkaerőnkre és a fogyasztási hajlandóságunkra.”

Egyre világosabbá, nyilvánvalóbbá válik Körmendi számára, hogy a globális világhatalom, a pénz uralma csak akkor nem jelenti a népi kultúra halálát, ha nem engedjük elveszni mi magyarok, magunk magunkat, és ha tudjuk és cselekedjük, hogy a hagyományaink nélkül nincs nemzetünk.

Körmendi bensőséges kapcsolatokat ápolt a barátaival.

Sarkady Sándor is tudja, „lélekben így vagyunk mind egyek és együtt”. Ő így búcsúzik a *Körmendi Lajos halálára* (2005) című költeményében: „Barbarikum földje / Könnytől csatagos, / Meghalt a kun sámán, Körmendi Lajos.”

Nem véletlenül írja lényeglátó, „nagyon ütős” cikkét a kárpátaljai kiváló író, Nagy Zoltán Mihály a *Berek* 2006. évi májusi számába. A *Vigasz a gyászban* leszögezi: „Körmendi az újabb kori szabadságharcosok közé tartozott.” „Tolakszik, sorokba rendeződni vágyik a sommás válasz: az ömlesztve adagolt idegen hatásokkal megnyomorított mai magyar köztudat nem érzékeli a létét fenyegető veszélyt, ezért sem életükben, sem halálukban nem hajlandó közmegebecsülésben részesíteni a veszély közelségét felismerő, arra figyelmeztető személyiségeket.” „Körmendi Lajos tudta: nincs korszerűbb és parancsolóbb szükségszerűség a nemzet, az ország létérdekeinek és értékeinek megóvásánál, gyarapításánál. Egész élete az állhatatos elvhűséggel végzett szolgálat példája. Előszóval, írott művekben, szellemi kisugárzással igyekezett hatni.”

Gulyás Imre költő, az *Apáink a Donnál* (2000) kitűnő eposz megalkotója *A teljesség ajtajában / In memoriam Körmendi Lajos* (2010) című költeményében így szólítgatja el-eltűnődve egykori barátját. „Közülünk Való, Te Mindmáig Köz-tünk Levő, / Magunkfajta, E Táj Fia, Földink, / aki még sorsunkat szóra bírhatod!” „Nyugodj Táltos Előkelő! / Sírhalmodon sziki szellő, / darucsibéket röptető / nagy ég fölötted a tető. // Szavaidon megütköztünk – / higgyük el, hogy jó volt köztünk? / Van-e szebb dicséret ennél? / Köszönjük, hogy így szeretted!”

Körmendi Lajost tanítani kéne a nagykunsági iskolákban. Lehetne, mert minden településen megvannak az összes művei és a monográfiám. Hogy hasznának az értékei.

JEGYZETEK

- 1 Magyar József: „Aki ír, annak brutálisan igazmondónak kell lenni”. Beszélgetés Körmendi Lajossal. *Napjaink*, 1981, 6, 25–26.
- 2 Körmendi Lajos: Egy este az ujjuroknál. In *A kilenc kínzás földjén. Útirajzok*. Karcag, 2009, Barbaricum Könyvműhely, 17.
- 3 Körmendi Lajos: A jó együttéléshez a jó szándék is kell. *Metro*, 2003. 02. 05.
- 4 Galgóczy Zsuzsa: „A Gyökeres állat”. Beszélgetés Körmendi Lajossal új kötetéről. *Ring*, 1992. okt. 7.
- 5 Lázár Fruzsina: „Nekem az Ég Oltára a Nagykunságban van...” *Eső*, 2005, nyár, 14.
- 6 Elek György: Könyvbemutató a városi könyvtárban. A táltos kincse. *Karcagi Hírmondó*, 2004. augusztus 19., 4.
- 7 Uo.
- 8 Körmendi Lajos: Karcag művészeti élete. *Karcagi Hírmondó*, 1996. január 19. 5.
- 9 *Karcagi Hírmondó*, 1995. október 13. 5.
- 10 „Szükség lenne egy műhelyre”. Beszélgetés Körmendi Lajossal egy folyóirat ürügyén. *Karcagi Hírmondó*, 1999. február 19., 5.
- 11 Lázár Fruzsina: i. m. 10.

Utcai Dávid: Cím nélkül 2. Sarkok, 2024 (vegyes technika, 78×100 cm)

Politikai vádak árnyékában

Balázs Béla nyilvánosság előtt ismeretlen beadványa 1936-ból

Balázs Béla neve évente legalább egy alkalommal a kulturális érdeklődés előterébe kerül: a média március idusán teszi közzé azoknak a fotó- és filmművészeknek a nevét, akik az adott évben átvehették a róla elnevezett díjat. *A kékszakállú herceg vára* gyakori vendég az operaszínpadokon, s habár ezek a bemutatók inkább a zeneszerző Bartók Bélára irányítják a figyelmet, de a szövegíró Balázs Bélára is vetül némi reflektorfény. Ezeken kívül mostanában ritkán történik említés róla, és a könyvkiadás sem törekszik fékezni a felejtés gyorsuló iramát.

Mondhatnánk, természetes folyamat tanúi vagyunk, hiszen a költő-író-filmművész első sikerei évszázadnyi távolra esnek a ma emberétől, és halála óta is közel három emberöltő telt el. Ennyi idő alatt még a legjelentősebb szerzők művei is kopnak, fakulnak, mert az emlékezés mindig lemarad a felejtéssel vívott versenyfutásban. A lanyhuló érdeklődésben szerepet játszik az is, hogy olyan szerzőről van szó, aki élete második felében kárhoztatható hatalmi érdekek, politikai ideológiák szolgálatára szegődött (s nem is tudni pontosan, meggyőződésből-e vagy kényszerűségből, esetleg más okból), amelyek kártételének számbavételére még az irodalomtörténet-írásnak sem volt elegendő ideje, és a világpolitika alakulása sem kedvezett a körülmények tisztázásának.

Az irodalom iránt érdeklődők körében köztudott, hogy Balázs Béla a magyar tanácsköztársaság bukása után emigrációba kényszerült. A bécsi, majd berlini kitérő után a Szovjetunióba kerülve 1931 szeptemberétől 1945 júniusáig ott élt, és folytatta munkásságát. Életének ez utóbbi periódusa közel sincs olyan feldolgozottsági állapotban, mint a korábbi és a hazatérése utáni időszak. Számos megválaszolatlan kérdést sorakoztat fel ez a tizennégy esztendő, és a válaszkereső kutatómunkát a történelmi körülmények sem igazán könnyítik meg. Holott Balázs Béla teljes életművének feldolgozása nem megkerülhető feladat, ha a 20. század első felének magyar kultúrtörténetét a maga összetettségében akarjuk láttatni. De egyelőre csak mozaikkockák állnak rendelkezésünkre, ha az életmű harmadik emigrációs szakaszában tájékozódunk.

HAMAR PÉTER (1943) irodalomtörténész, nyugalmazott tanár. Utóbbi kötete: *A debreceni asszony – Magoss Olga és Móricz Zsigmond románca* (2023).

Ezt a tájékozódást segítheti az e dolgozat címében exponált, német nyelvű, hat A/4-es papírra írt autográf beadvány, pontosabban fogalmazvány, amely a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött hagyaték részét képezi.¹ Ha tekintetbe vesszük, amit Rainer M. János történész ír, hogy tudniillik „[a] szovjetunióbeli magyar kommunista emigráció története olyan elsüllyedt világ, amelyről jelenleg aligha remélhető, hogy szorgos búvárlat (még ha folyrna is ilyen munka) felszínre hozza a már elveszett részleteket”,² akkor e dokumentum jelentősége minden kétséget kizáróan felértékelődik.

Értéke főleg abban rejlik, hogy pontosan tükrözi annak a nagyjából az 1936-os Kamenyev-Zinovjev-pertől a második világháború kezdetéig tartó, „csisztká”-nak nevezett folyamatnak a működési mechanizmusait, amelyet a hatalom részéről a gyanakvás, a kiszolgáltatottak részéről a tömény félelem mozgatott. Ennek a „tisztogatásnak” következtében – amely politikai-ideológiai köntösbe öltöztetett hatalmi harc volt, és főként a Sztálin legfőbb ellenségének tekintett Trockij és vélt vagy valóságos hívei kiirtására irányult – kivégzési hullám indult, és ijesztő méreteket öltött azoknak a száma, akiket szibériai száműzésre ítélték.³ Háty Gyula, a moszkovita író önéletrajzi könyvében „non stop Szent Bertalan-éjszakának”⁴ nevezi ezt az időszakot, amelyben „morális összefüggések nem léteztek többé; kialakult a nagy, alakatlan várakozás a semmire, annyira apatikusan, hogy már reszketni sem tudtunk”.⁵ A magyar emigráns kommunisták közül becslést adatok szerint kilencszázat végeztek ki a „csisztká” idején.⁶

Balázs Béla beadványát is a félelem diktálta, amikor a trockizmus vádját 1936 novemberében meglebegtették a feje fölött, merthogy ebben az évben ez egyszer már megtörtént vele szemben. Tavasz tájt került a mozikba a *Karl Brunner* című film, amelynek ő volt a forgatókönyvírója is, rendezője is.⁷ A film sorsáról így

- 1 Katalógusszáma: Ms 5018/189. Az áthúzásokkal és kiegészítésekkel javított szöveget minden bizonnyal a második feleség, Hamvassy Anna által legépelt változatban juttatta el az író a moszkvai német Komissióhoz. (Az asszony afféle titkárnői szerepet töltött be férje mellett házasságkötésük óta.)
- 2 Rainer M. János: Nagy Imre szovjet emigrációban, 1930–1939. *Történelmi Szemle*, XXXVII. (1995), 319.
- 3 Kun Miklós adatai szerint a második világháború kezdetén a Gulágon két és fél millió ember raboskodott, és köztük a halálzási ráta 25 százalékos volt. (Kun Miklós: A sztálini rendszer áldozatai. I. m. *Iskolai emléknapok – A kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja*. Az Oktatási Minisztérium kiadványa, 2001.)
- 4 Háty Gyula: *Született 1900-ban*. Fordította Majoros Éva. Budapest, 1990, Interart Stúdió, 268.
- 5 Háty, 267.
- 6 Köztük Balázs Béla testvéröccsét, Bauer Ervin orvos-biológust és felségét, Szilárd Stefánia matematikust is.
- 7 A forgatókönyvet saját ifjúsági regényéből írta, amely *Karlchen, durchhalten!* címmel jelent meg Moszkvában. (Magyarul: *Karcsi kalandjai: Egy német gyerek története*. Budapest, 1945, Athenaeum.) Balázs Bélának a Szovjetunióban rendezett filmjei közül ez volt az egyetlen, ami mozikba került. Magyarországon nem mutatták be.

ír Sinkó Ervin, aki ugyancsak magyar kommunista emigránsként tartózkodott akkoriban a szovjet fővárosban:

„Én is láttam ezt a filmet. Nem volt a nagy alkotások közül való, de szép, poétikus munka volt. A cselekmény Hitler Németországában játszódik, a hőse egy kisfiú, akinek a szülei, mert kommunisták, koncentrációs táborba kerültek. A kisfiú ott áll Berlin közepén hajléktalanul, s a film megmutatja a fiú kalandos útját. [...] A filmet a Szovjetunióban betiltották, nem nyíltan és nem akkora ri-csajjal, mint annak idején Sosztakovics operáját vagy Eizenstein filmjét, ha-nem feltűnés nélkül, szinte zajtalanul. Valaki ugyanis azt állította, hogy Balázs Béla ebben a filmjében a trockista Ruth Fischer gyerekének a való történetét dolgozta fel.

Nekem Balázs azt mondta, hogy egyáltalán nem is tudta, hogy Ruth Fischer-nek volt egy kisfia, és ő harcolni fog, be fogja bizonyítani az ilyen gyanúsítások alattomoságát és alaptalanságát.”⁸

Nincs dokumentuma annak, miként sikerült Balásznak tisztáznia magát, de hogy ez csak részben sikerült, azt a film betiltása igazolja. November vé-gén váratlanul érte, hogy a német Komissio egyik ülésén, egy másik ügygel kapcsolatban, újra megfogalmazódott a trockizmus gyanúja vele szemben. A háttérben sokasodó hatalmi túlkapások jogosan kelthettek nyugtalanságot benne.

De hogyan lett ő ennek a túlnyomó többségében német kommunistákból álló bizottságnak a tagja? Háy Gyula igazít el ebben a kérdésben. Tőle tudjuk, hogy amikor megsokasodott a fasizálódó Európából a Szovjetunióba érkező kommunista emigránsok száma, kijelöltek egy határnapot, s aki azon túl érke-zett, az már pártönkízülinek számított, azaz nem kérhette felvételét az SzKP-ba. „Az ok, hogy valaki nem előbb, hanem később tudott csak jönni, nem számított semmit. Így Gábor Andor, Lukács György és Balázs Béla, akik egész életüket a kommunizmusnak szentelték, pártönkízülinek számítottak, én, aki majdnem utolsónak érkeztem, szintén. És mert valamilyen számomra ismeretlen okból a magyar írók szervezetileg akkor a németekhez voltak beosztva, kizárólag érkezésünk időpontja miatt nem számítottunk magyar kommunistáknak, ha-nem német pártönkízülieknek.”⁹

A gyakorlat azt mutatta, hogy ezen a vegyes csoporton belül jelentős ellen-tétek jöttek létre, nemcsak ideológiai természetűek, hanem mutatkozott német-magyar feszültség is, és mindenféle összefonódások tagolták az ide tartozókat.

8 Sinkó Ervin: *Egy regény regénye: Moszkvai naplójegyzetek 1935–1937*. Budapest, 1988, Magvető Kiadó, 523.

9 Háy, 275. Az egyébként nem igaz, hogy a felsorolt három magyar író egész életét a kom-munizmusnak szentelte. Század eleji indulásuktól 1918-19-ig nem volt közüük az említett esz-méhez.

Ezek az oppozíciók gyakran kölcsönös feljelentgetésekhez vezettek.¹⁰ Ennek következtében született Balázs Béla alábbi beadványa.¹¹

Kedves Elvtársak!

A német Komissió 1936. november 13-iki pártülésén – véleményem szerint – nem tisztázódott a kérdés azokkal a vádakkal kapcsolatosan, amelyeket Wangenheim elvtárs a német Komissió utolsó előtti ülésén ellenem szóba hozott.

Egyértelmű kijelentésekre csak a következőkben került sor:

1.) A Párt soha nem gyanúsított meg azzal, hogy trockista kijelentéseket tettem volna, sőt azzal sem, hogy trockista beállítottságú lennék.

Ezt Wangenheim elvtárs Mainz elvtárssal egybehangzóan jelentette ki a Komissió ülésén. Ezenkívül Arthur Pieck elvtárs tanúként hasonlóan mondta ki ezt.

2.) A Párt soha nem talált meghatározó eltérést sem a viselkedésemben, sem konkrét megerősítést írásaimban. Ebben az értelemben tanúskodott Arthur Pieck elvtárs is.

3.) Wangenheim elvtárs a november 13-iki ülésen arra a kérdésre, hogy szerte én trockista vagyok-e, azt válaszolta: „Nem.”

Ez a három kijelentés világos és egyértelmű volt.

Ezzel szemben a következő kérdésekre homályos válaszok születtek, vagy megválaszolatlanok maradtak:

1.) Mit mondott Wangenheim elvtárs szó szerint, amikor összekapcsolta nevemet Trockij nevével azon az ülésen?

Nem állt rendelkezésére jegyzőkönyv, és Wangenheim elvtárs már nem emlékezett.

2.) Wangenheim elvtárs ebben az összefüggésben említette, hogy le kellett mondanom a Munkásszínházi Szövetség¹² művészeti vezetői posztjáról. Azért mondta ezt, mert az volt a véleménye, hogy én az említett trockista kijelentések következtében kényszerültem lemondásra?

(Pieck elvtárs azt mondta, hogy a két eset között nincs ok-okozati összefüggés.)

3.) Ha Wangenheim elvtárs nem ezen a véleményen volt, miért beszélt ebben az összefüggésben a lemondásomról, holott nem is az én életrajzom, hanem az övé volt kérdéses?

10 A csoport tagjai között volt többek között Walter Ulbricht, aki a későbbi NDK-ban megteremtette a szovjet típusú államberendezkedést; Wilhelm Pieck, az NDK első elnöke; fia, Arthur Pieck, aki Balázs Bélával együtt dolgozott Berlinben a német munkásszínház megteremtésében; Johannes R. Becher, az NDK himnuszának szövegírója; Ernst Fischer osztrák irodalmár; Erwin Piscator, a híres színházi rendező; Willi Bredel és Lion Feuchtwanger írók; Carola Neher színésznő és még sokan mások.

11 A szöveget saját fordításomban adom közre (HP). Az aláhúzások Balázs Bélától származnak.

12 A Berlinben működő Arbeitertheaterbund Deutschlands, amelyben Balázs, Wangenheim és Arthur Pieck együtt tevékenykedtek.

- 4.) Wangenheim elvtárs kijelentette, hogy ő maga gyakran sürgette a Pártot, hogy tisztázzák a Párt részéről velem szemben fennálló bizalmatlanságot. (A politikai irányvonalam soha nem konkretizált „zavarossága” miatt.) Wangenheim elvtárs akkoriban nem tájékoztatta a Pártot arról a személyes gyanújáról, hogy „ esetleg trockista vagyok” – és ha nem, miért nem?
- 5.) Wangenheim elvtárs gyakran beszélt a Pártban a velem szembeni bizalmatlanságáról (a saját bevallása szerint). Nem vette észre ezekben az esetekben, hogy a Párt nem gyanúsít engem trockizmussal?
Ha ezáltal a gyanúját (hogy trockista vagyok) nem sikerült eloszlatnia, miért nem osztotta meg a gyanúját a Párttal?
Wangenheim elvtárs egyáltalán nem adott választ a 2-5 kérdésekre.
- 6.) A kérdésre: miért említette Wangenheim elvtárs az én csisz[t]kám alkalmából azt a bizonyos konfliktust '29-ből, és miért mondta azt, hogy „félreértés volt, amire rájött, mióta jobban megismert engem, és ezért nem akart erről beszélni”, azt válaszolta Wangenheim elvtárs: mert őt az erre a konfliktusra vonatkozó kérdés váratlanul érte, és nem emlékezett pontosan arra a pillanatra.
Hogyan emlékezhetett Wangenheim elvtárs mégis arra, hogy félreértés történt részéről, ami később tisztázódott?
Ez a kérdés is megválaszolatlan maradt.
[Ezzel szemben Wangenheim elvtárs ismét sokat beszélt arról, hogy a Párt – [itt félbeszakad a mondat, amelyet Balázs Béla áthúzott a fogalmazványában – HP]
- 7.) Wangenheim elvtárs azt mondta, ő akkoriban úgy hitte, hogy én trockista vagyok.
Arra a kérdésre: „miért?” – nem adott egyértelmű választ. Csak egy „felsőbbrendű [überspitzem] intellektualizmusról” beszélt, ami ezt a gyanút keltette benne.
Ezenkívül azt állította – érvként – hogy én nem értek egyet a Párt eszmei politikájával. De hogy milyen módon kellett volna egyetértenem, erről egy szót sem szólt.
Wangenheim elvtárs tehát a legutóbbi ülésen ismét egy új vádat fogalmazott ellenem – anélkül, hogy nekem ezt megközelítőleg bizonyítani tudta volna.
- 8.) Ezen az ülésen Lukatsch elvtárs [Lukács György] követelte Wangenheim elvtárustól, mondja el azokat a politikai tartalmakra vonatkozó [eltéréseket vagy – ezt a két szót Balázs Béla áthúzta – HP] kétértelműségeket [Unklarheiten], amelyek miatt a Párt bizalmatlanná vált.
Erre Wangenheim elvtárs nem adott választ.
A november 13-iki ülés eredménye tehát az volt, hogy Wangenheim elvtárs vádjait nem ellenőrizték végig, hanem ellenkezőleg, új, nem bizonyított vádak hangzottak el részéről, amelyek bár az 1929-ben történteke

vonatkoztak, ennek ellenére komoly hatást gyakoroltak rám. A nyílt rágalmak és bizonytalan híresztelések ellen keményen kell harcolnom, és ez megbénítja munkaerőmet.

Kommunista üdvözlettel

B. B.

De ki is volt a vádaskodó, akinek a neve hússzor fordul elő a beadványban?

Balázs Béla kapcsolata Gustav von Wangenheimmel Berlinben kezdődött. Érdeklődését utolsó bécsi évében már kevésbé a színház, sokkal inkább a film határozta meg. Ekkoriban jelent meg *Der sichtbare Mensch oder Kultur des Films* című kötete, amellyel az új művészet, a némafilm esztétikáját megalapozta. Természetes, hogy új környezetében a hasonló érdeklődésű és világnézetű fiatalok társaságát kereste. Ezek, köztük a színész Wangenheim is, Erwin Piscator színházában látták megvalósulni eszményeiket. „Az első baloldali filmeket nem játszották a mozikban, hanem Piscator rendezésének voltak lényeges elemei...”¹³ – írja Siedfried Kracauer a korai német filmről szóló könyvében. A vetített kép a színpadon – mint új dramaturgiai megoldás – vonzóvá vált e baloldali művészfiatalok számára. Közéjük tartozott Gustav von Wangenheim, a porosz nemesi családból származó, de kommunistává lett színész, aki már ismert volt filmes körökben. Játzott többek között Friedrich Wilhelm Murnauinak a vámpírfilm műfaját megteremtő, 1922-ben készült *Nosferatu* című filmjében.

Ehhez a körhöz tartozott egyébként a munkásszínjátszás iránt érdeklődő Arthur Pieck is.

Ezt a kört aztán a sors újra összehozta Moszkvában a '30-as évek közepén. Azt viszont nem tudjuk, mikor és miért romlott meg Balázs Béla kapcsolata Gustav von Wangenheimmel. De a feljelentő személyével kapcsolatosan kapunk egy lényeges információt egy későbbi hetilapcikkből: „A második világháború után a *Tiszazugot* mutatták be Németország keleti szektorában. Hágy Gyulát [a darab szerzőjét – HP] a denunciació két hivatásos mestere, Inge és Gustav Wangenheim fogadta Berlinben. [...] Kérdés, tudott-e arról Hágy Gyula, hogy Carolát [Carola Neher színésznő, Brecht *Koldusoperájának* első Pollyja – HP] a Kelet-Berlinben nagy filmrendezőként és tanárként működő Wangenheim jelentette fel?”¹⁴ A színésznőt a feljelentés nyomán a Gulágra száműzték trockizmus vádjával, s ott lelte halálát. Férjét már korábban agyonlőtték a Ljubjankában hasonló vád alapján.

Balázs Bélának ezt a beadványában körvonalazódó, Wangenheim kezdeményezte támadást sikerült kivédenie, sőt később néhány továbbit is, amelyet mások indítványoztak ellene más okokból. Mint tudjuk, őt nem érte semmiféle

13 Siegfried Kracauer: *Caligariától Hitlerig*. Budapest, 1963, Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, 177.

14 Ungvári Tamás: *Bűnbeesés után: Lukács György, Hágy Gyula és a többiek. Élet és Irodalom*, 2007. október 12.

hivatalos hatalmi atrocitás a Szovjetunióban, holott még Lukács György is „élvezhette” néhány hétig a Ljubjanka „vendégszeretét”. Hogy történhetett ez, amikor másokat hasonló esetben legalább tíz évre elküldtek a Gulag valamelyik táborába? Egyetlen magyarázat adódik, amelyet Sík Endre, ugyancsak a moszkvai emigráció tagja, később külügyminiszter fogalmazott meg *Vihar a levelet...* című kötetében: „Egyesek úgy vélik, hogy ha valaki végig kihúzta a szovjet emigrációt letartóztatás nélkül, az a megmagyarázhatatlan dolgok közé tartozik. Véletlen dolga az egész. Egyeseknek szerencséjük volt, másoknak – a többségnek – nem.”¹⁵ Ennél bizonyára bonyolultabb volt a képlet, de a valóságos viszonyok lényegére e megállapítás pontosan rávilágít.

Miklós Árpád: Ébredés, 2021 (olaj, vászon, 107×145 cm)

15 Sík Sándor: *Vihar a levelet...* Második, javított kiadás. Budapest, 1988, Zrínyi Kiadó, 136.

Drámai létromlás-, nyelvromlás-változatok

Zalán Tibor: *Reménytelenek*

Budapest, 2023, Fekete Sas Kiadó

Zalán Tibor szerencsés alkotó, hiszen kortárs szépíróink sok műfajú tehetséggel megáldott szűk köréhez tartozik, magától értetődő természetességgel választja és tölti ki a közléshez legmegfelelőbb műformát. Esetében ráadásul a jól felépített költői és a vele ritkán együtt járó prózaírói mellett minőségi drámaírói életműről is beszélhetünk, ami jelzi, hogy minden újabb kötete figyelemre érdemes, hangsúlyos jelentkezés. Nincs ez másként a Fekete Sas Kiadó gondozásában a közelmúltban megjelent, tizenegy hangjátékot tartalmazó *Reménytelenek*et illetően sem, amely a szerző immár tizedik saját drámakönyve. (Termékenységét mutatja, hogy önálló drámáinak száma régen elhagyta a százat, így csak a meglevő anyagból további kiadványokat lehetne összeállítani, ugyanakkor sajnálatos, hogy ezeket együtt közreadó honlapja 2013-ban megszűnt, csupán archivált változata elérhető.) Bevezetőjét (*Tűnődések a hangjátékról*) több okból is kiemelhetjük, hiszen egyrészt megidézi benne a pályáján meghatározó jelentőségű egykori Rádiószínház szellemiségét és az e korpusz egészének születését ösztönző, ajánlás szép gesztusával megtisztelt dramaturg és eltávozott barát, Katona Imre József személyét, másrészt imponáló elméleti felkészültségéről ugyancsak tanúságot tesz, amikor így vall: „A hangjáték ugyanis az a színházi forma, amikor a színpad sötétben marad, és csak a hangok játéka, viszonyrendszere, illetve a hangokat megszólaltatók tehetsége és a rendező invenciója teremti meg a hallgatóság belső látás- és látványvilágát. A hangjátékíró tehát nem bízhatja magát az általa leírtak

térben kiterjesztésére (láthatóságára), úgy kell megteremtenie valamennyi szituációt, valósághelyzetet, hogy az elhangzó dialógusokból derüljön ki egyértelműen közönsége számára a térben lejátszódó történet. [...] Amikor tehát szerző hangjátékai egy részének nyomtatásban megjelentetését elhatározza, azt a lehetőséget teremti meg az olvasónak, hogy színház-asíthatja a leírtakat, hogy a saját befogadórendszerét megmozgatva látvány- és hangeffektusokat teremthet meg magának, hogy a csak dialógusokban megfogalmazott történeteket ön-narratori-dramaturgi gesztusokkal átélhetővé és „valóságossá” tegye a maga számára” (78). Kérdés, hogy az olvasó, aki a hangjátékkal drámaként, azaz írott műalkotásként találkozik, beéri-e a név, dialógus és főként auditív jellegű instrukciók formációiból felépített helyzetek vizualizálásával, vagy képzelete kiegészíti azokat, tehát hogy a hangjátékot egyáltalán – annak létmódjától eltekintve – hangjátékként olvassa-e, és a „deficit” nem csak a színjáték befogadója számára létezik-e, de ez, persze, távolabb vezet, és nem a szövegekkel, hanem recepciójukkal kapcsolatos. Az mindenképp nemes törekvés, hogy az eredetileg előadásra szánt szövegek írott műalkotásként, drámaként az olvasók számára hozzáférhetőek legyenek, és ők élhessenek a fenti lehetőséggel.

Az *Anyá, te vagy?* című, 1983-ban született kötetindító darabhoz a szerző a képzelt rendezőt (ebben a formában az olvasót) eligazító utasításokat fűzött, amelyekből kiderül, hogy a szereplők közül Anya nem létezik, Kisfiú „szövegei pedig átítatód-
nak a felnőtt férfi összefüggéseket kereső

tapasztalatával”, tehát ő voltaképpen a Fiú korábbi alakmása. Mindebből – a cím alapján is – eleve vélelmezhető, hogy a műben egyetlen drámai személyiség anyához való viszony által meghatározott felnőtt-története bomlik ki. A visszatekintés apropója határátlépés, a haza (anyaföld) végleges elhagyásának pillanata, amelyben a születés motívumának megjelenése (erős fehér fények, az égen cikázó „élveszülő” denevérek, a „kizökkent idő” hamleti allúziója által) az új élet lehetőségét és a múltat egyaránt játékba hívja. A várakozás közben „feltűnő” Anya és Kisfiú főként az utóbbihoz kötődnek, az asszony replikái inkább személyes emlékeket elevenítenek meg, a gyermek monológjai azonban – sajátos nézőpontjából (látja például az anyákat) – történeti eseményeket (a Rákosi-rendszer működését, ’56-ot) is. Mindezekből nyilvánvalóvá válik, hogy a most üzletember férjével Amerikában élő, ha élő Anya nem túl tehetséges, de foglalkoztatott színésznő volt, aki a forradalommal megnyílt határon át emigrált, és nem kívánt, esténként bezárt fia szeretete helyett mindig is sokak szerelme, az alkalmi szexuális kalandok voltak számára fontosak. A Fiú íróvá válásában és döntésében a szobaablakból folyton az utcát néző, egyedül ólomkatonájával társalgó Kisfiú hosszú várakozásai, kulcscsörgések alkalmával címbéli kérdésbe foglalt reménye, majd azok elmaradása után a magárahagyottság keserű tapasztalata játszottak szerepet. A két alak végső közös, panaszos kiáltószava jelzi, hogy a már sohasem érkező válasszal minden esély oda, s az újrakezdés is csupán ismétlődés, az Anya nélküli vegetálás folytatása lehet.

Az egy évvel később keletkezett *Szavak, két alkony, szavak* című, szerzői műfajmegjelölése szerint „hang-dráma játék” eligazító instrukciója szándékoltan nem igazít el, nem kínál – a tengeren hánykódó hajó metaforáját használva – értelmezési iránytűt. Hét szereplője (a hetes a numerikus szimbolikában többek közt az emberi teljességet jelképezi) két Idős férfi, két Fialat

férfi, egy 12 éves Kisfiú és két Fialat nő, ami az egyedítés minimumát, a kor és nem szerinti megkülönböztetést tekintve feltételezi, hogy az alakok közötti viszonyokat is ezekből fakadóan a nemzedéki különbség és a nemiség határozzák meg. A társadalmat modelláló kis közösség, mintha csak kataklizma utáni helyzetben lennének, elszigetelve, saját erejére hagyatva tengeti napjait egy patkányokkal teli épületben, korábbi társaikat (vagy az őket felfaló rágcsálókat) megették. Akár csak Maeterlinck *A vakokjának* alakjai, ők is fogyatkozással élnek, csak különbözőkkel, és egymás között szaporodnak, pontosabban erre már csupán Idős férfi 1 lenne képes. Ez a potenciál és hogy még a régi, emberi léptékű világra és a halakkal teli tengerre is emlékszik, egyfajta (mitikus) ősapai, patriarcha-státuszt kölcsönöz neki. Testi, szellemi képességei gyöngültével helyét fiának, Fialat férfi 1-nek adhatná tovább, ám az nemzéképtelensége miatt alkalmatlan rá, kifelé nyitási kísérletéért pedig megölik, tulajdonképpen feláldozzák, így a vezetői szerep a férfivá emelt Kisfiúra száll. Vele a „nép”, a jelentéktelenebb súlyú Idős férfi 2 és rokona, Fialat férfi 2 irányítása, valamint két „anya”, a szülőgép funkcióját betöltő Fialat nő 1 és a még ártatlan, de nyilvánvalóan hasonló sorsra szánt Fialat nő 2 birtoklása. A pozíció átvételét mutatja, hogy az öreghez hasonlóan meghallja a titkos énekhangot, egy másik világ üzenetét.

Az ugyancsak esztendővel ezután íródott *Hagyd magára a Napot* két alak, (nagyon) Fialat lány és Férfi (harmincon felül) dialógusából áll. Az előadásra vonatkozó utasítás itt a két szereplő megszólalási helyét egymástól legtávolabb, a két végpontra jelöli ki, a köztük levő teret szüntelen zajeffektusok töltik ki, illetve az egyes replikák között (néhol zavaróan) hosszú csöndekert ír elő. Ezzel ellentétes, hogy a dialógusbéli beszédcselekvések szerint (a szerzői instrukciókat is ezek pótolják) az alakok például nemi aktust folytatnak vagy ölelkeznek, vagyis közvetlen kapcsolat-

ban vannak. Mivel a szituáció változására a dramatikus szövegben nem történik utalás, az idő múlását a fent jelzett csöndek mellett a dialógus tematikus és stiláris irányváltásai egyértelműsítik az olvasóban, ti. hogy itt nem egy elnyújtott alkalom, hanem egy viszony teljessége vagy, ha az alakokra típusokként tekintünk, több (lehetséges) viszony teljessége jelenik meg. Utóbbi olvasatot erősíti, hogy a szövegben nincs semmilyen jellemábrázolás, az alakok kinézetéről is csak általánosságokat tudunk meg (mint hogy a lánynak nagy és kemény a melle vagy sápadt és sovány az arca), nevük, személyes történetük sincs, egymás konkrét kérdéseire érdemben nem válaszolnak. A véget az jelzi, hogy a (nagyon) Fialat lány szinte mantraszerűen ismételt vallomásai itt is kérdésekbe fulladnak, amelyekre már egyáltalán nem érkezik válasz.

A kötet címét kölcsönző *Reménytelenek* (1986) öt szereplője: Férj, Feleség, Rendőr, Szomszéd, Kislány, családi történetre és a hivatalos közeg miatt valamiféle bűn elkövetésére enged következtetni. Ezt az ötletet bevezető szerzői utasítás is alátámasztja, hiszen egyrészt a dráma főszövegébe írásjelek nélküli, kisbetűs és kurzivált megnyilvánulásokat illesztett, amelyek nem instrukciók és nem is narratív funkciójúak, hanem „valamifajta irreális síkot feltételeznek, illetve teremtenek meg” (ezek egyaránt lehetnek a Férj emlékképei, zavarodó elméjének termékei vagy más időből kiforgó történetdarabkák), másrészt a Kislány sorsát illetően nem foglal egyértelműen állást, annak eldöntését, hogy elrabolták, vagy apja (a Férj) ölte-e meg, a befogadóra bízva, harmadrészt a cselekmény folyásának irányát, a nyomozás feltáró munkájához hasonlóan, megfordítja, az a jelenből halad a múlt felé (ez utóbbi megoldást egyébként előszeretettel alkalmazza, így például az *unferledi* című drámában). Ezek azért is fontos útmutatások, mert nélkülük az olvasó a szöveg alapján egyértelműnek vélné, hogy a Férj Ágnes gyilkosa. Erre követ-

keztethet a Feleséggel megromlott kapcsolatából, kétségéből, hogy egyáltalán ő-e az apa, abból, hogy verte a Kislányt, a Rendőrnek több-kevesebb pontatlansággal újra és újra elmondott meséjéből arról, hogy balesetet okozott, és amíg a másik autó szerencsétlenül járt utasait kórházba szállította (eddig igaz), a Kislányt egy ismeretlen férfirra bízta, aki a saját házába vezette, a segítőkész Szomszéd észrevételéből, miszerint az ominózus épület lakatlan, az idegent senki sem látta, de a gyermeket sem, így lehet, hogy nem is ült a kocsiiban, a Férj talán büntudatból táplált gesztusából, amellyel letáborozik a ház előtt, de leginkább a kurzivált passzusokból, amelyekből hátborzongató pontossággal bomlik ki az előkészület, az erdőbéli tett és kísértő emléke. Az 1. nap eseményeinek feltárása a 4. nap végén mindenesetre beszédesen nyitott marad: a Rendőr szól a Férjnek, hogy *sajnos* megtalálták a Kislányt.

A „kishang-líráként” meghatározott *Amíg szeretsz* (1986) bevezető utasítása nem ad sok támpontot: „Történik valahol, valamiért, könnyes és nehéz időben.” A dramatis personae jegyzékében kilenc hang szerepel, közülük három férfi (Férfi 1, 2, 3), akik 30 körüliek, 60 felettiak, illetve halottként kortalanok, négy nő (Nő 1, 2, 3, 4), 30 év körül, 20 alatt, 40 fölött, illetve zenei hangként kortalanul, valamint Kisfiú és Kislány, akik vagy énekelnek, vagy gépies pontossággal szavalnak. A számos irodalmi allúziót (az *Ószövegetől* József Attiláig) rejtő dramatikus szöveg mintha (megint a társadalmat jelképező) bolondok közösségének haláltáncát kínálná, amelyben – a gyermekek lírai replikái által irányítottan, a halottak hívásának engedve – az elmék rejtélyes összefüggések szerinti, de mindig halálösztön által dominált összegző és búcsúzó tartalmait szerveződnének nagy, közös, az odaát megismerése, elfogadása, vágya felé tartó egésszé. Jelezve, amiként a középkori vadomorikban: ennyi csak az élet.

A *Gyöngyház fénje* (1988) annyiban rokonítható vele, hogy a szereplők, ezúttal négy lány és öt nő (a kilences a teljesség száma, ám, míg amott inkább a lenti és fenti világ, addig itt afféle feminin teljességre utal, nem véletlenül vannak ennyien a Múzsák is), kora az élet derekát fedi le (ezúttal 17 és 41 év között). A szerző által ezen az emberöltőnyi íven egymástól 2-3-4 esztendőnként elhelyezett alakok megnyilvánulásait a világukban jelen nem levő férfiakhoz, Férfihoz való viszony (szerelem, nemiség, hiány és vágy, düh, emlékezés) határozza meg. Kötöttség nélkül pedig a nyelvhasználat is szabadabb, beszédmódjuk ennek megfelelően a lírai szépségűtől az obszcénig terjed. (A beszédmódok különbözőségének hangsúlyozásával, a nyelvi fel- és lépülés érzékeltetésével gyakran és szívesen játszik drámáiban, dramatikus műveiben Zalán Tibor, ez áll például egyik legjobb darabja, a *Romokon emelkedő ragyogás* középpontjában, de az említett *unferlédi*ben is megjelenik.) Együttlétük okát és tartózkodási helyüket kutatva arra jutnak, hogy a Férfi emlékeiben élnek mindannyian (ezért nincs árnyékuk), ők azok a nők, akikkel annak kapcsolata volt, s most halála miatt találkoztak.

A *Front* (1990) cselekményének középpontjában a Tanár alakja és a Lánnal, Krisztinával való viszonya áll, a kiinduló szituáció tehát hasonló, mint a *Hagyd magára a Napot* esetében. A középkorú, nős, családos férfi és 17 éves diákja nem is titkolt, éppen ezért általános megbotránkozást keltő szerelmi kapcsolatának – ezúttal ugyancsak az *Ószövetségtől*, az *Énekek énekétől* Adyig vezető irodalmi allúziókkal nemesített – kialakulása közbevetett emlékjelenetekből ismerhető meg (ami a *Reménytelenek* mintájára analitikus jellegré vá teszi a drámát), megszüntetését az egyikükhöz vagy mindkettőjükhöz kötődő „kísértők” különböző eszközökkel akarják elérni: Igazgató hatalmi szóval és intrikával, Feleség a gyerekek érdekében hivatkozva, Apa leányát féltve, Feri, a tan-

testület nevében, fenyegetéssel, a másik kolléga, Kaposi a közös tanítvány megalázásának kísérletével. A helyzet, amely rövid ideig a szabadság érzését kínálta számukra, végül úgy oldódik fel, hogy utolsó együttlétüket követően, de még Tanár kirúgása előtt Lány öngyilkossági kísérletet követ el (beteljesítve ígérését: „[...] engem csak te ölhetsz meg. Ha már nem szerethetlek tovább...”) és magzatát is elveszíti. Mindezt csellel megvalósult találkozásukkor tudja meg a férfi, akit a lesben álló Apa bosszúból félholtra veret.

A *Szavak, két alkony*, *szavakhoz* hasonlóan a *Ne lőj a fecskére!* (1991) műfaját is „hangdráma játékként” határozta meg a szerző. Az öt jelenetre osztott darab Vendég falusi közösségbéli átverésének és eltüntetésének folyamatát mutatja be, stációi egzisztenciális lecsúszásával is összekapcsolódnak. A férfi illetékességét a helyben „közismert” Babával való viszony által teremti meg, aki előbb elcsábítja, saját házukba viszi, ahol bájjait bevetve napokra leköti, sőt a zavartalanság érdekében külön szobáról is gondoskodik számukra, majd eltűnik (talán Korfura). Közben Öregasszony, a lány anyja (?) folyamatosan étellel és főként itallal látja el őket, Vőfély lakodalmi rigmusokat mond (a zenéből is arra lehet következtetni, mintha folyton esküvői multság zajlana), míg Kalapos és Bajuszos elhagyott drága zakója megszerzése után Vendég autóját kéri kölcsön, hogy aztán karambolra, balesetre hivatkozva azt se adják vissza, késsel fenyegetik, bezárják, munkára, bakancstalpalásra kényszerítik. A fogvatartott végül megöli az őt etető, itató Öregasszonyt, és rádobálja a kész cipőket, mialatt Baba menyasszonnyal betáncol a lakodalmas násznép, akikről azonban már nem vesz tudomást.

Az *AnyÁtokföldje avagy 1. a görény éjcsakája avagy 2. hol van Mann Tamás* (1992) a szerzői utasítások szerint „állandóan” történik, csak más szereplőkkel, mindvégig különböző művészek (Rácz Aladár, Fábíán Márta és az abonyi Súki cigány) cimbalomzenéjével kísérve. Az irodalmi

utalásokkal (Vas István Eliot-fordításának címével, a német író magyarított nevével) játszó címhez hasonlóan az alakok névadása is invenciózus, a bennük foglalt tulajdonságok általában megerősítik vagy kiegészítik a hozzájuk kapcsolt hivatásokat (Hiénás Bendegúz – földigénylő, Lihegő Jónás – hírnök, Kihúzó Dániel – dramaturg stb.), ám előfordul, hogy kifejezetten ellenpontozzák azt (az alcímben is említett Mann Tamás például „pirosposzsgás fiatalasszony Makóról”). A tulajdonságok mellett hangzás (D. J. McBecapy író vagy más tekintetben az Ajtónálló, Jótálló, Útonálló, Pisálló négyes), az irodalmi mellett történeti (Dózsa Józsa, Kolombosz, Vörös Csepel) és más művészeti ágakhoz (ugyancsak) kötődő (Lassú Antoán, Fedák Sámuel) áthallások is beszédessé teszik a neveket. Ugyanakkor a cím, e sokféleség és a diszkrépancia eleve a dramatikusan szövegben megjelenő mikrokozmosz ironikus-groteszk jellegére enged következtetni. A különös világnak két összekapcsolódó szintje van: az egyik a hangjátékszöveg mint színjátékszöveg születik (az „állítólagos” író és dramaturg által), a másikon a cselekmény helyett történés állnak egymás mellett. (Az alkotópáros szerény képességeiről árulkodik, hogy az alakok, átlépve a köztük levő határt, maguk is beleszólnak annak menetébe, tulajdonképpen saját sorsukat próbálják alakítani vagy éppen a koherencia, a „folyás” hiányát érzékeltetik.) Összességében a történeti múltból kiemelt és a jelen látletét adó, jellegzetes elemekből Magyarország (szellemiekben is elszomorító) tablója bontakozik ki, ahol: „szép ez az ország, / jó ez az ország, / mély ez az árok” (229). S noha feltűnik a méltóbb élet, az emelkedés lehetősége (például Kolombosz tervezett útjával, Mann Tamás minőségigényével), utójában semmi sem változik, a hatalom továbbra is a nemzeti kegy- és hegyosztó Lassú Antoáné, a többiek sorsáról döntés és a zárszó joga egyaránt övé marad.

A *Ne lőj a fecskére!* felosztásához hasonlóan *A vak* (1995) szövege is öt jelenetre van

bontva. A II. Béla korába térő – e tekintetben Petőfi Sándor (*Tigris és hiéna*) vagy Székely János (*Vak Béla király*) drámáival rokonítható – mű cselekménye az uralkodó „udvarában, a meghamisított krónikákban és a király emlékezetében” játszódik, viszonyrendszere természetesen a középponti alak köré épül. A „helyszínek” két – nyelvileg is elkülönülő – idősíkhöz, múlt-hoz és jelenhez kötődnek, előbbiben, illetve az álmokban és emlékekben a valós vagy legalábbis annak vélt történeti események zajlanak, utóbbiban a trónteremben azok átírása, szándékos meghamisítása folyik. A tett nemcsak a parancsot adó, neki fizikailag kiszolgáltatót férjét gyözködő királyné, hanem a mindenkori írástudót jelképező Krónikaszerző felelősségét is jelzi. Bélának kezdetben imponál, hogy hatalmi szóval saját nézőpontja, kedve szerint határozhatja meg a neki és apjának, Álmosnak (neve, akárcsak a királyi többes használata, folyamatos nyelvi játékot kínál) ártók, elsősorban Kálmán király jelen- és jövőbeli megítélését formálhatja a közönségi emlékezet, azonban saját álmai és emlékei, a valóság igénye felül-emelkednek ezen, és végül, legalább unokaöccse, II. István személyét illetően már ragaszkodna a valósághoz, ám akkor már hiába, amíg alszik, a rajta teljesen eluralkodó Ilona átírja az általa jóváhagyott változatot.

A záró, *Vereség-képek* című „szomorújáték” (1998) egy rádióstúdióban játszódik, ahol Zalán Tibor *Veszteség-képek* című hangjátékának kellően feszült hangulatú, ünnepi felvétele zajlik. Az 1848/49-es szabadságharc leverése utáni időszakról Nádlakó és Bujdosó dialógusa szerint visszalépő, majd újra a korba térő – rendezői utasításokkal és a rögzítéshez kötődő replikákkal megszakított, Sportriporter konferálásával összekötött – jelenetek megidéznek a ceglédi beszédével lelkesítő Kossuthot, a Rákóczy Jánossal együtt szökésben levő Jókait, a rácok ellen harcoló Kiss Ernőt, a nemzetiségek megbecsülését hadparancsba adó Aulich Lajost, az aradi

vértanúk kivégzésén szemtanúként részt vevő Spion érkezésével a búcsúzó Damjanichot, Lázár Vilmost, valamint a Pesten felakasztott Szacs vay Imrét. A készülő anyag minőségét jól tükrözi, hogy utóbbi szép végrendelete kimarad, hogy a szerkesztő mindvégig személyes ügyei intézése miatt távol van, hogy a dilettáns, a feladatot csupán letudni akaró Rendező helyett Technikus érti és érzi át igazán az ügy fontosságát, hogy a darab befejezése hiányzik, azt a szereplőknek kell rögtönözni, és hogy az teljes káoszba fullad. Ugyanakkor Rendező Technikusnak mondott zárszava szerint: „Most legalább látod, hogy nem könnyű művésznek lenni...” (317).

Zalán Tibor *Reménytelenek* című kötetének a hangjátékai érzékeny alkotói válasszok a rendszerváltoztatást nagyjából

közrefogó, 1983 és 1998 közötti időszak hazai közállapotaira, történéseire, viszonyaira. Világában a hőssé válás lehetetlen, csupán jobbító szándékú alakok, akiknek kísérletei szükségszerűen elbuknak, általános jelenség a devalváció, a létromlás és az ehhez hangsúlyosan kapcsolódó nyelvromlás. Sorsuk, mintha eleve elrendelt lenne, vegetálás, jövőjük tejesen kilátástalan – a választott könyvcím e tekintetben is telitalálat. Az pedig különösen üzenetértékű, hogy a szerző a baráti emlékállítás szép gesztusával, a mára szinte elfeledett műfaj és a megszűnt Rádiószínház szellemiségének felidézésével is igazolja, erősíti – túl a nosztalgián – a múlt jelenbéli teremtő továbbélését, -éltetésének fontosságát. Ezért is reméljük, hogy az újraélesztett szövegeknek nem csak olvasói lesznek.

Szemes Péter

Megnevezhetetlen bűntudat

Bánki Éva: *Apjalánya*

Budapest, 2025, Jelenkor

Daganatos megbetegedésének diagnosztizálása szembesülésre készíteti Bánki Éva *Apjalánya* című regényének elbeszélő hőst. A szerzővel azonosnak tekinthető elbeszélőnek meggyőződése ugyanis, hogy a súlyos betegség testi manifesztálódása annak a lelki sebnak, amelyet születésétől fogva magában hordoz. Úgy véli, érzelmi jellegénél fogva a legkorszerűbb egészségügyi eszközökkel sem kimutatható sebet transzgenerációs traumaként az édesapjától örökölte, „az ő elhallgatása, örökös félelme a lelepleződéstől, szünni nem akaró rettegése” lökte bele a betegségbe, és amíg nem számol le az apjával, addig nem bízhat a gyógyulásban, és képtelen továbblépni az életben.

Az *Apjalánya* esetében regényről beszélünk ugyan, a mű azonban közeli rokonságot mutat a memoár és az esszé műfajával. A szerző nem jeleníti meg az eseményeket, nem lépteti be közvetlenül olvasóját a cselekmények helyszínére – a bonyodalommorzsák mozaikdarabkákként a tudatfolyamon belül jelenítődnek meg –, hanem egyfolytában emlékezik, mesél és következtetéseket von le. Közben felidézi a régi történeteket, önmagán átszűrve igyekszik értelmezni is az elmondottakat és a köztük rejlő összefüggéseket. Ennek az írói eljárásnak köszönhetően az alkotás önanalízisként is olvasható, egyben Bánki Éva eddigi legszemélyesebb hangvételű könyvének tekinthető.

Kibeszéltetlen traumák, örökölt félelmek sorakoznak egymás után a kötet lapjain. Az elbeszélő hős egy helyen a következőképpen fogalmaz: „Homályosan éreztem, hogy én a félelem betege vagyok, a rajtam

elhatalmasodó pánik és a zűrzavar ismerős valahonnan – ez a kétségbeesés és rettegés talán azóta kerülget, hogy megszülettem.” A személyes érintettségű történetekkel párhuzamosan az elbeszélő hős a közönségben uralkodó állapotokat is vizsgálja: hogyan hatnak ki a társadalmi események az emberek sorsának alakulására és lelkületére; hogyan bénít meg, tesz szorongóvá mindaz, amit el kell hallgatni; hogyan lehetséges felszámolni a nemzedékeken keresztül áthagyományozott reménytelenséget.

Amikor műtétje után az elbeszélő hős barátai tanácsára számba veszi, mi bénította meg az ő életét, szembe kell néznie apja félelmeivel. Annak a szüntelenül rejtőzködő férfinak a rettegéseivel, aki osztályidegenként nem tanulhatott tovább, aki alázatos holokauszt túlélőként úgy érezte, az életet meg kell szolgálni, s aki a maga csendes módján neheztelt a történelmi istenre. Lánya így emlékezik vissza a Nagykanizsán töltött hetvenes évekre: „Apám idegbeteg kapkodása minden napot megmérgezett. Nem érezte jól magát a bőrében, ezért állandóan valami rettentő katasztrófára készült – meglátjátok, elvisznek bennünket! –, és állandóan keresett valamit, amit gyorsan megtalált, hogy a következőt kereshesse. Apám befejezetlen ember volt.” Talán éppen ez a befejezetlensége következtében rohagált folyton valahová, mintha csak önmagától igyekezne megmenekülni, közben mindig visszavágyódott a múltba, a Monarchia idejébe, s szinte soha nem beszélt önmagáról. „Apám, aki egy soha el nem mondott történet terhét cipelte a vállán, mindent tudott a kényszerű magányról. Hogy

kizuhansz valahonnan, és soha nem érsz földet. Vagy csak biciklizel körbe-körbe, de nincs hova hazamened. A kilencvenes évek elejére aztán hirtelen nagyon sok sorstársa lett.”

Fontos tárgyát képezi a műnek a rendszerváltás korszaka, amely annak ellenére, hogy politikai sikertörténetként vonult be a köztudatba, egyáltalán nem nevezhető egy megrázkódtatás-mentes időszaknak. Az árnyoldalairól a mai napig nem készült átfogó tanulmány, és az irodalomban is Tar Sándor novelláit leszámítva alig esik róla szó, különösen a gazdasági átalakulás veszteseinek a szemszögéből. Ez az a korszak, amikor alkalmanként százával bocsátották el a munkásokat a gyárakból – a regényben a nagykanizsai Egyesült Izzó esete kerül szóba –, zömében középkorú és idősebb férfiakat, akik már nem tudtak alkalmazkodni a megváltozott helyzethez. Valahányan ezek közül a férfiak közül tehetetlennek és feleslegesnek érezték magukat, aminek következtében nem kevesen korán elhaláloztak, köztük az elbeszélő édesapja is.

Bánki Éva társadalomkritikája kétirányú: egyrészt rávilágít a politikai nyomás alatt élő kisember helyzetére, másrészt pedig a magát a hétköznapi élet fölé helyező értelmiségi világot is górcső alá veszi. Azt a közeget, amelybe tanulmányai során az elbeszélő hős csöppent, s amelybe a belépés az édesapának nem adatott meg. A szabad szellemiséget árasztó pesti bölcsészkarú lét egy álomvilágot sejtet a vidéki lány számára, aki jóval később döbben rá, hogy az egész csak egy „szógyár”, „pazar álvilág” volt, és ők mind egy buborékban éltek. „Mint annyi vidéki lányt, engem is felszabadított az egyetem, ám közben megfosztott a létezés biológiai realitásától, az együttérzés elemi képességétől és az olvasás elemi örömétől.” Azt írja, hogy „az interpretációkért, nem magukért a művekért lelkesedtünk”, hiszen „csak elemzéseket olvastunk, szövegekről írt szövegek közt bolyongtunk”.

A bölcsészkaron uralkodó légkör érzékeltetésekor az elbeszélő hős többször is hangsúlyozza, hogy annak részeseit bizonyos felsőbbrendűségi attitűd jellemezte, ami jócskán megnehezítette egy vidéki lány beilleszkedését, aki bár szellemileg megpatkolt volt, származásából kifolyólag magában hordozott valamiféle önbizalomhiányt, megfelelési kényszert, aggályt, hogy ő mégsem tartozik ide. Odahaza is kilógott a sorból, szűkösnek élte meg a szülővárosát, ezért kiszabadulni vágyott onnan. Később ébred csak rá, hogy tulajdonképpen azt vitte magával a fővárosba, amitől otthonról elmenekült: a gátakat, amelyekről kívülről megszabadult, megteremtette önmagában! Immár ezeket a maga formálta belső korlátokat kell felszámolnia a kórházi ágyán.

A betegség számvetésre, addigi életének az összegzésére készíti az elbeszélő hőst. Rádöbben, hogy egész életében egy irracionális jellegű, „megnevezhetetlen büntudat” gyötörte, ami elsősorban apjától eredeztethető. Édesapja nem bízott rá „semmiféle titkot, semmilyen feladatot, küldetést, gondolatot, eszmét vagy látomást”, kivéve ezt az állandó lelkifurdalást. Apjához hasonlóan ő is „örökös száműzetésben és félelemben” éli az életét, amelyet az „örökölt reménytelenség” járja át. Ezt az életérzést az elhallgatott titkokkal egyetemben otthonról hozza magával: „Az én családomban nem reménykedett soha senki, mindenki tudta, hogy a rossz után még rosszabb fog következni. Megbélyegeznek, összeírtnak, kitelepítenek, földbe döngölnek, elveszik mindened, és a végén sós kútba tesznek.” Műtétje után fogadalmat tesz, hogy a remény és a gyógyulás nevében lezárja magában apja történetét.

Bánki Éva *Apjalánya* című regénye ennek a fogadalomnak az eredménye. Műve vallomásos jellegénél fogva a szerző sodró lendületű prózájában intim alapállásból értekezik a gyerekkorát meghatározó életforma megszűnéséről, a vidéki létállapotról, a Kádár-kor buktatóiról, a zsidóság

megéléséről és megítéléséről, a felsőbbrendűség-érzet megtévesztő jellegéről, a rendszerváltás okozta sebekről, a folyamatos alakoskodásról, nem utolsósorban: az illúziókkal való leszámolásról. Egyéni

és családi múltjában elmerülve vonja le a megdöbbentő következtetést, miszerint a történelemnek nincsenek túlélői: „Akkik nem halnak bele a háborúkba, azok beleégetik az iszonyatot a gyerekeik húsába.”

Sándor Zoltán

Mányoki Ádám: Spitters, 2024 (vegyes technika, vászon, 170x120 cm)

SÁNDOR ZOLTÁN (1973) író, műfordító, publicista. Legutóbbi kötete: *Apátlanok* (2023).

Készség, tehetség, elkötelezettség

Demeter Ervin: *Erdélyiség. Egy elszakított nemzetvész művészete*

Kolozsvár, 2024, Exit Kiadó

Mi mással kezdhethetnénk ennek a könyvnek az ismertetését, mint a szerző ama megállapításával, hogy „hiánypótló, képzőművészeti ismereteket időben és térben összegző, de változó műfaji területeket integráló kötetet tart kezében az olvasó”. Mi volt a célja ezzel a rendkívül gazdag tartalmú, örömszerző szép munkával? Nem más, mint az, hogy „bemutassa a Trianon utáni erdélyi magyar képzőművészet alkotóinak saját művein, arcképein és önarcképein keresztül a fájdalmasan elszakított nemzetvész... különlegesen gazdag alkotói korszakát”, azt a száz esztendő, amikor „a teremtés iránti készség, a tehetség és az elkötelezettség megáldott kényszere átszötte tiszta színeivel még a szürke hétköznapiakat is...”

Valóban hiánypótló kiadvány, „hiszen ilyen jellegű, ennyire széles körű áttekintése ennek az időszaknak ez idáig még nem történt meg”. Demeter Ervin számára rendkívüli élményt jelenthetett „ez a nem mindennapi szellemi utazás az erdélyi magyar művészek életének és munkásságának világába, hiszen lapról lapra egyértelműen kiviláglik, hogy milyen gazdag, mennyire sokszínű és határtalanul izgalmas univerzum ez, amelyben európai színvonalú alkotások születtek még a történelem érzéketlensége által kiváltott, igen viharvert időszak esztendeiben is”.

Tág összefüggésben szemlélve ezt a jelenségvilágot, lényegében ugyanerről tájékoztat bennünket Lyka Károly Bíró József: *Erdély művészete* (1941) című könyvéhez írt *Előszavában*: „Erdély művészetét nemcsak az ezeréves múlt fűzi hozzánk, hanem az a fontos küldetés is, hogy művészetünknek s vele az egyetemes európai művé-

szetnek is legkeletibb végvára. A Székelyföldnél megszűnik a nagy európai stílusok váltógazdasága, amely létre tudta hozni a román, gótikus, reneszánsz, barokk formarendet, s a Kárpátokon túl kezdődik az a nekünk idegen világ, amely a bizánci stílus kései hajtásaiból alakult ki lassú menetű módosításokkal.” Ami pedig jelen kiadás szerzőjének vitathatatlan érdeme: „Az erdélyiség finom vonásait... eddig ilyen egyetemességben nem rajzolta meg senki.”

A kiadványban gyönyörködve Kós Károly *Kiáltó Szóban* kifejtett gondolata jut eszünkbe: „A múlt ismerete és értékeinek megőrzése nélkül nem teremthetünk új értékeket sem, és akkor jövőnk sincs többé.” Kemény, de igaz szavak. Ennek az igazságnak a jegyében látott hozzá Demeter Ervin ennek a művészi világnak a bemutatásához. Ami bizony nem mindennapi nemzetiszolgálat!

Miért kezdi a szerző az erdélyi művészek és munkásságuk számbavételét 1920-tól? A gyermekinek tűnő kérdésre csak ez lehet a helyes válasz: azért, mert az első világháborút lezáró trianoni békediktátummal rúttul megcsonkították Magyarországot. A nemzet nagy részét elszakították tőlünk. Ezért van feltétlen szükség arra, hogy bemutassa az 1920-ban kialakult trianoni határok következményeként az anyaországiak számára „kevésbé követhető és voltaképpen hosszú időre csaknem láthatatlanná váló erdélyi magyar képzőművészet alkotásait, annak rendkívül gazdag világát a részt vevő művészek személyén keresztül”.

Demeter Ervin azokat az alkotókat veszi számba, akik a békediktátumot követően

is jelentőset alkottak az elszakított területeken. A művészek művei révén a könyvben „felváltva jelen van a színek üdítő és depressziós csokra, jelen van a kő, a bronz, az agyag, a drapéria, a textília és legfontosabbként a gondolat érce, ami együttesen formálja teljessé, teremti meg és teszi széppé azt a harmonikus emlékművet, ami egy sötét kor falán mégis csodálni való képként ragyoghat fel, hiszen azt jelzi, hogy csak a művészeté lehet az az egyetlen, emelkedett szellemi szféra, ami nem ismer el soha semmiféle határokat. Mert a határok változhatnak, de a művészet örök...”

Természetesen nem szerepelnek a kötetben azok a művészek, akik már korábban elhagyták Erdélyt, és „az anyaországban vagy máshol munkálkodtak” (Borsos Miklós, Bortnyik Sándor, Uitz Béla...). És azok sem, akik „művészi pályájukat már a szülőföldjüktől távoli országban kezdték el” (Szász Endre, Gross Arnold, Hajdú Étienne (István), Gyulai Lívius...).

A szerző gondolatmenetét követve, nyomatékossítanunk kell azt a megállapítást, hogy a történelmi Erdély mellett a köznyelv a „trianoni területek” fogalmát kiterjesztette azokra a korábbi magyar területekre is, a Partiumra és a Bánságra, amelyek azóta Romániához tartoznak. Így „a nagybányai művésztelep is az anyaországtól elszakított terület részévé vált”. Az itt alkotó művészek közül a szerző azokat a művészeket tekintette erdélyi magyaroknak, „akik továbbra is a városban maradtak, és ott folytatták következetesen művészi tevékenységüket” (Agricola Lídia, Balla Béla, Szervátiusz Jenő, Thorma János, Vida Géza...).

Az 1989-es romániai események sora változást hozott ezen a területen is, és „fokozatosan feloldotta az elzártságot”. Ezért „az ott élők művészi pályafutását és az ezt követő időszakban indulókét”, vagyis az 1970 után születetteket a kiadvány szerzője már az elzártság időszakát követő, szabadon alkotó generációk tagjainak tekintette.

Demeter Ervin négyéves (2020–2024) szorgalmas és kitartó kutatómunkájának eredményeként készült el a kötet. Ami hiánypótlásnak tekinthető elsősorban azért, mert a Trianon utáni (1920–1990) időtávban az erdélyi magyar képzőművészeti írások tartalmát, terjedelmét, formátumát magában foglaló ilyen monumentális mű eddig még nem látott napvilágot. A kötetben több mint 450 művész van jelen egy-egy oldalon. Önarcképpel vagy portréfotóval. Amennyiben egyik sem állt rendelkezésre, a szerző a Siklódy Ferenc csikszeredai grafikusművész által készített „panteonból mutatja meg arcképüket, vagy ennek hiányában piktogramportrét” használt jelzésként.

A sok-sok arra érdemes művész közül hadd említsük meg néhány rangosnak a nevét: Ady József, Árkossy István, Barcsay Jenő, Bardócz Lajos, Bocskay Vince, Botár Edit, Cs. Erdős Tibor, Cseh Gusztáv, Gergely István, Gy. Szabó Béla, Györkös Mányi Albert, Kedey Zoltán, V. Kedei Zoltán, Kovács Zoltán, Mattis Teutsch János, Miklóssy Gábor, Mózes Finta Edit, Páll Lajos, Szervátiusz Jenő, Szervátiusz Tibor, Thorma János, Veress Pál, Ziffer Sándor...

A kiadvány nemcsak a műkedvelő közönség számára nyújt hasznos információkat, hanem gyűjtők, műértők, művészettörténészek számára is hasznos kézikönyv, lexikon. A kötetben szereplő művészek névsora nem teljes, hisz a kötet terjedelme, technikai és egyéb feltételei határt szabtak ennek. A válogatás során a szerzőnek és segítőinek az volt a szándékuk, hogy a kötetbe azok a művészek kerüljen be, akik a jelzett időszakban jelentősen hozzájárultak Erdély és a partiumi részek – mint önálló művészi entitások – kialakulásához.

A művészek életútjának feltérképezése során Demeter Ervin „egységes és objektív szempontrendszer” alkalmazott. Az így készült méltatások tartalmazzák a születés idejét és helyét, a művész gyakorolt szakterületét (pl. festő, szobrász, művésztanár, rajztanár stb.), iskoláit, tanárait, mestereit, az alkotópálya helyszíneit,

jelentős közterületi alkotásait, elsősorban egyéni kiállításait, a róla megjelent fontosabb irodalmat, ha vannak, művészi írásait, elismeréseit, mindenekelőtt az állami kitüntetések, díjakat (pl. Szervátiusz Jenő-díj), a róluk készült monográfiákat, Művészeti Akadémia-tagságot, a róla elnevezett intézményt, nyughelyet, és azt is, hogy miképpen ápolja az utókor az emléket. A kötet tartalmazza továbbá az olyan különös tiszteletben levő jeles személyiségek, szellemi nagyságok nevét és az őket méltató szövegeket, mint Kós Károly, gróf Bánffy Miklós, jeles iparművészeket, ötvösöket, textileseket, üvegművészeket. Az albumban ezernél több reprodukcióban gyönyörködhetünk.

A kötet összeállításakor Demeter Ervin „értékes szakmai segítséget” kapott Banner Zoltán, Murádin Jenő, Vécsi Nagy Zoltán művészettörténészekről. Árkossy István festőművész-grafikus, író pedig könyvtervezői tanácsaival segítette a szerzőt.

Az Előszót író Banner Zoltán művészettörténész, művészeti író, költő, szerkesztő – tág ölelésű történelmi-társadalmi összefüggésbe helyezve Erdélyt – átfogó képet teremt az 1920-1990 közti időszakról. Mint az erdélyi magyar képzőművészeti élet kiváló ismerője, Banner értékeli is. A lényegre figyelve, nagyon fontos megállapításokat tesz: „A szellemileg megvakult Európa már száz évvel ezelőtt képtelen volt (nem is kívánta) kitapintani Erdély energiaforrásainak az élettani rendszerét. Figyelmen kívül hagyta az erdélyi magyarság – illetve mivel már akkor 1920-at írunk, inkább a Kós Károly által a három nemzetiségű régió karakterét meghatározó erdélyiség: a transzszilvanizmus – államalapító lehetőségeit. Elmulasztotta annak a valóban ízig-vérig európai kalandnak a megvalósulását, hogy a kontinens pénzügyorségével, Svájcjal szemben, illetve melléje megszervezze, fenntartsa a szellemi értékek tartalékolásának, őrzésének a jogával felruházott, ugyancsak háromnyelvű konföderációt. Pedig ez lett volna Erdély küldetése, hi-

szen már a 16-17. században példáját adta ennek a megőrző-közvetítő-megújító képességének – politikai képződményként; de az Erdélyi Fejedelemség funkciója a 20. században megismétlődött, hogy nem kapott rá mandátumot, s meghozzá éppen küldetéséből adódóan: szellemi erdélyi fejedelemségként.” „A konvergencia helyett a divergencia győzött 1920 után, mert a románság a Nagyrománia-mítoszt előbbvalónak ítélte a közös jövőépítésnél, a százszok pedig a második világháború utáni évtizedekben egyszerűen ’hazaköltöztek’ Németországba.”

A román hatalom érdektelenségét jelzi, hogy a három nemzetiségű festői, grafikusai és szobrászai 1990-ig mindössze kétszer szervezhették meg a három nemzetiségi közös kiállítást. A „nemzeti-szocialista jellegű kommunizmus évtizedeiben” egészen 1990-ig „csupán a közigazgatás (tartomány, illetve megye) szerinti hovatartozás, tehát a véletlen és a Képzőművészek Szövetségének helyi fiókjai döntötték el a közös kiállítások személyi összetételét; a transzszilvanista jelzöt vagy elvet pedig kijelteni sem volt tanácsos” – állapítja meg Banner Zoltán.

Kós Károly eszméje, a transzszilvanizmus „nem fantazmagória”, hanem erős „történelmi valóság”, amelynek programszerű megfogalmazása nélkül is érvényesülnie kellett – „különösképpen a legveszélyeztetettebb közösség: a magyarság szellemi életében”. És „megtörtént a gyönyörű csuda (Kós Károly): az évszázadokon át halmozódott kézműves, háziipari szakmai hagyományok, alkotókészség és erkölcsi szilárdság vulkányszerű, együttes feltöréséből, különösen a II. világháborút követően, olyan művészeti kultúra született, amely az erdélyi magyarság lélekszámához viszonyítva mind a személyiségek, mind az esztétikai minőség tekintetében – az egyetemes magyar művészetben belül – páratlan európai jelenség.” Az irodalomban, a színház, a zene és a népművészetek mellett a képző- és iparművészetek területén.

Szívderítően igaz a művészettörténésznek az a megállapítása is, miszerint: „Ha a magyar állam ezeréves, akkor a magyar művészet is ezeréves...”, s ily módon az erdélyi magyar művészet is ezeréves.” És ha jelentkeztek is lokális jellegek abban, ami ebben az országrészben született, önálló létre kényszerült szellemiségről kizárólag az Erdélyi Fejedelemség (16–17. századi) és a trianoni békediktátumot (1920) követően tett tanúbizonyoságot, tehát olyankor, amikor az anyaországtól kénytelen volt elszakadni, vagy erőszakkal elszakították.”

Demeter Ervin nem művészettörténész és nem kritikus, ezért nem értékeli, hanem szakmai adatokkal felsorolja, bemutatja, nyilvántartásba veszi az Erdélyben született, élt, dolgozott, meghalt alkotókat. Olyan ez a szívét melengető kiadvány, mint egy óriási műterem: bejárhatatlan. Bizonyára lesz valaki, aki „rátalál a hiányra”: XY hiányzik a lajstromból. De hát a „legelittebb szaklexikonokból is mindig hiányzik valaki, hiányzanak valakik”. Ez a könyvgyönyörűség több mint 450 erdélyi magyar képző- és iparművész életrajzi lexikona.

Különös és bátor vállalkozó kedv volt a Demeter Erviné, aki édesapjával, Hajdú Demeter Dénessel már az 1990-t megelőzően vállalta az Erdélybe látogatás kockázatait. 1988-ban a fiával, annak feleségével, Kulcsár Edittel, Domokos Pál Péterrel és Csurka Istvánnal együtt létrehozták az Erdély Művészetéért Alapítványt azzal a szándékkal, „hogyan az erdélyi kortárs művészeknek kiállítási lehetőséget teremtsenek az anyaországban”. 1993-tól (több mint harminc éve) pedig önálló galériát is működtetnek Budapesten. Amivel több száz művész bemutatását tették lehetővé a fővárosban.

A kötetet minden bizonnyal folytatni, kiegészíteni, gazdagítani fogják a „kellő rálátással rendelkező fiatalabb személyiségek, kortársak”.

Az erdélyi magyar képzőművészekről Banner Zoltán és Murádin Jenő készült

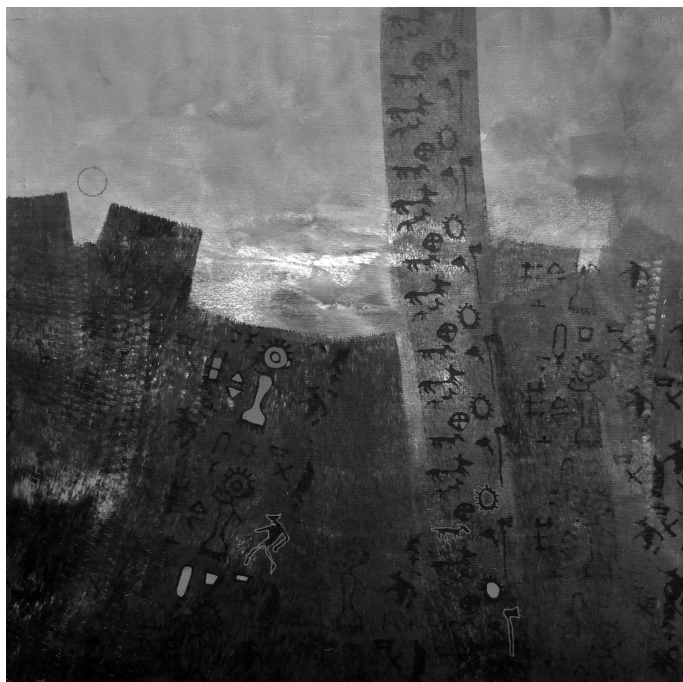
egységes képet adni, átfogó művet alkotni már a nyolcvanas évek közepén, ám Ceaușescu fasisztoid politikája, eufemisztikus fogalmazásban: a történelem nem tette lehetővé a megvalósítást. Így külön utakon igyekeztek eleget tenni az erdélyi művészet értékeinek közzétételére, „természetesen a korszak többi krónikásának: Borghida István, Ditrói Ervin, E. Szabó Ilona, Mezei József, Szekernyés János, Gazda József, Kántor Lajos közreműködésével”.

Fentebb már jeleztük, hogy a történelmi Erdély mellett a köznyelv a „trianoni területek” fogalmát kiterjesztette azokra a korábbi magyar területekre is, amelyek a trianoni diktátum után Romániához tartoznak, a Partiumra és a Bánságra. Ezért indokolt megjegyezni, hogy ebben a kötetben harmincnégy nagyvárad alkotóművész kapott helyet. Hajdú László műgyűjtő a Trianon utáni Nagyvárad magyar művészeti emlékeinek pártfogója, támogatója, művészeti tárgyainak őrzője, gazdag ismereteivel, adatlásokkal és eredeti műtárgyak fotóreprodukcióinak biztosításával hathatósan hozzájárult e kötet létrejöttéhez. Évekig tartó kiterjedő kutatómunkája révén jó néhány méltatlanul elfelejtett vagy perifériára szorult váradi képzőművész munkájának értékére, illetve fontosságára derült fény. Ugyanakkor azt is reméljük, hogy a kötet szerzőjének és segítőinek érdemes munkálkodásával sikerül felhívni a művészetszerető közönség figyelmét arra, hogy bizony Nagyváradon is van jó néhány művész (Jakobovits Márta, Szalai József, Urszinyi Mária, Jakobovits Miklós, Kristófi János, Bartovics József, Balogh István, Tibor Ernő, Fleischer Miklós, Fux Pál, Macalik Alfréd, Jovián György, Deák Árpád, Mottl Román, Ujvárossy László, Ujvárossy Kerekes Gyöngyi, Onucsán Miklós...), akik magas művészi értéket képviselő munkáikkal, életművükkel, nemzetközi kiállításokon való részvételükkel, nemcsak Erdély, közelebbről Partium kiválóságai lettek, hanem nemzetközi horizontú művészekké is váltak, értek.

Engedtessek meg, hogy végezetül illó szerénységgel, ámde őszinte örömmel jegyezzem meg: lelki elégtétellel tölt el, hogy e reprezentatív kötetben több volt művészetegyetemi hallgatóm is szerepel. A magyarfaló román politikai hatalom legsötétebb – hetvenes, nyolcvanas – éveiben a Ion Andreescu Képzőművészeti

Főiskolán, a Mátyás-házban – tanár-diákok – együtt töprengtünk a művészet örök rejtélyén, megfejthetetlen misztériumán, s lám, e könyv tanúsága szerint, néhányuknak sikerült felnőniük a legnagyobbak közé, hihetően európai szintre emelve művészi munkásságukat. Recenzensként innen is gratulálok nekik.

Aniszi Kálmán

Ghiczy György: Régóta kémleljük az eget, 2024 (akril, vászon, 80x80 cm)

ANISZI KÁLMÁN (1939) József Attila-díjas író, publicista, ny. egyetemi oktató. Bihar megyében, Magyarakucson született. 1985–90 között a *Korunk* folyóirat felelős szerkesztője. 1990 óta él Magyarországon, 2000-től a folyóirat megszűnéséig a *Kapu* külső főmunkatársa volt. Legutóbbi kötete: *Az út bennünk van* (válogatott novellák, 2024).

Szemben a sorssal

Karádi Zsolt: „*a mélyben él az ember-fájdalom*”

Budapest, 2024, Magyar Napló Kiadó

A pusztító csapások, sorstragédiák többnyire kilátástalan helyzetet teremtenek, megnyomorítanak, másrészt viszont kiválhatnak makacsságot, kitartást, erősíthetik a megmaradásba vetett hitet és az újjászületés ösztönét. Mert a fájdalom is teremtő erővé tud válni. Ebbe az Áprily Lajos által megfogalmazott igazságba tömörítette mondanivalójának lényegét Karádi Zsolt is, amikor a közelmúltban megjelent tanulmánygyűjteményének azt a figyelemkeltő és rendkívül találó címet adta, hogy „*a mélyben él az ember-fájdalom*”. Az idézett szövegrészt Áprily *Vallomás* című verséből emelte ki a szerző. Nem véletlen a választás, hiszen a 20. században számtalan trauma érte a magyarságot – Trianontól a holokauszton, majd a Rákosi-diktatúrán át az '56-os forradalom vérbe fojtásáig –, amit sokáig sem kibeszélni, sem gyógyítani nem lehetett.

Ennek a korszaknak – a 19. század végétől az ezredfordulóig terjedő időszaknak – irodalomtörténeti érdekességeire, kuriózumaira irányítják az olvasó figyelmét a kötetben közölt írások, amelyek válogatást nyújtanak Karádi Zsolt legutóbbi kutatásaiból. A tanulmányok többségének középpontjában a kor kiválóságai (Ady Endre, Móricz Zsigmond, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Schöpflin Aladár, Juhász Ferenc, Pilinszky János, Ratkó József, Szilágyi István, Nagy Gáspár) állnak, de mellettük néhány kevésbé ismert vagy elfeledett alkotó (Czóbel Minka, Nagy Endre, Miklós Jutka) portréja is kirajzolódik. Az itt közölt munkák egy része – amint azt a kötet előszavában a szerző is kifejti – „alkalmi írás”, felkérésre (konferenciákra vagy évfordulós kiadványok szá-

mára) készültek. Ám a könyvet lapozva mégis azt tapasztaljuk, hogy gondosan megtervezett, egymáshoz kapcsolódó témákat felölelő kutatás eredményeit tartjuk a kezünkben.

A gyűjtemény négy fejezetre tagolódik. A kötet közel felét kitevő első szakasz (*Költők és írók*) írásai többségében a tágabb értelemben vett Partiumhoz kötődő alkotókat emelik a figyelem középpontjába. Ady, Móricz és Ratkó mellett vizsgálja Karádi egyebek közt az anarcsi születésű – de Párizst is megjárt – Czóbel Minka életművének érdekesebb darabjait, különös tekintettel a műfajilag nem pontosan behatárolható „Donna Juannára”. Összeveti a mű értékelésével foglalkozó tanulmányokat, és rámutat, hogy ezek a balladai erejű versek „végső soron a költő vállalt művészsorsának metaforikus megfogalmazásai”. Elemzi továbbá a meglehetősen rövid alkotói pályát befutó Miklós Jutka munkásságát is, akit Ady is tehetséges alkotónak tartott, ám sajnálatos módon a trianoni sorscsapás után Nagyváradot elhagyni kényszerülő fiatal lány később felhagyott az irodalommal. Ady vonatkozásában ezúttal nem az életmű áll a kutatás középpontjában, hanem a költő kultuszát alátámasztó fényképek. Egyrészt Székely Aladár remekei, aki közel negyven felvételt készített a költőről, másrészt Szőnyi Lajos fotója, amelyen a halott Adyt örökítette meg.

A következőkben a *Nyugat* védjegyének számító Mikes-érme ürügyén a lap két kiemelkedő alkotóját – Juhász Gyulát és Kosztolányi Dezsőt – veszi górcső alá Karádi Zsolt, akik mindketten írtak Mikes Kelemen megidéző verseket. Majd pedig a *Nyugat* másik két kiválóságának, Mó-

ricznak és Karinthynak egymáshoz való viszonyát vizsgálja. Megállapítja, hogy bár „aligha lehet elképzelni két ellentétebb karakterű” szerzőt, s Móricz Ady korai halála miatt szinte küldetésnek érezte a költő életművének ápolását, de Karinthyval is kölcsönösen nagyra becsülték egymást, barátságot ápoltak. Karádi Zsolt összeveti az egymás munkáiról írt kritikákat, felidézti Karinthy kiváló Móricz-paródiáját is, amit az *Így írtok ti* egyik legszemlemesebb darabjaként értékel, de utal a közös fellépéseikre, illetve Móricz Karinthyt elsirató írásaira is. Ugyancsak Móricz kapcsán bukkan fel szinte az ismeretlenség homályából Nagy Endre alakja, aki a korabeli kabaré koronázatlan királya volt, s erről Móricz is elismeréssel írt, ám ezúttal az a kritikus szemlélet kerül a középpontba, ahogy egy-egy tudósításában Nagy Endre ábrázolja a megélt valóságot, amivel nyomban vitát is gerjeszt. Szót ejt például Móricz tiszacsécsei díszpolgárrá avatása kapcsán a paraszti világ nyomorúságos állapotáról, vagy roppant szókimondó módon reagál az íróbarát színpadi próbálkozásaira is. (Később egyébként maga Móricz is belátta, hogy nem tud színpadi műveket írni.) De külön tanulmányt szentel a szerző Nagy Endre Párizs-regényének is. Két munka is foglalkozik Ratkó József irodalmi szerepvállalásával. Az egyikben a saját költői nyelv és formavilág kibontását vizsgálja, a másik darab pedig a költő Antigonéfordításának újszerűségét és hiteles megközelítését tárja fel. Sajnos a jelenkorban tovaryúzó abszurdítások messzemenően alátámasztják a ratkói gondolat igazságát: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb”.

A fejezet további részében a sorsával küzdő és folytonos döntéskényszerben szenvedő ember lélektani állapotát számtalanszor megörökítő Szilágyi István novellaírói korszakát elemzi a *Jámbor vadak* című műre támaszkodva. Vizsgálja továbbá Pilinszky és a filmművészet kapcsolatát, valamint Petőfi alakját Juhász Ferenc versprózáiban. Két írásban is foglalkozik Nagy

Gáspár költészetével. A tanulmány bevezetőjében kibontott személyes kötődés miatt különösen izgalmas a Görömbei Andrást köszöntő *Litániás dicséző ének* részletes elemzése.

A második szakasz (*A kölcsönös megértés*) két tanulmánya a sajátos missziót teljesítő François Gachot munkásságát vizsgálja – akit a „*Nyugat* franciája”-ként emlegettek –, és személyén keresztül a korabeli francia–magyar kulturális érintkezések világába enged betekintést. Gachot különös érdeme, hogy mindkét irányba közvetített: a magyar nyelvet és kultúrát elsajátítva jó hírért keltette a magyar irodalomnak és művészetnek, ugyanakkor a *Nyugat*ban is bemutatta az általa fontosnak tartott francia alkotókat.

A következő rész (*Két haza között*) írásai-ban a bevezetőben már említett „történelmi traumák irodalmi lenyomatait” boncolgatja a szerző. Három tanulmány is foglalkozik Áprily Lajos költészetével – kiemelten kezelve a trianoni döntés által generálódott megrázkódtatást. Áprily életművét determinálta a transzszilvanizmus, „költészete elszakíthatatlan a Trianon után születő erdélyi irodalomtól” – szögezi le Karádi Zsolt, s ezt az Opitz Mártonhoz írt versből vett idézettel is alátámasztja: „Mi itt keresztre rendeltetve állunk. / Minket a hűség Krisztus-szege tart.” Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy Áprily nem a kortársakhoz hasonló nyíltsággal fogalmazta meg a témával kapcsolatos gondolatait, hanem többszörösen átszűrve „hol a görög mitológiába, hol a természeti tájba transzponálta”. Ilyen műve az *Antigoné*, amelyben „a »nagy háború« és a trianoni országcsönkítés okozta fájdalom egyszerre van jelen”. Tanulságos történet áll a költő Erdélyből való távozása után keletkezett verseinek hátterében. Erre hívja fel a figyelmet Karádi Zsolt. Az új környezet, Visegrád közelsége generálja azokat a történelmi párhuzamokat, amik rávilágítanak saját sorsának botlatóköveire, s ezért tud fenntartás nélkül azonosulni az akkor sokak által megvetett és árulónak tartott Görgeyvel. „Jó itt nekünk az áruló-soron”

– hangzik a dacos mondat, amely kifejezi a szolidaritást, a megértést, és amely egyúttal a tisztánlátás irányába hat. Ebben a szakaszban található még egy tanulmány a méltatlanul háttérbe szoruló Reményik Sándorról, akinek munkásságát *A fordító* című – Károli Gáspár emlékére megidéző – verse kapcsán értékeli a szerző, és emellett több írásban is foglalkozik a némiképp szintén elfeledett Dsida Jenő költészetével is, akinek tragikus sorsa, a halálképzetekből adódó szorongása drámai fordulatokat adott a költészetének.

Az utolsó fejezet (*Kritikák és kritikusok*) ugyancsak érdekes szemszögből – mégpedig a színház világa felől közelítve – vizsgálja a korszak klasszikusait. Krúdyt, Adyt, Schöpflin Aladárt és Móriczot is vonzotta a teátrumok világa, mindannyian gyakran írtak színikritikákat is. Ezeket a publikációkat tette kutatás tárgyává a szerző. Krúdyról tudjuk, hogy már 17 évesen a *Debreceni Ellenőr* színházi rovatát szerkesztette, és a látott előadásokról számos kritikát vagy tárcát írt. Karádi Zsolt azonban írásainak egy érdekes sajátosságra is felhívja a figyelmet: Krúdy első sorban a darab és a szereplők minősítésére szorítkozik a munkáiban, emellett a közönség hangulatát figyeli, de magát a rendezést, a rendezői felfogást nem értékeli. Ady kritikusként is jóval színesebb egyéniség. A rálátása is tágabb, hiszen a debreceni, a nagyváradi, a pesti és párizsi színházi világot is jól ismeri, így az elvárásai is szigorúbbak, eleve „elutasította a hamis népszínművet, ...a léha franciás vígjátékokat: helyettük a nemzeti és egyetemes emberi létproblémákat felvető drámákat, a tragikus mélységet igényelte”.

Több tanulmány is foglalkozik a kortársak által szinte egyöntetűen tisztelt Schöpflin Aladárral, akiről Kárpáti Aurél jegyezte fel, hogy „kritikát nehezen tűrő” egyéniség volt. Az egyik műben Schöpflin életpályáját vázolja fel Karádi Zsolt, míg

a másik Móricz színpadi műveiről írott cikkeket vizsgálja. Elemzés tárgyát képezik továbbá Móricz színikritikái és színészportréi is. Móriczot mindig is érdekelte a színészek világa – állapítja meg a szerző. Különösen felerősödött ez a Simonyi Máriával való megismerkedést követően. Boncolgatja továbbá a Schöpflin kapcsán már említett híres színikritikus, Kárpáti Aurél munkásságát is, illetve Schöpflin Madáchról szóló írásait is – különös tekintettel *Az ember tragédiájáról* szóló munkáira. Az egyik ilyen darabban „azt fejtegeti, hogy az ember eredendő gyengesége miatt... a mű két irányba fejlődhetett volna: a satirikus vagy a tragikus megoldás irányába”. Ahhoz azonban, hogy satírárt írjon, „Madáchból hiányzott a swifti mosoly” – idézi a szerző Schöpflin megállapítását.

A kötet záródarabja egy 1930-as Herczeg Ferenc-színmű és egy Mikes Lajos által szerkesztett könyv kapcsán Szendrey Júlia sorsát és megítélését elemzi. Azokat a traumákat, lelki sérüléseket, amelyeket Petőfi eltűnése után meg kellett élnie. „Arról értekezik, hogy a társadalom Júliától mártírsorsot várt volna el”, de ehhez Júlia kevés volt. A közmegejtés és a szerencsétlen házasság miatt összetört lélek így menthetetlennek bizonyult. „Júlia a Petőfi-legenda áldozata” lett – szögezi le Schöpflin Aladárral egyetértve Karádi Zsolt.

Száz esztendő irodalmi történéseinek színpompás egyvelegét tette az olvasó elé Karádi Zsolt azzal, hogy különböző perspektívákból vizsgálta az alkotókat és műveiket, ami hozzásegít portréjuk árnyaltabb megrajzolásához. Fontos ismételten megemlíteni, hogy a gyűjtemény a magyar irodalom nagy klasszikusai mellett a kánonból kizorult vagy kevésbé ismert, ám jelentős alkotókra is ráirányítják a figyelmet. A sokrétűség és sokszínűség jellemzi a kötetbe gyűjtött írásokat, amely a kutatók és a laikus olvasók számára is izgalmas olvasmány lehet.

Oláh András

OLÁH ANDRÁS (1959) költő, drámaíró. Mátészalkán él. Legutóbbi kötete: *Távolságok* (2025).

Fa Nándor

Magad, uram

Hitel Kiadó, 2025. szeptember

Élő legenda.

A legsikeresebb hazai vitorlázó.

Az első magyar, aki körülhajózta a Földet.

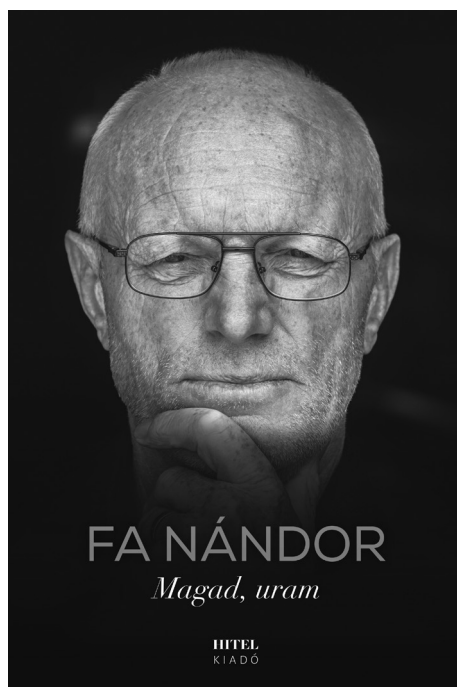
Fa Nándor mindig az ár ellen hajózott. Keményen dolgozó szülők negyedik gyermekeként határozta el, hogy megvalósítja álmát, és a körülmények dacára a világ legjobb vitorlázóival küzd

meg az óceánokon. Ez a keményfejűség tette aztán eredményes sportolóvá, minden kudarcon túllépő hajóssá, sikeres üzletemberré – a maga urává. Követendő példa mindazoknak, akik úgy döntenek: soha nem adják fel.

Fa Nándor hajótervező- és építő, óceáni vitorlázó, 1953-ban született Székesfehérváron. Ötször kerülte meg a Földet, tízszer szelte át az Egyenlítőt, számtalanszor átkelt az Atlanti-óceánon. Egyetlen magyarként háromszor indult a megállás és külső segítség nélkül teljesítendő Vendée Globe nevű földkerülő szülőversenyen, legutóbb 2016–2017-ben, a magyar építésű, Spirit of Hungary nevű, 60 lábás versenyhajóval.

Részlet a műből

A szüleim rendkívül kemény és nagyon bizonytalan, szegény világban éltek, nekik is és a nagyszüleimnek is küzdelmes korszakban kellett megállniuk a helyüket. Kevés jutott nekik, a létminimum szintjén éltek mindennapjaikat. Ugyanakkor, ahogy mi megkaptuk tőlük, ők is megkapták a szüleiktől, a nagyszüleink pedig az előttük járóktól azt az erkölcsi tartást, a kulturális, vallási hovatartozás tudatát, a gyökereket, amik nagyon fontosak ahhoz, hogy valaki tudja a helyét a világban. Tudja, hogy Magyarországra született, és mit jelent

magyarnak lenni. Hogy kereszténynek született, és mit jelent kereszténynek lenni, hogy a magyar az anyanyelve, és mit jelent ezt a nyelvet beszélni. Nagyon sok ilyen tudás kimondatlanul ugyan, de része volt a szüleim hétköznapjainak.

Anyámék öten, Apámék pedig tizenhatan voltak testvérek, de egyik családban sem élte meg minden gyerek a felnőttkort – apámék közül csak tizenketten. Mi négyen születünk fiútestvérek. Nálunk ritkán voltak nagy, családi beszélgetések, akkor is inkább Anyánkkal. Apám eleve magának való ember volt, de még inkább az élet tette ilyenné, a nehéz ifjúkora. Gyerekként még szép élete lehetett – egy csöndesen éldegélő kis faluban, Bodajkon született, a Bakony lábánál, Székesfehérvártól 25 kilométerre. Onnantól ismerem jobban Apám életét, mikortól bevonult katonának. Fiatalkorának homályos történetével csak utólag, Anyám elbeszéléseiből ismerkedtem meg.

Miután Apámat besorozták, szinte gyerekként, a sors akaratából még nagyon sokáig katona is maradt. Mire leszerelt volna a sorkatonai szolgálatból, kitört a második világháború, amit a magyar hadsereg kötelékében hidászként harcolt végig. Ugyan nem a frontra küldték, mégis folyamatos küzdelemmel és életveszéllyel járt a hidászat, mivel sokszor ellenséges tűzben kellett dolgozniuk. Bajtársainak jelentős része odaveszett, Apám túlélte. Amikor a katonák már nem tudták pontosan, hol, kivel és miért harcolnak, mert nem érkeztek parancsok, az egész magyar hadsereg széthullott. Apám sem tudott mást tenni, mint hogy elindult gyalog haza. A katonák egyszerűen eldobálták a fegyvereiket, és ki-ki elindult az otthona felé. Aki tudott, civilbe öltözött, de az ellenség már a koruk alapján ki tudta szűrni, kik lehettek katonák, és ennek megfelelően is bántak velük. Apámat valahol Fehérvár környékén fogták el a Magyarországot megszálló németek, akik elindították Németországba, valamelyik koncentrációs tábor felé mint katonaszökevényt. (Azt senki nem vette figyelembe, hogy a magyar hadsereg már nem létezett, így Apám nem lehetett szökevény.) Végül Apám Bécscsükhely környékén megszökött a menetből, és elindult haza, amihez halálmegvető bátorság kellett, mert akit szökésen értek, azt gondolkodás nélkül agyonlőtték.

Anyámék Székesfehérváron éltek. A városon többször ment át a front, ami fizikai, erkölcsi és mindenféle más szempontból óriási pusztítást okozott. A háború vége felé Fehérvár volt az egyik utolsó bástya, amelyet a németek még próbáltak tartani: itt akarták megállítani a Vörös Hadsereg előrenyomulását. Apámnak Székesfehérvárnál még valahogy sikerült átszöknie a fronton, de mielőtt hazaért volna, elfogták a szovjet katonák. A szovjetek ellenséges katonaszökevényként bántak vele, és azonnal hozzácsapták egy szállítmányhoz, amelyet a Szovjetunióba, valamelyik gulagra indítottak. Apám valahol Munkács környékén megint megszökött – miközben ezúttal is pontosan tudta, hogy ha elfogják, agyonlövik. A pontos körülményeket nem ismerem, nem sokat mesélt minderről nekünk. A felnőttek beszélgetéseiből hallgattuk ki lopva a történeteket, még gyerekfejjel, illetve később Anyám mesélt nekünk minderről.

Közel egy évig tartott, amíg Apám a szökés után hazaért. Egyrészt mert folyamatosan bujkált – erdőkben, kertek alatt, és csak éjszaka vándorolt, nehogy bárki észrevehesse. Ha megéhezett, bekéredzkedett valahova, és többnyire csak úgy kapott enni, ha megdolgozott érte. Ő maga mesélte egyszer, hogy egy helyen hónapokig maradt, mert éppen aratás ideje volt, és őt is befogták a munkába. Végigdolgozta a nyarat és az őszt a helyiekkel. Amikor véget ért az aratás, kapott egy batyut, és azzal indulhatott tovább. Végül 1946-ot írtak már, mire hazaért.

Anyám Székesfehérváron élte végig a háborút, annak minden szörnyűségével. Polgári iskolát végzett, majd az egyik olyan gazdag zsidó családnál dolgozott cselédként, akik akkoriban a székesfehérvári ipart, a pénzügyet, a kereskedelmet irányították. Anyám többször mesélte nekem, hogy szerette ezt a családot, mert jó emberek voltak, szorgalmasak, tisztességesek. Ifjú lányként nézte végig, ahogy elhurcolták az otthonaikból ezeket az embereket, és soha többé nem látta őket. Később, még mielőtt a front elérte a várost, már érkeztek hírek arról, hogy mire lehet számítani az oroszoktól, hogy a felszabadító szovjet hadsereg katonái mit művelnek a meghódított területeken az emberekkel, a vagyontárgyakkal. Pusztítottak mindent, eltűzelték a bútorokat, feltörték a pincéket, hullarészegre itták magukat. Ezeket a fiatal harcosokat a világ túlsó végéből vezényelték ide, számukra ismeretlen ellenség ellen. Talán azzal sem voltak tisztában, pontosan hol vannak, semmit nem tudtak rólunk, magyarokról, csak annyi volt a céljuk, hogy valahogy túléljék a háborút. Embertelen viszonyok uralkodtak a városban: az idősebb asszonyok vermekbe temetve a föld alatt bújtatták a fiatal lányokat a szovjet katonák elől. Anyám így élte meg a háború végét. Aztán egy szép napon újra összetalálkoztak Apámmal, akit tíz évvel korábban, még a háború előtt látott először – valószínűleg már akkor fellobbant köztük a szerelem. 1946-ban összeházasodtak, 1947-ben született meg a legidősebbik bátyám, utána sorban a többi testvérem, majd legvégül én, 1953-ban.

A háború végével szüleim nemzedékének a megpróbáltatásai messze nem értek véget. Az újjáépítés elképesztő munka lehetett a megmaradottaknak, hiszen a felnőtt férfi lakosság nagy része odaveszett a háborúban. A gyerekekre, a nőkre, az öregekre maradt a feladat, hogy újraépítsék az országot. Városról városra, faluról falura a mezőgazdaságot, ipart, a lakóházakat – mindent újjá kellett építeni. A szüleim egy kis, romos házikóba költöztek, amit valószínűleg anyám filléres családi örökségéből vettek meg Fehérváron, a Nefelejcs utcában. Itt születünk meg sorban, és nevelkedtünk fel mind a négyen. Az otthonunk nagyon kicsi, egyszobás vályogház volt, a mennyezetéig vizes falakkal, a teteje rogyadozott. Már nagyfiúk voltunk, amikor a testvéreimmel nekiláttunk újjáépíteni Anyánk irányításával. Apánk ekkoriban a vasúton dolgozott, gyakorlatilag reggeltől estig. Esténként, mikor nagy fáradtan hazaérkezett a munkából, az elemőzsiástáskájából előkerült egy nagy darab szén, melyet valamelyik gőzmozdonyról emelt le, és azzal tüzeltünk éjszaka. Apám reggel elment egy darab

szalonnával, hagymával, kenyérrrel, este hazajött a szénnel – így éltünk kisgyerekkoromban. Nagyon kemény, de nekünk, gyerekeknek mégis vidám élet volt ez. Egyetlen szobánkban kis, kerek öntöttvas kályha állt. Összevissza volt repedezve, de azért a parázs nem hullott ki belőle, és jó meleg volt körülötte. A szoba túlsó sarkában viszont a hidegtől ráfagyott a pára az ablakra. Rendszerint a kályha körül ültünk mi, gyerekek, ott játszadoztunk, beszélgettünk, csibészkedtünk. Boldogan éltünk a lehetetlen körülmények ellenére.

Az egész házban három könyv, ha akadt. Volt egy dupla ágyunk – egész pontosan egy szalmazsákunk, néhány deszkával körülölelve. Mivel nem volt szalmánk, a zsákot kukoricáról lefosztott levelekkel tömtük ki, ezen aludt Apám és Anyám. Az ágy mellett aludtunk mi, gyerekek, hol így, hol úgy. Amíg kicsik voltunk, addig két összetolt széken, egy priccsen, később pedig a konyhában egy rugós, matracos ágyon, amire még valamit rá kellett teríteni, hogy a rugó ne szúrja az oldalunkat. Ezen aludtunk ketten az egyik bátyámmal. A konyhában a tűzhelyen kívül nem volt fűtés, dideregve bújtunk esténként a dunyha alá. Egy apró éléskamra nyílt még a konyhából a padlásfeljáróval – ennyiből állt az egész ház. Hátul, az udvarban volt még disznóól, csirkeól. Minden évben tartottunk két disznót, ezeket Apám január-február táján levágta. Anyám ezekből tartotta fenn a háztartást, meg a kertünkéből, illetve a kevéske fizetésből, amit Apám a vasúttól kapott.

Mire a testvéreimmel gondolkodó fiatalemberekké váltunk, már keményen dühöngött a szocializmus, vagy kommunizmus. Nem tudom, minek nevezzem ezt a korszakot, mert hívták így is, meg úgy is. Leginkább arra emlékszem, hogy minden tilos volt, legfőképpen beszélni.